

Universitetet i Bergen

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier

LAT350

Mastergradsoppgave i Latin

Høstsemester 2020

Latinundervisning i Norge i Høymiddelalderen

- *med utgangspunkt i de latinske grammatikkfragmentene av Donatus' 'ars minor' og Alexander de Villa Deis 'de doctrinale puerorum'.*

Per Kristian Leirnes

Contents

English abstract: Education of Latin in High-medieval Norway	3
Forord	4
Innledning.....	5
Utfordringer ved tilnærming og metode.....	6
Begreper	7
Generelt om den Katolske Kirke og geistligheten i middelalderen.....	8
1.0 Etablering av latin i Norge	13
2.0 Sognekirkene	18
2.1 Det tidlig kristnede Norge et ruralt og desentralisert samfunn.....	19
2.2 Donatusfragmentet fra Lom	20
2.3 Arven fra antikken.....	26
2.4 Kilder til sognekirkene og deres undervisning	38
3.0 Katedralskolene	41
3.1 Katedralene – Norske bispeseter og ‘skolerom’	43
3.2 Hvem gikk i skole og hvor lenge? Håkon Håkonssons saga om norske forhold.....	47
3.3 Kanniker som magistre – Biskop Laurentius’ saga	50
3.4 Diskusjon av pensum: Liber Catonianus, Graecismus og Alexander dē Villā-Deī.....	55
4.0 Klosterskolene	71
4.1 Klostersvesenets bakgrunn og utvikling i Europa med hensyn til utdanning	72
4.2 Klostersvesenet kommer til Norge.....	74
4.3 Klosteret i utdanning	75
4.4 Skolering mellom bønnetidene, Davidssalmene.	81
5.0 Konklusjon	86
Bibliografi	89
Manuskripter og arkivmaterieill	89
Primærkilder	89
Sekundærlitteratur	91
Appendix 1. Donatusfragment fra Lom.....	95
6.1 Ars minor, Donatusfragment fra Lom	95
Appendix 2. De Doctrināle Puerorum, Alexander de Villa Dei fragment fra Bergen.....	99
6.2 De Doctrināle Puerorum, Alexander De Villa Dei.....	99

English abstract: Education of Latin in High-medieval Norway

Latin education in Norway can be documented as early as Olav Kyrre when he, in a letter from Pope Gregory, is instructed to send some of his lands' young nobles to Rome, in order to be enlightened in the ways of the Church and the Scriptures. This indicates that the clergy of the kingdom of Norway is taking part in the ever growing educational programme of the Catholic Church. This thesis has its eyes fixed on elucidating what is, and can be known of the latin instruction in Norway of the High Middle Ages. Mainly, it will look at, and discuss, two fragments; one of the grammarian Donatus' work *Ars Minor*, the most ubiquitous grammar in Europe in the Middle Ages, and the other from the grammatical treatise 'De Doctrinale Puerorum', written by Alexander de Villa Dei.

From these will be discussed the types of educational institutions they may be related to: the parish church, with regards to Donatus being found beneath the floor in relation to an archeological excavation conducted there in the 1970's, and the cathedral school, due to Alexander's *Doctrinale* being attributed to Bryggen in Bergen – this because it was discovered as a cover for a protocol used by the Hansa from Bergen. Monastic schools are also discussed in this thesis, due to their longstanding educational tradition in Europe.

The thesis structures itself around these three educational institutions, going through each one in turn, discussing elements related to them. Due to the lack of evidence of the situation concerning education in Norway in this time period, we will look to other sources that may be relevant, such as to the school system in England, from whence christianity found its way into Norway, as well as to some of the saga-texts. Because Norway and Iceland were very interconnected at that time, and because Iceland was under the archdiocese of Nidaros, some of it's sagas – i.e. the Saga of Bishop Laurentius, and also the one of bishop Arne - and other fragmentary sources are used, since they do pertain to the educational situation of both countries. The thesis also uses many excerpts from primary sources to discuss and support its evidence and/or claims.

The fragments and other evidence seems to support that Norway – and Iceland, for that matter – are closely following the trends elsewhere in Europe in respect to education. Though there must have been great individual differences, the fragments at Lom, when put into context, supports the idea that education was fairly widespread; Alexander's *doctrinale*, and its signs of use, hints at a degree of atleast intermediate levels of grammar being taught within its cathedral schools. The monastic schools' educational programme here have been more difficult to pin down, and there seems but few sources, and relies thus heavily on foreign sources for its conclusions.

Forord

I løpet av min tid på Universitetet i Bergen har jeg innsett min trang etter å finne ut av hva hele denne virksomheten har sine røtter i, og nærmere bestemt, hva disse røttene er. Denne iveren etter å oppklare, for min egen forståelses del, ble igjen skjerpet da det slo meg, at en er nødt til å se dette i sin opprinnelige form og i sin naturlige språkdrakt, som jo er latin. Så, da muligheten bød seg for å ta et dypdykk i dette og hvor vi her på berget befant oss i alt dette, hoppet jeg på denne med all den ungdommelige dumdristighet jeg besitter. Når tiden kom for å avgrense tematikk, fikk jeg av min hovedveileder, Åslaug, et proverbialt gyldent egg; to grammatikkfragmenter knyttet til Norge på toppen av intellektuell utfoldelse i Europa på det tidspunktet. Det har plassert denne oppgaven i norsk skolehistorie i høymiddelalderen, etter kristendommen bragte med seg det vakre latinske språk hit.

Veien til denne oppgaven har vært lang: mye stoff har måttet klippes bort; det har foregått total omstrukturering mer enn én gang; og mange feil har måttet rettes på veien, samt en og annen global pandemi. Nå ved målstreken må det innrømmes at jeg ikke har vandret denne stien alene, og det er mange som fortjener takk.

Først og fremst ønsker jeg å takke mine veiledere, Åslaug Ommundsen, og Aidan Conti, som begge har vært til stor hjelp både med tanke på oppgavens ferdigstilling, men også med tanke på god instruering i det latinske språk. Jeg håper denne oppgaven yter deres innsats rettferdighet.

Mine kolleger, Målfrid og Marion, må også takkes; her får Målfrid en spesiell takk for mange møter over digitale medier, for du har holdt meg i øret og satt meg i gang, noe som jeg kan høste godene av nå.

Praecipuē grātiās multās magistrīs Accademīae Vivāriī Novī agere velim, quōrum scholae aestivae mihi maximē auxiliō erant et erunt. Ut dicit magister Lūca, cum multa menda fēcērimus, ‘gaudeō summopere cum mendētis, quia vōs emendāre possum,’. Nec dubitō mē hīs verbīs multa menda fēcisse, sicut melius castigāri poterō.

Sist, men ikke minst, vil jeg gjerne takke min familie, og spesielt min forlovede Cecilie, som står meg nærmest.

Sign. Per Kristian Leirnes
seu *Petrus Christiānus Leirnēsiensis*
Prīdiē Nōnās Decembris

Innledning

Kristningen av Norge på 900- og 1000-tallet innebar store endringer i samfunnet. Den nyinnførte religionen stilte store krav til dem som skulle delta aktivt i den voksende kirkeorganisasjonen, ikke minst med hensyn til språkkunnskaper. En nødvendig forutsetning for å diskutere latinundervisning i lys av latinfragmenter funnet i Norge, er nemlig at landet rundt 1000-tallet ble kristnet. Latin ble i middelalderen brukt som språk både i undervisning og innenfor Den katolske kirke, som inntil Reformasjonen var den dominerende religiøse institusjon i Vest-Europa. Det betyr at de som tilhørte geistligheten ikke bare skulle kunne lese og skrive, men også snakke latin. Altså var det forventet at prester, diakoner, biskoper, munk og så videre, skulle kunne språket, som på dette tidspunktet ikke var som morsmål å finne, men måtte læres som andrespråk. Med innføring av kristendommen, og dermed også Kirkens bygninger, institusjoner, titler og plikter, fulgte latinundervisningen med som et naturlig krav til de som skulle gå den geistlige vei. Denne oppgaven har som overordnet mål å se på latinundervisningen i Norge i perioden etter kristningen til før reformasjonen, og hvordan den knytter seg til den europeiske lærdomstradisjonen.

Spor av norsk latinopplæring i middelalderen finnes både i samtidig litteratur og dokumenter. For denne oppgaven vil fragmenter fra to av middelalderens lærebøker spille en viktig rolle. Fragmenter av *Donati Ars minor* er funnet i gulvet i Lom stavkirke. Hvordan kan den ha havnet der? Hva har man brukt den til, og hva kan fragmentet fortelle om nivået på de som brukte den?

Fragmenter av *Alexandri Doctrinale* er funnet i Lübeck og er blitt brukt ila. Hansatiden til å være omslag for regnskap o.l. Den mistenkes å være knyttet til Bergen og læremiljøet der. Hvordan kan den ha havnet der? Hva har man brukt den til, og hva kan fragmentet fortelle om de som brukte den og deres behov/utdanningsnivå?

Denne oppgaven tar sikte på å undersøke disse fragmentene i seg selv, og forsøke å komme med sannsynlige forklaringer til forskningsspørsmålene ved å se på den historiske bakgrunnen for verkenes tilblivelse og bruk, samt behovet for og utviklingen av et utbredt undervisningssystem for latin i Europa etter Vestromerrikets fall i forbindelse med den kristendommens utbredning. I all hovedsak vil oppgaven se på sognekirkenes, katedralskolenes og klostervesenenes utdanningsmetoder og pensum, i den grad det kan la seg gjøre. Kildene vil speiles mot historiske forhold i Europa og i forbindelse med Kirken der det er naturlig, men vil ha hovedfokus på undervisningsmetode og -struktur. Klostre, katedralskoler, Kirken, den karolingiske renessanse, etableringen av Nidaros erkebispedømme og skolevesen i England er ting som skal sees på i denne forbindelse, med fokus på fag, pensum, personer og hva målet med utdanning i all hovedsak var. Utover det vil oppgaven se på

hvilke institusjonelle forordninger som førte til etablering og utbedring av 'skolevesen'. Samtidig vil det benyttes eksempler fra sagalitteratur og annet for å underbygge og illustrere det vi kan kalle 'skolevesen' i Norge og på Island, da disse landene har mye til felles, e.g. antallet norske biskoper på Island, politisk innblanding fra Norge, og ellers historiske bånd. For å holde styr på dette, må et par forbehold, avgrensninger og begreper gjennomgås og oppklares.

Utfordringer ved tilnærming og metode

Denne oppgaven tar sikte på å utforske utdanningssystemer, hvordan de har blitt til, innenfor hvilken kontekst, og hvordan fragmentene passer inn i denne sammenhengen, i form av en masteroppgave som ligger i det faglige grensesnittet mellom latin og historie. I den forbindelse vil en rekke historiske begivenheter gjennomgås. Dessverre er en oppgave av dette omfang for liten til å ta med alt en gjerne skulle ønske å se på, for når en forsøker å rekonstruere eller å sette opp årsaks- og virkningstilfeller, er en nødt til å begrense sitt omfang, idet en får plass til færre detaljer jo bredere en favner. Utover det må de dertilhørende punkter, som skal drøftes og inngå i resonnementer, være relevante for forskningsspørsmålene. I undersøkelsen av historiske spørsmål, e.g. *'i hvilken sammenheng vil man forvente å finne Donatusfragment?'*, står begrepsdefinisjoner sentralt, i det de benyttes som verktøy til å skille nyttige fra unyttige ting – i problemstillingens øyemed – men disse tær seg også som tveeggede sverd; i denne oppgaven vil det foreligge en generell oversikt over institusjoner, embetsplikter og teologiske begrunnelser, hvis funksjon er å hjelpe oppgaven og leseren å holde styr på det omfattende vesen som er den Katolske Kirke. Problemet heri, ligger i spørsmålet om 'allmenn' gyldighet over tid. En kan ikke snakke om prester og deres utdanning uten å nevne formålet med dannelsen, samt arbeidsoppgavene de overværer. Men det kan være stor forskjell på en prest i år 500 og en annen i år 1200. Det samme gjelder institusjonshistorie over tid – det er for mange variabler til å lage en fullstendig og allmenngyldig oversikt eller definisjon som skal gjelde for alt i alle aldre, da ting endres over tid. Det som derimot kan være fruktbart, vil være å fremstille en generell definisjon, og vise til tilfeller hvor det er avvik fra denne, hvorfra en kan sammenligne og reflektere over betydningen av det. Kort fortalt vil det nettopp brukes en generell begrepsoversikt over Kirken, geistligheten, klostre, kirker og katedraler, som skal fungere som bakteppe for relevante historiske begivenheter og hjelpe leseren å holde styr på alle de elementer som hører til oppgaven.

I en slik oppgave forsøker en gjerne å rekonstruere et sannsynlig bilde av hvordan ting kan ha sett ut eller foretatt seg; i denne teksten er formålet å gjengi hvordan et en typisk 'skole' og et utdannelsesforløp kan ha sett ut, men disse vil igjen reflektere forfatterens synspunkt i dennes fremleggelse av relevant materiale, samt hvilken tilgang denne har hatt til det. Et annet viktig punkt er det filologiske aspektet, at denne oppgaven tar i bruk latinske tekster som oversettes for egen hånd,

hvilket avhenger av forfatterens kyndighet og smak. Ettersom dette er en latinoppgave med et historisk perspektiv, som forfatteren også har som bakgrunn, vil han naturligvis velge materiale som synes relevant og som han kan 'gå god for'. På den andre side, ettersom oppgavens tema delvis omhandler norsk middelalder, vil forfatterens manglende kjennskap til språk og materiale også påvirke resultatene. Altså, forfatteren vil presentere ting fra sitt faglige ståsted, og forhåpentligvis kunne gjøre rede for annet som kan være relevant, men som ikke kan ta plass, enten grunnet de tidligere nevnte avgrensingsproblemer, eller grunnet manglende kjennskap til andre relevante felt.

Begreper

Latinundervisning og presteutdanning må forstås som to komplementerende elementer. Når man bruker ordet 'undervisning' i denne oppgaven menes det innholdet i leksjonene/timene. Når ordet 'utdanning' brukes, menes hovedsakelig 'utdanning til presteembetet'. Latinundervisning innebærer at man bruker latin som undervisningsspråk, at litteraturen er latin, og at man bruker det som et middel for å oppnå et mål, nemlig presteutdannelsen. man tar, ironisk nok, i bruk antikk litteratur forfattet av hedninger for å undervise folk i god latin, slik at de kan lese de hellige skrifter, som også er på latin. Det hele blir en god hjernegymnastisk øvelse for å rettfærdiggjøre bruken av denne litteraturen, men det lykkedes altså, da målet heller middelet.

Tre stadier i undervisningsopplegget mot presteembete

Den katolske presten og latinprofessoren i Lund i Sverige, Anders Piltz, skriver i boken 'Medeltidens lärda värld', at utdanningsforløpet i kloster- og katedralskolene mot presteembetet har tre stadier. Dette gir en pekepinn på nivåinndelingen de kan ha hatt, og hva de måtte gjennomgå. Det nevnes dog ikke hva for spesifikke tekster en gjennomgikk, ei heller om det var forskjell i pensum i de ulike institusjonene. I tillegg er det nok ment som en generell og idealistisk modell for å forenkle ting:

«Undervisningen i den «karolingiska» kloster- och biskopsskolan var indelad i tre stadier: elementär kunskap (skriva, läsa, sjunga, litet grammatik och kalenderkunskap), de sju fria konsterna ([...] trivium [...] och quadrivium [...]) och prästerlig yrkesutbildning (skriftläsning och skrifttolkning, predikan, gudstjänst och undervisning i trosläran).» (Piltz, 2007, s. 19)

'Skolevesen' skal brukes generelt for å beskrive undervisning av elever under ledelse av en lærer hvor undervisningsspråket er hovedsakelig latin. Det skal være innforstått at lærerene har tidvis brukt morsmål for å bistå elevenes forståelse av innhold, med økende bruksgrad jo lenger frem i tid vi kommer. Selv om man også finner eksempler på skolering ved kongelige hoff eller hos adelspersoner

eller andre rikfolk, skal 'skolevesenet' i denne oppgaven forstås som utdanningsinstitusjonene i regi av Kirken, dvs. klostre, katedralskole, sogneskole, dette av hensyn til omfang og det, at det dreier seg hovedsakelig om latinundervisning i vid forstand.

'Pensum' brukes som en samlebetegnelse på det en skoleelev var forventet/anbefalt å gjennomgå i sitt studium. Pensum vil delvis bli utdypet med hvilke bøker en skal lese i denne oppgaven, og det er å forstå, at man i det store og det hele hadde lignende pensumslitteraturliste i hele Europa, med lokale unntak. I Norge kan man forvente at elevene fikk lese om Olav den Hellige, i Frankrike om franske helgener, i England om engelske, etc. Men, man har et knippe utvalg bøker av antikke og kirkelige forfattere som man kan med rimelighet forvente, at elever i Europa stort sett kunne, sett at de mottok undervisning i regi av en Kirkelig institusjon. Eksempler på dette er salmene, katolske bønner, bibelfortellinger, Donatus' *ars minor*, Horatius, Vergil, og høyere opp; Boethius, Augustin, Platon og Aristoteles (oversatt av hhv. Boethius og Augustin) og andre. Dette blir nærmere utdypt.

Det finnes mange kirkespesifikke ord og begreper, som vil bli utdypt der det er relevant. Det dreier seg hovedsakelig om begreper relatert til klosterliv og arbeidet der; kirkelige embeter, riter og liturgi, dvs. plikter som skal utføres i forbindelse med messen og annen tilbedelse.

Generelt om den Katolske Kirke og geistligheten i middelalderen.

Den katolske kirke og dennes embetsmenn har i aller høyeste grad stått for og påvirket undervisningssystemenes overlevelse og videreføring fra antikken inn i middelalderen. I den forbindelse skal det gis en kort oversikt over de mest sentrale begrepene knyttet til denne oppgaven.

Geistligheten er summen av de med makt innad i Kirken, fordelt på et todelt hierarki: de *ordinertes* hierarki og det *juridiske* hierarki, som samsvarer med den tvefeldige måten å helliggjøre: ved Guds nåde gjennom sakramenter, og ved gode handlinger, som er 'nådens frukt', og dermed begrunnes teologisk. De *ordinertes* hierarki er de som utøver sin makt over Jesu Legeme gjennom *nattverden*, og de som utøver *jurisdiksjon* over Hans 'mystiske legeme', altså Kirken. Dette begrunnes med at Jesus ikke gav alle de troende makten til å betjene Hans *sakramenter*, dvs. kun de som hadde blitt *ordinert* kunne få lov å utøve sakramenter. Disse ordinerte, fra *biskop* til *diakon* osv.

utgjør alle sammen det som kalles *geistligheten*.¹ Det var ikke uvanlig, at de som ble ordinert inn i hierarkiet markerte det med en tonsur, ved å klippe håret.²

Et *sakrament* er en utvendig seremoniell handling for å uttrykke eller oppnå et 'overnaturlig' utfall, og er blitt utstedt av Gud. Selv om mennesket kan nå Guds nåde ved inderlighet, og disse sakramentene strengt tatt ikke er nødvendig, anses de av den Katolske Kirken og deres teologer å være en hypotetisk nødvendighet for å utføre det hellige arbeid, disse kan dermed kun utføres av de som er ordinerte til det.³

Kirken er fordelt i administrative enheter, kalt *kirkeprovinser*, hvor altså *erkebiskopen* er øverst, og de er alle underlagt biskopen i Roma, Jesu stedsfortreder og St. Peters etterfølger, Paven. Kirkeprovinsene er videre inndelt i *bispedømmer*, hvor *biskopene* står øverst. Alle disse rår over sin egen katedral. Hvert bispedømme er videre delt inn i *sogn*, hvor man gjerne har *sogneprester*.

Det øvre hierarkiet innenfor Kirken kalles '*ordines majores*', hvor den øverste er Paven, under ham erkebiskopene, under dem er biskopene, under dem igjen er prestene, diakonene og subdiakonene. Disse er del av *geistligheten*, og deles videre inn i undergruppene kanniker og klerker. Ettersom Paven, erkebiskopene og biskopene er varianter av biskop, hvilket også gjelder for diakoner og subdiakonene, er altså hierarkiet treleddet: øverst er biskopene, under dem er prestene og under dem igjen er diakonene. Det er også nødvendig å bli diakon for å kunne bli vigslet til prest.

Kannikene (av *canonicus*) er de som er affiliert ved en katedrals domkapittel, dvs. kollegium av geistlige som utfører sine plikter og embeter ved en katedral, og kan være prest eller lignende. Før 1100-tallet kunne også prester som ikke bodde i fellesskap kalles kannik, men etter det ble det altså vanlig å kun kalle de ved domkapitlene for kannik. Chroedegang av Metz var den første til å innføre at kannikene skulle bo i et slikt fellesskap etter benediktinerregelen, og etter et kirkemøte i Aachen i 817 ble det satt fram mange forordninger som bestemte form og funksjon⁴. De som levde i fellesskap, ble regnet som '*regulære*', mens de som ikke gjorde det, ble regnet for '*sekulære*'. *Regulær* innebærer at en lever i en forsamling etter visse regler, ofte de samme som man lever etter i klostrene; *sekulær*

---

¹ Van Hove, A. (1910). Hierarchy. In The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30.10.20 <https://www.newadvent.org/cathen/07322c.htm>

² Fanning, W. (1912). Tonsure. In The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 fra New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/14779a.htm>

³ Kennedy, D. (1912). Sacraments. In The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 fra New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/13295a.htm>

⁴ Dunford, D. (1908). Canon. In The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 <https://www.newadvent.org/cathen/03252a.htm>

betyr at en lever 'i verden', dvs. utenfor regelbundne samfunn som klostre. En *kannik* kunne eie landeiendom, da de ikke behøvde å ta fattigdomsløfte, til forskjell fra munkene og andre, og kunne dermed samle store rikdommer. Kannikkene ble underholdt av det såkalte '*mensa communis*' eller fellesbord, som betalte kost, losji, reiser og lønninger for deres lakeier. Utover det kunne de få personinntekt fra prebender og fra sognekirken de var prest i. Ofte var det kannikene som ble sendt til utlandet for å få høyere utdanning, og en større andel av dem kom fra de høyere samfunnslag; en biskop skulle ha teologisk utdanning, og ble dermed sendt til utlandet for en slik undervisning. Til disse kan nevnes erkebiskopene Øystein Erlendsson (r.1158/59-1188) og Tore Gudmundsson (r. 1206-1214), som begge dro på *studium* i utlandet, for sistnevntes vedkommende ved St. Victor-klosteret utenfor Paris. Disse to skal ha skrevet verk på latin, den første stod for Olavslegenden, den andre for '*om de gamle norske kongene*'⁵. Øystein og Tore levde på samme tid og kjente hverandre, da Tore dedikerte sitt verk til erkebiskop Øystein. Kannikene er dem som utpeker ny biskop, gjerne fra sine egne rekker; I Norge fremgår det, at man i Nidaros (erkebispesetet) hadde opptil 24 kanniker, mens i de resterende domkapitlene, Bergen, Oslo, Hamar, Stavanger, hadde inntil 12 kanniker.⁶

Klerkene (av *clericus*) er da de som *ikke* er kanniker, dvs. *prestene, diakonene og subdiakonene*. *Subdiakon* ble innført rundt 1207 og skulle bistå gudstjenesten ved å synge epistelen, bære frem brødet og vinen ved offergangen før nattverden og fjerne de hellige karene etterpå. *Klerk* kunne også brukes om en yngre person under geistlig opplæring som assisterer presten under gudstjenesten.⁷

Munkene og nonnene lever regulære liv i klostre. Klostre er isolerte enheter hvor beboerne følger regler som dikterer hvordan og hva de skal fylle sine dager med, det være bønn, sang, fysisk arbeid, med formål om å føre en mest mulig kristen livsførsel. Klostre inngår som oftest i ulike ordener, med litt ulike regelsett; det mest dominerende har lenge vært *Benediktinerne*, men etter hvert har det også kommet andre ordener. Munkene og nonnene (de lever enten separert i samme klostre, eller har egne klostre) avgir ulike løfter om fattigdom, sølibat, o.l. Klostre skulle være selvstendige og selvdrevne sentre, som sørget for egen mat og opphold for sine medlemmer, og disponerte landområder til dyrking av mark og lignende. De tok også i mot foreldreløse eller barn gitt av foreldrene sine slik at de kunne bli munkene/nonnene, og drev med undervisning og andre sysler, som vil bli sett nærmere på etter hvert.

---

⁵ Theodoricus and Egil Kraggerud, *De antiquitate regum Norwagiensium = On the old Norwegian kings*, vol. 169, On the old Norwegian kings, (Oslo: Novus, 2018), XXXV.

⁶ Kannik i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 26. oktober 2020 fra <https://snl.no/kannik>

⁷ Halvorsen, Per Bjørn; Stensvold, Anne: den katolske kirke i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 26. oktober 2020 fra https://snl.no/den_katolske_kirke

Halvorsen, Per Bjørn: subdiakon i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 26. oktober 2020 fra <https://snl.no/subdiakon>

Lekfolk er alle mennesker som inngår i det katolske samfunn, men som ikke er ordinerte og del av geistligheten.

Liturgi brukes i forbindelse med Kristendommen til å bety den offisielle offentlige tjenesten i Kirken, og betyr for den Katolske Kirke hele veldet av offisielle tjenester, alle ritene, seremoniene, bønnene, og Kirkens sakramenter, i motsetning til privat hengivelse.⁸ I denne forstand tales det om oppsetningen av alle disse tjeneste på visse måter, som en kirkes liturgi.

I og med at latinundervisningen er knyttet tett opp mot Kirken og de geistlige, vil jeg enkeltvis ta for meg de kirkelige institusjonene hvor man regner med at undervisning ble tilbudt: sognekirker, katedralskoler og klostreskoler, hvor de som hadde evner, ambisjoner og midler kunne forberedes for høyere utdanning, gjerne utenlands.

Oppgavens struktur

I første kapittel skal en se litt på hvordan og hvorfra latinen og dens undervisning kom til Norge. I påfølgende kapittel diskuteres sognekirker og andre småkirker i Norge. Det vil rettes spesielt fokus på Lom stavkirke, som var en 'hovedkirke' i Hamar bispedømme; det er også her man har funnet et fragment fra den romerske grammatikeren Donatus' bok, kalt '*ars minor*', som var en av de vanligste lærebøkene i latinsk grammatikk i middelalderen. Her diskuteres altså dette funnet i forbindelse med utdanning og man kan stille seg spørsmål om hvor utbredt latinundervisning var i Norge, på grunnlag av dette.

Kapittel 3.0 diskuterer katedralskolenes form og innhold i Norge, dels på bakgrunn av sagalitteratur, men mye basert på ulike fragmenter tilknyttet det man vet om generell undervisning i Europa. Her ser man også nøyere på fragmentet knyttet til Bryggen i Bergen, det av det versifiserte grammatikkverket forfattet av Alexander de Villa Dei. Her går oppgaven også inn på pedagogiske nyvinninger og det latinske språkets utvikling i løpet av middelalderen. Det siste kapittelet før konklusjonen dreier blikket mot klostreskolene, og hva enkeltberetninger kan fortelle oss om utdanningsforløpet og -innholdet ved klostre i Norge.

Igen må jeg få lov å takke mine veiledere, Åslaug Ommundsen og Aidan Conti, for kjempegod hjelp med alt fra struktur, materiale og innhold, til korrigerering av ting jeg enten har oppfattet uriktig eller formulert urettferdig. De har stått på og gitt tilbakemeldinger og kritiske vurderinger på løpende

---

⁸ Fortescue, A. (1910). Liturgy. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 fra New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/09306a.htm>

bånd til siste slutt, og jeg er evig takknemlig for den hjelpen jeg har fått til å ferdigstille dette spennende prosjektet. Per plurimās grātiās vōbis agam ac multam grātiam vōbis habeō!

1.0 Etablering av latin i Norge

Etableringen av latin som språk i Norge går tilbake til 1000-tallet, og knyttes gjerne til Kong Olav Kyrres regjeringstid. Under hans styre fikk fastlands-Norge permanente bispeseter – i første omgang Trondheim, Selja/Bergen og Oslo. Katedralene og den tilknyttede geistligheten ga en ny stabilitet som ser ut til å ha lagt til rette for boklige aktiviteter, og fragmenter fra de eldste norsk-produserte bøkene, i hovedsak liturgiske bøker, går tilbake til denne tiden.

Med latinsk språk ble bok- og dokumentkulturen i Norge vesentlig mer avansert, da man ble integrert i det katolske Europa. Kirken satte krav til latinbruk som fordret ny bruk av skrift, som ikke hadde vært nødvendig tidligere. Pergament ble nå foretrukket som skrivemateriale både for bøker og dokumenter, og kodeksformatet ble importert. Man brukte fremdeles den lokale runeskriften, som kan ha vært en eldre videreutvikling av det latinske alfabet, men nå også til latinske innskrifter, eksempelvis bønner på pinner. Også kongemakten fikk bruk for latin, især i kontakt med andre stater, hvilket synes i traktaer med andre land; dette ble redusert ilt. 13/1400-tallet i takt med unionene med Danmark og Sverige, hvor Norge tok stadig mindre del i utenrikspolitikk.⁹

Utover dette brukte paven latin i sin korrespondanse med de norske kongene, som ofte handlet om Kirkens anliggender. I sin tidlige fase av kristendommens etablering i Norge, måtte man søke hjelp utenfra. Et brev fra paven til Olav Kyrre illustrerer eksempelvis utfordringene man sto overfor ved etableringen av en lokal geistlighet:

*«Biskop [pave] Gregorius, Guds tjeneres tjener gir sin kjære sønn Olav, nordmennenes konge, hilsen og apostolisk velsignelse. [...] Hvis vi på noen måte kunne sende noen av brødrene til dere, som var troende og lærde med det formål å utdanne dere i all viten og lære om Jesus Kristus, slik at dere behærig opplærte i henhold til den evangeliske og apostoliske lære, ikke på noen måte ville være vaklende, men rotfestede og grunnsatte over det stabile grunnlaget, som er Kristus Jesus, ville vokse i omfang og fullkommenhet i Guds dygd [...]. Da det er veldig vanskelig for oss, grunnet landenes avstand og spesielt på grunn av de ukjente språkene, ber vi dere, slik vi også har gitt beskjed om til danskenes konge, om at dere sender noen av deres lands yngre og adelige til den apostoliske sal, slik at disse, **når de er blitt flittig utdannede i de hellige og guddomelige lover under apostlene Peter og Paulus vinger, vil være i stand til å gjenbringe til dere det apostoliske setes ordre, ikke lik fremmede, men frender, og, på en måte som er Gud verdig, forkynne for dere, og med hans hjelp lære dere, det som den kristne religions orden vil ha krevd, ikke som bondske eller uvitende, men vise når det gjelder språk,***

---

⁹ “Norsk Språkhistorie 2, Kap. 6.3 Latin Og Gresk.” Norsk Språkhistorie 2 (Red. Brit Mæhlum) 2 (2018): s. 458

viten og skikker. [...] gitt. i Roma, den 18. dag før 1. Januar, på den 2. indiksjonen. (15. des.)»

10

Her er det klart at Norge anses som avsidesliggende i forhold til Roma, og at han synes det ville være lettere å få folk tilsendt for utdanning, fremfor å sende vekk sine. Dette er ett av mange eksempler på at man ofte måtte dra fra provinsen til de sentrale stedene for å utdanne. Selv om pave stolen var nølende med å sende lærekrefter, vitner forskjellige sagatekster om et internasjonalt nærvær i Norge både i kristendommens første fase i senere tid. Som nevnt i åpningen av kapitlet, vitner de eldste fragmentene om at lokal produksjon av liturgiske bøker på latin begynte allerede på siste halvdel av 1000-tallet, trolig ved bispesetene. Både forelegg (bøker å kopiere fra) og den teknologiske kunnskapen kom utenfra. Det tok likevel tid før lokale helgenberetninger fikk latinsk språkdrakt. De første latinske mirakelbeskrivelsene, og etterhvert helgenlegendene, stammer fra midten av 1100-tallet, og latinske historieverk fra siste halvdel av århundret¹¹.

Kunnskapene både innenfor det latinske språket og de litterære sjangrene er avhengig av grundig opplæring, en stabil kirkeorganisasjon og internasjonale kontakter over tid. Hvor provinsene og sentrene ligger, avhenger i forhold til tid og sted. For Islands del ligger de perifært i forhold til Norge, og sendte stundom studenter hit for å utdannes, slik som i biskop Laurentius (f. 1267, d. 1331) av Holars tilfelle: «10. Nå må vi fortelle at sira Laurentius var kommet til erkebiskop Jørund og gikk til undervisning for å lære kirkerett.»¹² Den vordende biskopen gikk for øvrig i lære hos en som het Jon Flamlending, som «hadde oppholdt seg lenge både i Paris og Orleáns og drevet studium.»¹³ Her følger det umiddelbart utsagn som illustrerer at man på det tidspunktet (slutten av 1200-tallet) hadde integrert Norge tett med Kirken:

«Han [Jon Flamlending] var en så fremragende jurist at det den gang ikke fantes hans like i hele Norge. Også erkebiskopen var i en slik stilling at han måtte søke støtte hos ham, for alle

---

¹⁰ DN 6,1: «*Gregorius episcopus servus servorum dei dilecto filio Olauo Noruecchorum regi salutem et apostolicam benedictionem. [...] si quomodo possemus ad uos aliquos de fratribus mittere. qui fideles et docti essent ad erudiendum uos in omni scientia et doctrina. in Christo Jesu. ut secundum euangelicam et apostolicam doctrinam decenter instructi. in nullo uacillantes essetis. sed radicati atque fundati super stabile fundamentum quod est Christus Jesus abundantius atque perfectius in uirtute dei cresceretis. [...] Quod quia nobis tum propter longinquitatem terrarum et maxime propter ignaras linguas ualde difficile est. rogamus uos. sicut et regi Danorum denuntiauimus. ut de iunioribus et nobilibus terrarum/uestrorum/ ad apostolicam aulam mittatis. quatenus sub aliis apostolorum Petri et Pauli sacris ac diuinis legibus diligenter edocti. apostolicam/uestram/ sedis ad uos mandata referre. non quasi ignoti sed cognati. et quia/uestrorum/ Christianorum/ religionis ordo postulauerit apud uos non quasi rudes aut ignari. sed lingua ac scientia moribusque prudentes. digne deo predicare. et efficaciter ipso adiuuante excolere ualeant. [...] Data Rome. xviii. kal. Jan. indictione ij.»*
https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=5752&s=n&str=

¹¹ Espen Karlsen, "Latin og gresk," in *Norsk språkhistorie 2*, ed. Brit Mæhlum (Oslo: Novus forlag, 2018), 460f.

¹² Kjell Arild Pollestad and Hafliðason Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga* (Oslo: Cappelen, 2001), 49.

¹³ Pollestad and Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga*, 47.

de mektigste kannikene var hans motstandere. De appellerte ustanselig til paven og fikk mange brev fra den pavelige kurie som gikk erkebiskopen imot.[...] Men Jon Flamlending var til liten nytte for erkebiskopen i striden med kannikene ettersom han ikke kunne tale norsk, [...], for han talte bare latin, fransk eller flamsk.¹⁴»

Utifra disse få setningene får man et tydelig inntrykk: at Island og Norge var knyttet til hverandre via det at de lå under samme erkebispedømme; at man mottok utdannede og studerende i Trondheim hos erkebiskopen; at kannikene, som må ha skrevet brev på latin, var i en maktposisjon og på dette tidspunktet var i opposisjon til erkebiskopen. Altså har man fra kristendommen inntok landet fra 1000-tallet, fått på plass tilstrekkelige institusjoner til å lære de geistlige i Norge og på Island latin. Den begynnende veksten i produksjonen av latinske tekster synes også å være knyttet til ambisjoner på vegne av den norske kirkeorganisasjonen.

En norsk kirkeprovins

Av bidragsfaktorene for etableringen av latinundervisning i Norge, står det sentralt at man fikk opprettet en kirkeprovins med erkebispesete i Nidaros i 1153¹⁵. Ettersom Norge før den tid hadde ligget under Lund, og før det Hamburg/Bremen er det naturlig å tenke seg hva årsak og konsekvens var. Årsaken er nok delt mellom ønsket om, på den ene siden å nå ut til de mest avsidesliggende stedene i nord – noe som er lettere å administrere hvis man har flere provinser som kan få egne instruksjoner som ikke trenger å gå gjennom et høyere ledd langt unna. En kan for eksempel tenke seg, at kommunikasjon med norske geistlige ned på et individnivå er vanskeligere og tar lengre tid fra Hamburg/Bremen. Det finnes nok eksempler på prester i Norge som trengte opplæring i sakramentale og liturgiske anliggheter: (DN 6,14; DN 1,21)

På den andre siden synes det også, at etableringen av Nidaros erkebispesete, kan ha vært et politisk trekk, som skyldes delvis den Tysk-romerske keiser og hans ønske om selv å innsette biskoper, delvis at man i Norge ikke ønsket at setet skulle ligge hverken i Hamburg/Bremen eller i Lund, da man disse stedene var redd at den norske kirken skulle ha for tette bånd til andre konger, og ikke til de norske. Gunnes peker på at Norge var fast organisert i fire bispedømmer med egne bispekirker reist eller under bygging, hvilket markerte at biskopen hadde sin egen administrasjon klart atskilt fra kongens. Et annet

---

¹⁴ Pollestad and Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga*, 47.

¹⁵ Steinar Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, vol. nr 15, Skrifter (Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Senter for middelalderstudier : trykt utg.), (Trondheim: Tapir akademisk forl., 2003), 51.

poeng er at det var tilfredsstillende infrastruktur: hovedkirkene var reist, og det fantes ‘uten tvil også et stort antall bygdekirker og gårdskapeller’, samt at det allerede fantes åtte-ni klostre i landet. Av disse er tre mannlige benediktinerklostre som alt var 40-50 år gamle: Nidarhold, Selje og Munkeliv på Nordnes ved Bergen. Han nevner at det i tillegg kanskje var fire kvinneklostre i drift: Bakke ved Nidaros, Nonneseter ved Bergen, Gimsøy, og Nonneseter utenfor Oslo. I tillegg hadde cistercienserreformen også nylig nådd landet: *‘biskop Sigurd gav jord på Lyse sør for Bergen til en avlegger av klostret Fountains ved York (1146), og året etter kom en koloni fra Kirkstead, nær Lincoln, til Hovedøya ved Oslo – kanskje invitert av Viljalm, som var biskop i Oslo på den tid, og vel med støtte av kong Inges formyndere.’*

Det påpekes at kristendommen kan ha vært anerkjent og godtatt som den offisielle kultus allerede rundt 1035/36 etter Magnus Olavsson ble kronet. Men det legges samtidig vekt på at spredningen og undervisningsnivået til prestene og klerkene kan ha variert veldig. Fra å ha en del tyske og engelske klerker, i tillegg til bondegutter, og kanskje til og med frigitte treller. Etter hvert har dog kirken vunnet såpass plass i samfunnet, at institusjonene som den har etablert begynner å rotfeste seg i landet, og det følger med nok status/muligheter at selv høyerebårne gutter kunne tenke seg en stilling innenfor Kirken.¹⁶

Resultatet ble altså klart da kardinalbiskop Nicolas Breakspear tok med seg *pallium* til Norge over vinteren 1152-3¹⁷, og offisielt innstiftet kirkeprovinsen – men også viktig å merke seg – at de opptegnede bispesetene med dertilhørende katedralskoler skulle være underlagt Trondheim som erkebispesete. Kirkeprovinsen strakte seg fra Norge (fra Hålogaland til Kunghelle) til Island, Grønland, Færøyene, Sudrøyene, Man, Shetland, Orknøyene¹⁸.

Hvor kom latinen og utdanningsinstitusjonene fra?

Erik Gunnes skriver at det fremfor alt var England hvor Norge hentet sin kristendom fra. Argumentene for det ligger bl.a. i, at det finnes spor av olavskultus fra Devon i sørvest (i Exeter), via kongebyen Winchester (som forsynte Stavanger domkirke med relikvier av sin bispehelgen St. Swithun), til York. Det finnes tegn til forbindelser mellom Norge og England, i store deler av dette kyststykket. Det er nærliggende å tenke seg at de store klostrene i East Anglia og tilgrensende distrikter – St. Albans, Ely, Bury St. Edmunds, Crowland, St. Mary’s og flere – har fungert som rekrutteringsmiljø bl.a. for de tre første klostrene som ble grunnlagt i Norge – Nidarholm, Selje og Munkeliv i Bergen. Det var nemlig

---

¹⁶ Erik Gunnes, *Erkebiskop Øystein - Statsmann og kirkebygger* (Oslo: H. Aschehoug & Co., 1996), 62.

¹⁷ Gunnes, *Erkebiskop Øystein - Statsmann og kirkebygger*, 54ff.

¹⁸ Gunnes, *Erkebiskop Øystein - Statsmann og kirkebygger*, 50.

på disse kanter norske kjøpmenn fant sine handelspartnere. Et godt eksempel på hvordan kongemakten anså engelskmennene og det forhold man hadde til dem gir Snorre Sturlasson i kong Sverres saga:

«104. Nogen tid senere holdt kong Sverre ting i byen, talte der og sa: «Vi vil takke alle engelske mænd, fordi de er kommet hit, dem, som har bragt hvete og honning, hvetemel (568) eller klæde; videre vil vi ogsaa takke alle de mænd, som har flyttet hit lerret eller lin, voks eller kjedler. De mænd vil vi ogsaa nævne med venskab, som er kommet fra Orknøene eller Hjaltland eller Færøene eller Island, og alle dem, som har bragt hit til dette land de ting, som ikke kan undværes og som dette land har nytte av.»¹⁹

Gunnes gir et eksempel på en islandsk forfatter som en gang på annen halvdel av 1100-tallet skrev et arbeid over grammatikken, kalt 'den første grammatiske avhandling', i Islandsk sammenheng, da man har funnet fire totalt. Denne islandske forfatteren har studert i nordfransk område, men han har også hatt kontakt med et angelsaksisk miljø. Gunnes mener da det er nær å tenke seg at han har fulgt eksemplet til en Torlak Torhallson, senere biskop i Skálholt. Torlaks biograf forteller at han studerte både i Paris og i Lincoln, på den engelske østkysten, noen tid i 1150-årene. Lincoln er et sted det lå nært også for nordmenn å dra til.

To av 1000-tallets større engelske handelsbyer lå lagelig til for handel med Norge: York i nord; Lincoln lenger syd. York og andre områder ble brent og plyndret i tiden etter Wilhelm Erobrerens invasjon av England, og Lincoln gikk frem på bekostning av York. Lincoln ble til en bispeby på 1100-tallet. Begge disse byene var nordiske sentra på 900-tallet, og forble det utover 1000-, og 1100-tallet. Gunnes poengterer av havnebyene Grimsby og Boston er viktige punkter hvor norske handelsmenn og geistlige dro til/reiste via. Han viser til utbetalinger i de engelske kongelige regnskapene fra 1150-60-årene, hvor en kan notere utbetalinger til norske sendemenn via Lincoln, og utbetalinger til besøkende norske høygeistlige (1164/66). Han nevner ikke hvilke spesifikke transaksjoner, eller hvilke personer det er snakk om, men poenget er å demonstrere forbindelser mellom Norge og England.

Han viser også at det lar seg påvise en direkte forbindelse mellom de kirkelige miljøene i byene Trondheim og Lincoln, takket være en Gerhard Fischers arbeid med domkirkens historie. Da katedralen i Lincoln brente i 1140-årene, fikk en av steinhuggerne, som biskop Alexander fikk til å restaurere deler av katedralen, arbeid ved Nidarosdomen. Fischer antar mannen var norsk og gikk sin læretid i Lincoln. Gunnes påpeker at det fortsatt var forbindelse mellom de to katedralbyggene utover på 1200-tallet, og har altså demonstrert at det var kontakt. Dessverre finnes det ikke sikre beviser som

---

¹⁹ Jonsson, K. et al, oversatt av Storm, G. & Bugge, A., Sverres saga, Norges Kongesagaer, I.M. Stenersens Forlag, Kristiania 1914. Hentet 26. november 2020 fra: https://heimskringla.no/wiki/Sverres_saga

viser hva en norsk klerk kunne forventet av utdanning der før 1150-årene. Det vi vet er, at Oxford, den senere universitetsbyen, var underlagt Lincoln bispedømme, hvor skolehold kan spores fra 1120-30-årene av (med basis i sognekirken St. Mary's).

Et annet poeng som viser at kristendommen kom til Norge fra England, er da en utbrytergruppe av cisterciensermunker fra St. Mary's Abbey i York grunnla Fountains Abbey, og munkene derfra grunnla Lyse Kloster på Os utenfor Bergen – noe de fikk til, ettersom dette var gods tildelt dem av den lokale biskop Sigurd. Så det finnes helt klare beviser på at det var sterk forbindelse mellom Norge og England på denne tiden²⁰.

Det Gunnes ikke legger vekt på, er den overraskende utbredte og langtidsvarige undervisningskulturen som fantes (spesielt) i Nord-England på det tidspunktet. Her har det vært læresteder tilbake til 600-tallet, og de underviste bl.a. i Artes Liberales på latin. I tillegg produsertes det mange bøker i England, slik at det er trolig at en student der borte ville kunne få tilgang til en god utdanning. Gunnes stopper dog der, for han følger etter Øystein og foreslår at han kan ha vært i Lincoln, slik som Torlak, og at det er bevis på en direkte forbindelse mellom Lincoln og Trondheim. Øystein dro trolig til Paris, som på hans tid var på vei opp og fram som et datidens lærdommens metropol – i Vest.

2.0 Sognekirkene

Det tidlige kristne Norge var et ruralt og desentralisert sted, som strakte seg vidt og bredt. For å få en mer effektiv utbredelse av kristendommen i de bredere lag av befolkningen, innførte man, kanskje etter mønster fra England, et system hvor man tillot ikke bare Kirken og kongen å etablere kirker, men også stormenn og andre. Det samlede antall av kirker i Norge kan ha vært opptil 2000 i løpet av middelalderen²¹, men det var store forskjeller mellom dem, både når det gjaldt rang, struktur, størrelse og utdanningstilbud. Ettersom lokale prester nok utgjorde den største gruppen av 'boklærde' kan sognekirkene ha vært et viktig ledd i denne kristningen, men også med tanke på latinundervisning. Nivået og kvaliteten på denne kan dog ha variert etter forholdene; det fantes flere typer kirker enn sognekirker, og det kan være hensiktsmessig å nevne dem og forskjellene dem mellom veldig kort, før vi går i dybden på utdanningsmetodene de kan ha tatt i bruk for å undervise sine elever. Etter delen om undervisningsmetode og hvilke kilder vi har for det, skal det sees på hvor disse fagene har sitt utspring fra, og også hva vi kan si om hvor strukturene bak sognekirken kan ha kommet fra.

---

²⁰ Gunnes, *Erkebiskop Øystein - Statsmann og kirkebygger*, 33ff.

²¹ Sissel Skoglund, Riksantikvaren, Kirkesteder fra middelalderen, Oslo 26.-27. november 2019. Hentet 11. november 2020 https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2020/01/Kirkesteder-fra-middelalderen_SRa_10122019.pdf

2.1 Det tidlig kristnede Norge et ruralt og desentralisert samfunn.

Når en snakker om ‘sognekirker’ henviser man til såkalte ‘fylkeskirker’ eller ‘hovedkirker’; dette er kirker gjerne etablert av kongen eller av noen av geistligheten, som utgjør hovedkirken i et prestegjeld, som igjen er en samling av ulike sogn. Disse kirkene er de som skal visiteres av biskopene en gang i året, hvor han skal syng messe, se til at alt fungerer slik det skal og forsikre at kvaliteten ligger på et visst nivå²². Her kan man med stor sannsynlighet anta at man kunne finne prester som tok imot lokale gutter for å gi dem en grunnleggende utdanning, hvor målet var å bli prest. En slik hovedkirke, som vi skal se på, er det som i sin tid het ‘Mo’ kirke, men i dag er bedre kjent som stavkirken i Lom, som lå innunder Hamar bispedømme. Her er det nemlig funnet fragmenter av den mest alminnelige grammatikkboken brukt i middelalderen²³.

Sognekirkene, eller fylkes-/hovedkirkene, var, etter Trøndelags mønster å dømme, plassert ved sentrale steder, enten fordi det var tett bebyggelse der, eller fordi det var et knutepunkt for omlandet. Med disse skulle kongen og Kirken ha gode ‘brohoder’ for å tre inn i indre strøk, og var bemannet av en sogneprest – som for øvrig kunne være en kannik fra domkirkens domkapittel. Til sognepresten tilfalt tienden, som skulle deles i fire til sitt bruk. Andre kirker som lå under prestegjeldet kalles ‘annekskirker’ og er tilknyttet sognet hans, men er ikke nødvendigvis bemannet hele tiden²⁴.

På den annen side har vi det som kalles ‘høgendekirker’, som er privat oppreiste kirker eid og bekostet av stormenn, hvor de i større eller mindre grad kunne rå som de ville. Dette systemet fantes andre steder, og ligner på det i England fra 700-1000²⁵, og ‘egenkirkesystemet’ på Island i samme periode. Et stadig tilbakevendende problem med disse ‘kirkene’ var at de, i Norges tilfelle, ved flere anledninger ikke var blitt godkjent av erkebiskopen, vigslet av biskopen, eller tildelt jordegods som skulle underholde presten. Ennvidere var det langt flere høgendekirker enn sognekirker, og begge disse tok (ofte) tiende eller en annen form for avgift²⁶. Etter den Gregorianske Reform på 1100-tallet ble det klart at disse kirkene skulle overdras til den offisielle Kirken, noe kong Sverre klaget på²⁷.

---

²² Veitslekyrkje: «I praksis vil dette seia hovudkyrkjene der visitasane ofte vart konsentrerte.» Hamre, LarsImsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 208.

²³ Vera Henriksen, Anne-Mette Kolden, and sokneråd Lom, *Lom stavkirke* (Lom: Lom sokneråd, 2000), 14. – se notat 1.

²⁴ Brendalsmo, JanImsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 233.

²⁵ Brendalsmo, J., Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 235f.

²⁶ Brendalsmo, J., Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 233. - Ved Høgendekirkene var det langt ringere krav til prestene, og mange av kirkene oppfylte ikke de tre kravene i statuten utstedt av erkebiskop Jon rundt 1270, om at en skulle forespørre erkebiskopen om tillatelse, at alle kirker skulle vigsles av en biskop, de skulle ha tilstrekkelig jordegods for å underholde prest (mensa) og kirkens vedlikehold (fabrica).

²⁷ Brendalsmo, J., Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 246.

2.2 Donatusfragmentet fra Lom

Lom stavkirke het i middelalderen Mo kirke, og ble trolig bygget i 1190-årene²⁸. Den var hovedkirke i Hamar bispedømme, og hadde hovedinntekt fra tienden, som gjorde at bygget delvis kunne finansieres ved hjelp av den delen av tienden som gikk til kirken²⁹. Ettersom den betegnes som hovedkirke, var den nok også veitslekirke, dvs. at den ble visitert av biskopen som skulle synges messe der en gang i året, samt tilse at kvaliteten var god. At det er en hovedkirke som ble besøkt, sannsynliggjør at man har hatt undervisning der. Det er dog vanskelig å snakke om omfang og hvor lenge eller konsekvent man drev med det.

Kirken var dedisert til Maria, Johannes Døperen og Olav den Hellige.³⁰ De første kjente prestene i Lom, Simon kapellan og Atle prest nevnes i 1220. En del av middelalderens lomprester omtales som *Vicarius*, dvs. at hovedpresten var kannik i Hamar katedral, og hadde satt en annen til å ta seg av prestegjeldet, midlertidig eller generelt i hans kalltid. Flere omtales som '*hovedprest i Lom*', hvilket kan sikte til kirkens status som hovedkirke – eller det kan bety at der også var en kapellan³¹. Når det gjelder hyppigheten av bispevisitas, påstås det at man hadde disse hvert tredje år i Lom kirke, dels i forbindelse med konfirmasjon³². Biskopen holdt også kommunion eller nattverd ved denne anledningen.

Om Donatusfragmentet i gulvet og hva det kan fortelle oss om undervisningen i Lom

I forbindelse med oppgradering av det elektriske anlegget i kirken i 1973³³ måtte man fjerne gulvet, og foretok samtidig en arkeologisk utgravning, hvor man bla. fant et fragment fra Donatus' grammatikk og andre latinfragmenter av betydning. Donatusfragmentet er et bifolium av en liten håndbok av verket '*ars minor*', og arkiveres som *Løsfunn Lom B 305*³⁴. Bifoliet måler 11x8cm per blad, og inneholder deler av de fire kapitlene '*De pronomine, De verbo, De adverbo, De participio*'³⁵. Den dateres til

---

²⁸ Henriksen, Kolden, and Lom, *Lom stavkirke*, 13.

²⁹ Henriksen, Kolden, and Lom, *Lom stavkirke*, 14.

³⁰ "Lom stavkirke forteller," 65 (1978): 132; Håkon Christie, *Lom stavkirke forteller*, vol. 65, Fortidsminner (trykt utg.), (Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, 1978).. 132

³¹ Henriksen, Kolden, and Lom, *Lom stavkirke*, 17.

³² Henriksen, Kolden, and Lom, *Lom stavkirke*, 19.

³³ Henriksen, Kolden, and Lom, *Lom stavkirke*, 24.

³⁴ Christie, *Lom stavkirke forteller*, 131.

³⁵ Hohler, C., Christie, *Lom stavkirke forteller*, 172.

omkring år 1200³⁶. *Aelius Donatus* var en latinsk grammatiker som var aktiv midt på 300-tallet, og anses for å være en av selveste bibeloversetteren Hieronymus' lærere³⁷.

Donatusfragmentet – den biten vi har – gir oversikt over ulike ordklassedefinisjoner, samt eksempler. De åtte ordklassene – eller talens deler – er å anse som grunnelementene i språket, som man bruker for å si navn på ting, og beskrive tingenes handlinger på verden eller på hverandre, kort fortalt. Ethvert ord kan fordeles på en av disse gruppene, og det er en kløktig inndeling av språket som åpner opp en verden av muligheter for de som lærer seg å bruke redskapene som tilbys. Donatus' *ars minor* er i denne sammenheng en elegant og kortfattet, om enn gjentakende, verktøyskasse for de som bruker den. I fragmentet funnet i Lom har vi en mer eller mindre fullstendig oversikt over Donatus' definisjoner og utfyllelser av ordklassen adverb, som er for verbet like berikende som adjektivet er for substantivet. Adverb, en ordklasse av ubøyelige ord, brukes hver dag for å uttrykke handlinger mer nøyaktig i tid, sted, årsak, og måte og defineres i fragmentet (*fig. 6.1.1*) som:

“Adverbum quid est? Pars orationis, quae, adiecta verbō, significātionem eius explānat atque implet. Aduerbiō quot accīdunt? Trīa. Quae? Significātio, comparātio, figūra. Significātio aduerbiōrum in quō est? Quia sunt aduerbia locī, aut temporis, aut numerī, aut negandī, aut affirmandī, aut dēmonstrandī, aut optandī, aut hortandī, aut ordinis, aut interrogandī, aut similitūdinis, aut quālitātis, aut quantitātis, aut dubitandī, aut personālia, aut uocandī, aut rēspōndendī, aut sēparandī, aut iūrāndī, aut ēligendī, aut congregandī, aut prohibendī, aut ēuentus, aut comparandī. Dā aduerbia locī: ut hīc vel ibi, intus vel foris; illūc vel inde, intrō uel foras. [...]”³⁸

«Hva er adverb? En ordklasse, som, knyttet til et verb, forklarer og utfyller dets betydning. Hvor mange beskaffenheter har adverbet? Tre. Hvilke? Betydning, sammenligning, figur. I hva ligger adverbenes betydning? Fordi det finnes stedsadverb, eller tids-, [...] tall-, nektelses-, bekreftelses-, påpekings-, ønsknings-, oppmuntrings-, ordens-, eller spørrende, likhets-, beskaffenhets-, mengdes-, tvils-, personal-, påkallings-, besvarelses-, inndelings-, doms-, eller utpekelses-, forsamlings-, forhindrings-, hendelses-, eller sammenligningsadverb. Angi stedsadverb: slik som her eller der, innenfor eller utenfor; dithen eller derfra, inn eller ut. [...]»

Etter dette følger en lignende del med eksempler på ord til hver av adverbsbestemmelsene. Dette gir, avhengig av læreren, muligheten for å undervise elever i hvordan man kan beskrive ting og sette dem i kategorier, et foretak som var vesentlig i den vordende skolestiske metode som utviklet seg i de lærde

³⁶ Henriksen, Kolden, and Lom, *Lom stavkirke*, 28f.

³⁷ Rita Copeland and Ineke Sluiter, *Medieval Grammar & Rhetoric - Language Arts and Literary Theory, AD 300-1475*, ed. Ineke Sluiter, ed. Rita Copelan (USA: Oxford University Press, 2009), 82.

³⁸ Se appendix 1, 'side 3'. Har satt inn tegnsetting og rettskrivning etter moderne normer. Transkripsjon i appendix 1. Ordene er de samme, men nomina etter første deklinasjon har fått diftongen 'ae' der den settes i klassisk latin; makroner har jeg selv satt for å markere lange vokaler *nātūrā*.

sentra i løpet av høymiddelalderen. Grammatikken til Donatus inngår i et overordnet system som dreier seg om å definere og bestemme Guds verden på en systematisk og ordnet måte. Faget i seg selv er bygget opp slik, og de to andre veiene i grunnfagene, som det skal kommes tilbake til, retorikk og dialektikk, overlapper med grammatikken til å utgjøre grunnforutsetningen for å kunne dra visdom ut av de hellige skrifter, som jo skulle være et av målene ved utdannelsen.

Hvorvidt man hadde dette materialet for hånden ved Lom er vanskelig å si, men at de hadde Donatus for hånden, viser at de har hatt mulighet for å ta steget videre, i hvert fall når det gjelder latintilegnelsene, som tar i bruk alle disse ordene og begrepene i praksis når man bruker det til å kommunisere med hverandre.

Det er blitt gjort forskning på bifoliet, dens betydning og bruksområde. I boken *'Lom Stavkirke forteller'* utgitt i 1978, skrev Christopher Hohler om fragmentet, og han rettet kritikk både mot verket selv og mot den ukjente skriveren av det. Han starter innlegget sitt med å fortelle om det, ifølge ham, kritikkverdighet kunnskaps- og ferdighetsnivå i latin hos engelske prester i middelalderen, som han underbygger med en håndfull eksempler. Disse lar han stå som bakteppe for sin kritikk av fragmentet og av skriverens egne latinkunnskaper, og om at fragmentet testaterer at det i Norge (og Island som følge) ble undervist *'widely, stupidly, incompetently'*. Hovedårsaken til denne vurderingen, ligger i en såkalt *'homoioteleuton'*, eller en *'saut du même au même'*³⁹, en skriverfeil, hvor man har skrevet av et verk, sett ett ord, og hoppet over et avsnitt til neste ord av samme art, for så å fortsette der. Dette legger Hohler til grunn for å mene at avskriveren er inkompetent - hvilket vi skal se i resonnementet hans – mens Åslaug Ommundsen mener det er snakk om et ellers allminnelig tilfelle, som man kan se ved andre avskrifter.

Denne feilen er den man ser under kapittelet om pronomen, hvor man går fra bøyningen av ett sett av paradigmer (*feminini generis* ('haec') til *feminini generis* ('ea')) til et annet, hhv. fra maskulin flertall av *'hic'*, til feminin entall av *'ea'*, hvor man i Donatus ellers vil finne at man skal gå fra flertall av *'hic'* til entall *'haec'*. Med dette mangler man altså bøyingsparadigmene for entall og flertallsformene for *'haec'*, *'hoc'*, og *'is'*⁴⁰:

---

³⁹ Hopp fra ord til ord: "A more extended omission in which the scribe failed to copy several words because of the recurrence of a particular word or phrase in the exemplar is often called by the French term *'saut du même au même'*. Raymond Clemens and Timothy Graham, *Introduction to manuscript studies* (Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 2007), 35.:

⁴⁰ Bøyingsparadigmet kan man enten finne i Eitrem's *'Latinsk Grammatikk'*, eller under *'Donatus: Ars Minor, cap. de pronomine'*.

«<masculini generis> pluraliter hii horum his hos ab his· Generis feminini ea eius ei eam ab ea et pluraliter hee earum eis eas ab eis»⁴¹

Sammenlignet med hva man burde hatt:

«<masculini generis> pluraliter hii horum his hos ab his· Generis feminini haec huius huic hanc ab hac et pluraliter hae harum his has ab his»

Hohlers resonnement beror seg på følgende premiss: ettersom man kan se at skriveren, som skriver pent, har korrigert teksten enkelte steder, må enten to scenarier være tilfelle: enten så er skriverens eksemplar feilaktig, og skriveren har ansett eksemplaret for å vært autoritativt, og derfor må hans egen kunnskap om grammatikk vært ikke-eksisterende, fordi ellers ville han sett at det han skrev ikke gav mening, og rettet det. Det andre scenario, som da kan forstås implisitt: hvis eksemplaret hadde vært godt, så var det skriverens feil og inkompetanse som gjorde til at han ikke så denne feilen⁴².

Det er et par problemer med premisset og de følgende argumentene, som må poengteres. Første er motargumentet til Ommundsen, om at dette '*saut du même au même*' er et ikke uvanlig fenomen⁴³. Dette sannsynliggjør på den ene siden et dårlig eksemplar, men på den andre siden kan det ha vært at skriveren så seg blind på egen tekst. Dette siste kan underbygges, ved at undertegnende også brukte lang tid på å se denne paradigmeutelatelsen, da jeg selv leste teksten som om han hadde de med, noe som kan skyldes det at man har brukt mange timer på å pugge disse om og om igjen, til man bare 'ser dem'. Det er uansett tvilsomt hvorvidt man kan påstå at eksemplaret må ha vært dårlig eller ei, det kan like godt ha vært en feil som skyldes trøtthet, dårlig lys, hastarbeide, ordblindhet, eller lignende, så selv om han nok kan ha ansett eksemplaret for å være riktig, er det mulig han også kan ha oversett sin egen feil gjentatte ganger. Argumentet for dette gir Hohler selv, som sier skriveren har rettet teksten flere steder. Hvis skriveren er inkompetent, hvordan har han rettet dokumentet?

Hohler fremholder at, ettersom skriveren selv anser eksemplaret for autoritativ, som kan være feilaktig, så følger det at han ikke evner å se feilen grunnet sin egen manglende latinkunnskap, for hvis ikke ville den vært rettet. Dette poenget om hvorvidt skriveren mangler kunnskap retter Ommundsen kritikk mot, ved å påpeke, at «*the highly abbreviated copy would have been impossible to write for*

---

⁴¹ Se appendix 1, fig. 6.1.1 *Donatusfragment fra Lom*, linje 1 og 2 'de pronomine'

⁴² Hohler, C., Christie, *Lom stavkirke forteller*, 173.

⁴³ Ommundsen, Åslaug, Stefka Georgieva Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, vol. vol. 28, Disputatio, (Turnhout: Brepols, 2016), 248.

somebody who had not mastered latin»⁴⁴, altså at den bevisste bruk av forkortelser og utelatelser heller tyder på at bokens bruksområde har vært noe annet enn en ren formelbok.

Han går så videre fra sitt nye premiss, om at skriveren er inkompetent, til å foreslå at undervisningen i Lom må ha vært tilsvarende dårlig, og at de ville gjennom dette paradigmet ha lært at *eius* ikke kan være maskulin, at *is* og *hic* er to former av samme rotmorfem, men har irregulær bøyning, og de hadde ikke lært om *harum*. Dette mener jeg er et for resolutt utsagn, og at han ikke tar høyde for andre faktorer som kan spille inn i undervisningen. En faktor er, at Lom kirke er en hovedkirke, som visitertes av biskopen som skulle se til at det var ordnede forhold, og det må nok også gjelde latinnivået: han selv nevner at biskopene i England lamenterer over manglende latinkunnskaper hos prestene, og det er ikke urimelig å tenke seg at de hadde lignende bekymringer her. Biskopene og kannikene er de som forventes å ha et rimelig godt latinnivå, særlig siden de førstnevnte ofte sendtes til utlandet for høyere utdanning, hvor språket var latin. I Lom er det også nevnt at flere av sogneprestene var vikarer for, eller var en av kannikene ved Hamarkatedralen. Noen der burde i hvert fall kunne disse paradigmene som mangler.

Om paradigmene må også nevnes, at de ikke bare lærte grammatikk fra én bok, men de praktiserte det indirekte hver gang de sang salmer eller ba bønner. Som Ommundsen skriver, ville grunnleggende skoloring gjerne bestått av alfabetet, Pater Noster, Ave Maria, og trosbekjennelsen, etterfulgt av å lese i en psalterbok, noen hymner, gjerne før man gikk over til grammatikk, ofte med Donatus' *Ars Minor*. Ser man altså på første av Davidssalmene, er det klart at de allerede i andre vers er nødt til å forstå at '*eius*' er hankjønn, da det refererer til Gud:

«*I Beatus vir, qui non abiit in consilio
impiorum
et in via peccatorum non stetit
et in conventu derisorum non sedit,
2 sed in lege Domini voluntas eius,
et in lege eius meditatur die ac nocte.*»⁴⁵

«*I Salig er den mann som ikke vandrer i ugudeliges
råd
og ikke står på synderes vei
og ikke sitter i spotteres sete,
2 men har **sin** lyst i Herrens lov
og grunder på **hans** lov dag og natt.*»⁴⁶

Det er ikke dermed sagt at undervisningen var feilfri, for det er vanskelig nok å vite om forholdene på ett tidspunkt, for ikke å snakke om over tid. En må regne med variasjoner i

⁴⁴ Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 249.

⁴⁵ Nova Vulgata, Liber Psalmorum, psalmus 1. Hentet den 18. november 2020 fra:

http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_psalorum_lt.html#PSALMUS%2067

⁴⁶ Salmenes bok, 1:1,2 Bibelen på Norsk (1930)

latinkyndighet mtp. tid og sted, og ofte er det, likt som i dag, avhengig av hvem, hvor og når det er snakk om. Innvendingenes hovedformål er å påpeke at en ikke skal dra resolutte konklusjoner utifra ett funn, men en må se på dem i en større kontekst. Hohler kan nok derimot ha rett når han påpeker at ‘mange prester’ kan ha hatt dårlige latinkunnskaper, da det nok har fantes flere prester enn gode lærere, og langt fra alle disse kan ha vært ufeilbarlig⁴⁷.

‘Ny’ Homoioteleuton ved Donatusfragmentet

Det er en **homoioteleuton** til, under verbdelen, som bare er halvannen side ifra kapittelet om pronomen, som er transkribert på Appendix 1. Et hittil udokumentert *ordsprang*, markert med navn der den opptrer i teksten. Skriveren hopper fra definisjon av *figura* til å definere *tempora* i stedet:

*“figure uerborum quot sunt <homoioteleuton> tres que presens ut lego preteritum ut legi fututum ut legam.”*⁴⁸

“Hvor mange er det av verbenes figurer? <...> tre som nåtid, slik som ‘jeg leser’, fortid, slik som ‘jeg leste’, framtid, slik som ‘jeg skal lese’.

Dette ser man når man sammenligner med den utgaven man finner i Keil, som kommer nedenfor. Noe interessant å legge merke til, utenom dette ordspranget, er det faktum at skriveren har overensstemmende kjønn på tallet ‘tres’⁴⁹, som refererer tilbake til ‘figure’, som er flertall nominativ hunkjønn, mens i Keil sin, hvor det brukes om ‘tempora’⁵⁰ står det ‘tria’. Det er ett eksempel på at skriveren må ha vært kyndig og oppmerksom nok på kongruerende kjønn, men må ha hoppet over med et uhell. Det som burde ha stått der er følgende:

*“figurae uerborum quot sunt? duae. quae? simplex, ut lego; conposita, ut neglego.
tempora uerborum quot sunt? tria. quae? praesens, ut lego; [...]”*⁵¹

*«Hvor mange er det av verbenes figurer? to. Hvilke? Enkel, slik som ‘jeg leser’;
sammensatt, slik som ‘jeg forsømmer’. Hvor mange er det av verbenes tider? Tre. Hvilke?
Nåtid, slik som ‘jeg leser’; [...]»*

⁴⁷ Det fantes også flere høgendekirker enn hovedkirker, så det er ikke vanskelig å se for seg at det kan tidvis ha vært utbredt bruk av ‘hocus pocus’ enn ‘hoc est corpus’.

⁴⁸ Jeg har valgt å beholde transkripsjonen med de tegnsætningene som er i selve teksten. I etterfølgende eksempel følger den ‘korrekte’ utgaven.

⁴⁹ Trēs: m/f pl. av tallet tre. Trēs brukes når man teller ting i fēminīnum: ūna, duae, trēs; men også i masculīnum: ūnus, duo trēs.

⁵⁰ Tempora, n. pl. av tempus, her nominativ flertall. Trīa brukes når man teller ting i neutrum; ūnum, duo, trīa.

⁵¹ Donatus, A., *Ars minor*, Keil, CC, Grammatici Latini. Hentet 19. november 2020 fra Corpus Corporum: http://mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?table=Donatus_cps13&corpus=13&lang=0&allow_download=0

Hvordan best forklare hvorfor det oppstår to tilfeller av at man hopper over deler? Det kan ikke ha vært bevisst, for definisjonen blir feil, samt det at skriveren også tydelig har markert at han har ekskludert bøyingsparadigmene for verbet *'legere'* på slutten av delen om verb⁵², hvilket tyder på at skriveren visste å ekskludere etter behov. En god forklaring kan kanskje være å finne i selve størrelsen på skriften og på underlaget han skrev på: bifoliet er målt til 11x8cm per side, altså hele foliet er 11x16cm i sin helhet. Hver side har inntil 25 linjer med liten, pen og tydelig skrift på, samt plass til marginer. Det er å sammenligne med en moderne smarttelefonskjerm, som oftere enn det er faktisk større, og med mulighet for å forstørre skriften. Det er med andre ord ikke vanskelig å forestille seg, at det kan være lett å gjøre denne feilen, når en må arbeide med så liten skrift, og med et verk som er meget repetitivt i sin natur og form, i tillegg til, at skriveren tar i bruk mange forkortelser. Ser man det under ett, står denne tesen kanskje sterkere enn å anta at han er en dårlig avskriver som ikke kan sin latin. Men det kan inntil videre ikke slås fast med sikkerhet. Hadde vi hatt flere folia av verket, hadde vi hatt mer data å sammenligne med, som hadde gitt et riktigere resultat, men det har vi for tiden dessverre ikke.

Når det er sagt, hvem som har eid boken, og hvordan de har undervist, er ikke lett å gjøre seg opp en mening om. I sidene som følger skal det sees litt på hvor disse grammatikkene kom fra, hvordan undervisning har foregått andre steder, og hvem som sto for det. Kan hende det kan gi en pekepinn på hvem som underviste og hvem, ev. hvor mange elever læreren i sognekirken hadde.

2.3 Arven fra antikken

Latinundervisning og Grammatica

'Latinundervisning' er et begrep som i denne oppgaven er tett knyttet opp mot 'presteutdanning'. I den romerske antikken var latin morsmålet til mange, og ble omsider tatt i bruk i store deler av det vestlige Romerriket, hvor det etter hvert ble blandet med mange av de lokale språkene som senere utviklet seg til det vi i dag kaller romanske språk, som fransk, spansk og naturligvis italiensk. Denne oppgaven bruker '*latinundervisning*' og '*grammatikk*' så å si om en annen, fordi grammatikk, eller '*grammatica*' var selve språkundervisningen i vid forstand; den var mye videre i sitt synsfelt en vår tids grammatikkbøker, som hovedsakelig forholder seg til 'ortografi' (rettskrivning) og 'syntaks' (setningsstruktur) med innslag av 'morfologi' (formlære), mens det i antikken og senere tok for seg alt fra lydlære til allegorier, og ligger tettere opp til vår tids lingvistikk enn det som egentlig kanskje kan kalles ortografi⁵³ i grunnskolen.

---

⁵² Skriveren markerer det med noe sånt som «*lego secunda ut legis tertia ut legit* --.....»., linje 14. app. I, side 3.

⁵³ Rettskrivning etter grammatiske regler.

I det østlige middelhavsområdet var i antikken gresk dominerende, og der lærte man latin som sekundærpråk. En av måtene de underviste grekere i latin var å lage tekstbøker hvor man satte opp latintekst med direkte gresk oversettelse ved siden av, som fortalte om dagligdagse ting som enhver skolegutt kunne forventes å måtte forholde seg til; ett slikt verk kalles ‘*Hermeneumata Pseudodositheana*’ og attribueres en Dositheus ca. 280 e.kr. og i følgende eksempel fra tredje kollokvie ser vi hvordan en skolegutt starter dagen:⁵⁴

2. Ὅρθρου ἐγρηγόρησα ἐξ ὕπνου·	2. Ante lucem vigilavi de	2. Før lyset våknet jeg fra
ἀνέστην ἐκ τῆς κλίνης, ἐκάθισα,	somno; surrexi de lecto, sedi,	søvnen; jeg sto opp av sengen, jeg satt,
ἔλαβον ὑποδεσμίδας, καλίγια·	accepi pedules, caligas; calciavi	jeg mottok tøfler, sko; jeg skodde
ὑπεδησάμην· ἦιτησα ὕδωρ εἰς ὄψιν·	me; poposci aquam ad faciem;	meg; jeg ba om vann til fjeset,
νίπτομαι πρῶτον τὰς χεῖρας, εἶτα τὴν	lavo primo manus, deinde	jeg vasker først hendene, deretter
ὄψιν ἐνιψάμην· ἀπέμαξα· ἀπέθηκα	faciem lavi; extersi; deposui	fjeset vasket jeg; tørket meg; la fra meg
τὴν ἐγκοίμητράν· ἔλαβον χιτῶνα πρὸς	dormitoriam; accepi tunicam ad	nattøyet; jeg mottok en tunika til
τὸ σῶμα· περιεζωσάμην, ἤλειψα τὴν κεφαλὴν	corpus; praecinxi me; unxi caput	kroppen; tok på meg et belte; oljet hodet
μου καὶ ἐκτένισα· ἐποίησα περὶ	meum et pectinavi; feci circa	mitt og kjemmet håret; jeg festet rundt
τὸν τράχηλον ἀναβόλαιον· ἐνεδυσάμην	collum pallam; indui me	halsen en kappe; jeg ikledde meg
ἐπενδυτῶν λευκόν· ἐπάνω ἐνδύομαι	superariam albam; supra induo	ytterkappen den hvite; oppå det ikler jeg
φελόνην· προῆλθον ἐκ τοῦ κοιτῶνος	paenulam; processi de cubiculo	hettekappen; jeg gikk ut av soverommet
σὺν τῷ παιδαγωγῷ καὶ σὺν τῇ τροφῷ	cum paedagogo et cum nutrice	med pedagogen og med ammen
ἀσπάσασθαι τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα.	salutare patrem et matrem;	for å hilse far og mor;
ἀμφοτέρους ἡσπασάμην καὶ κατεφίλησα·	ambos salutavi et osculatus	begge to hilste jeg og kysset
καὶ οὕτως καταβαίνω ἐξ οἴκου.	sum; et sic descendi de domo.	jeg; og slik gikk jeg ut av huset.
ἀπέρχομαι εἰς τὴν σχολήν.	eo in scholam.	jeg går til skolen.

Og eksempler på hva som skjer i undervisningen⁵⁵:

εἰσηλθόν· εἶπον· χαῖρε	introivi, dixi: Ave	jeg gikk inn, sa: hei
------------------------	---------------------	-----------------------

⁵⁴ *Hermeneumata Pseudodositheana, Colloquium III*. Hentet 05. november 2020 fra Bibliotheca Augustana: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Dositheus/dos_col3.html – Har stokket om den greske teksten fra siden for å korrespondere mer riktig med den latinske teksten.

⁵⁵ Jeg har valgt å oversette direkte for å korrespondere med originalteksten. Det som trengs ytterligere oppklaring står i fotnoter.

καθηγητά, καὶ αὐτός με κατεφίλησεν	magister, et ipse me osculatus	lærer, og han selv meg kysset
<καὶ> ἀντησπάσατο. ἐπιδίδωσίν	est <et> resalutavit. porrexit	<og> hilste tilbake. Han bragte
μοὶ ὁ παῖς ὁ ἐμὸς καμπροφόρος	mihi puer meus scriniarius	til meg gutten min skrinholderen
πινακίδα, θήκην γραφείων,	tabulas, thecam graphiarum,	skrivetavlene, griffelskrinet,
παραγραφίδα. τῷ ἐμῷ τόπῳ καθήμενος	praeductorium. loco meo sedeos	skriveinstrumentet. på plassen min setet
λειαίνω. παραγράφω πρὸς	deleo. praeduco ad	retter jeg på. Jeg skriver av etter
τὸν ὑπογραμμὸν· γράψας δὲ	praescriptum ⁵⁶ ; ut scripsi,	det oppskrevne; slik jeg skrev,
δεικνύω τῷ διδασκάλῳ· ἐδιώρθωσεν,	ostendo magistro; emendavit,	viste jeg til læreren; han rettet det,
ἐχάραξεν· κελεύει με ἀναγινώσκειν. κελευσθεὶς	induxit; iubet me legere. iussus	han rettet ut; han ber meg lese. som befalt
ἄλλῳ δέδωκα. ἐκμανθάνω	alio dedi. edisco	til en annen gav jeg den. Jeg pugger
ἐρμηνεύματα, ἀπέδωκα. [...]	interpretamenta, reddidi. [...]	forklaringer, jeg gjengav dem. [...]
ἐν τούτοις κελεύσαντος καθηγητοῦ	inter haec iussu magistri	i mellom dette på befalingen til læreren
ἐγείρονται οἱ μικροὶ πρὸς τὰ στοιχεῖα καὶ	surgunt pusilli ad subductum et	reiser de små seg til stavingen og
τάς συλλαβὰς κατέλεξεν τούτοις εἰς	syllabas praebuit eis unus de	stavelser utgir han til dem en av
τῶν μειζόνων, ἄλλοι πρὸς τὸν ὑποδιδασκῆν	maioribus, alii ad subdoctorem	de større ⁵⁷ , andre til underlæreren ⁵⁸
τάξει ἀποδιδούσιν, ὀνόματα	ordine reddunt, nomina	i rekkefølge gir tilbake, navn
γράφουσιν, στίχους ἔγραψαν, καὶ	scribunt, versus scripserunt, et	skriver de, vers skrev de, og
ἐγὼ ἐν τῇ πρώτῃ τάξει ἄμιλλαν	ego in prima classe dictatum	jeg i første klasse utstavelsen
ἐξέλαβον. ἔπειτα ὡς ἐκαθίσαμεν,	excepi. deinde ut sedimus,	gjorde jeg. deretter slik vi satt,
διέρχομαι ὑπομνήματα,	pertranseo commentaria,	gjennomgår jeg kommentarer,
γλώσσας, τέχνην. φωνηθεὶς πρὸς	linguas, artem. clamatus ad	språk, faget. ropt til
ἀνάγνωσιν ἀκούω ἐξηγήσεις,	lectionem audio expositiones,	lesningen hører jeg forklaringene,
διανοίας, πρόσωπα. ἐπερωτηθεὶς	sensus, personas. interrogatus	meningene, rollene. som spurt
τέχνην ἀπεκρίθην. Πρὸς τίνα,	artificia respondi. Ad quem,	fagene svarte jeg ⁵⁹ . til hvilket,

56 «*Pueri ad praescriptum discunt; digiti illorum tenentur et aliena manu per litterarum simulacra ducuntur, deinde imitari iubentur proposita et ad illa reformare chirographum: sic animus noster, dum eruditur ad praescriptum, iuvatur.*» Seneca Minor, libri XIV-XV, ep. 94, v. 48: XCIV. Seneca Lvcilio Svo Salvtem: «Gutter lærer til det oppskrevne; fingrene deres holdes og med den andre hånden føres de gjennom bokstavenes bilder, deretter bes de å etterligne det fremlagte og å gjenforme håndskriften til det: slik ånden vår hjelpes, mens den utdannes til det oppskrevne.»

⁵⁷ Kanskje: 'Og en av de større gir ut stavelser til dem (de små)'.

⁵⁸ Den av de større: assistenten.

⁵⁹ 'Jeg svarte på fagene etter å bli spurt'.

λέγει. Τί μέρος λόγου;	dixit. Quae pars orationis?	sa han. Hvilken del av talen?
ἐκλίνα γένη ὀνομάτων,	declinavi genera nominum,	jeg bøyde kjønnene på navnene,
ἐμέρισα στίχον. ὡς δὲ ταῦτ' ἐπράξαμεν,	partivi versum. ut haec egimus,	jeg fordelte vers. da dette vi har gjort
ἀπέλυσεν εἰς ἄριστον. [...]	dimisit ad prandium. [...]	bortsendte han til formiddagsmat. [...]
ἠριστηκῶς	pransus	spist ⁶⁰
ἐπανερχομαι πάλιν εἰς τὴν σχολήν.	revertor iterum in scholam.	tilbakevender jeg igjen til skolen.
εὕρισκω καθηγητήν	invenio magistrum	jeg finner læreren
ἐπαναγινώσκοντα, καὶ εἶπεν Ἄρξασθε ἀπ'	perlegentem, et dixit: Incipite ab	gjennomlesende ⁶¹ , og han sier: Begynn fra
ἀρχῆς.	initio.	begynnelsen.

Verket er nok ikke skrevet fra en ekte elevs ståsted, men kanskje heller lærerens syn på hvordan en skolegutt skulle te seg. Et par ting som er verdt å merke seg, er at gutten har en pedagog, dvs. en slave som følger ham til skolen og bærer tingene hans, som blant annet består i skrivetavle, griffelskrin og skriveinstrument. Gutten kommer altså nok fra en velstående familie som har råd til å holde slaver. Tekst nummer to tilskrevet samme forfatter viser også at læreren forventer en slags betaling for hans deltakelse: «*Tok du ikke med deg betalingen? Jeg spurte far og han sa: jeg skal komme dit selv snart. Jeg vil nemlig også overvære en prøvelse. Arbeid derfor møysommelig, slik at du vil være klar. Jeg er klar. Jeg tente nemlig en lampe og har øvd i natt. Du har gjort godt, jeg roser deg nemlig*»⁶²

Noe meget interessant er når læreren ber eleven om å deklinere kjønn på navn og å si noe om hvilken ordklasse det tilhører: '*Quae pars orationis? declinavi genera nominum, partivi versum*', som er et klart eksempel på grammatikkundervisning, og hvordan den foregikk. Litteraturen produsert om disse tingene har ofte samme formel som dette verket, nemlig en dialog mellom en lærer og en elev, hvor den ene spør den andre og får (riktig) svar. Dette er en pedagogisk sjanger som også ble brukt

⁶⁰ Pransus, av prandeō, prandī, prānsus – å spise 'frokost', ca. rundt kl. 12, eller 'midt på dagen', korresponderer mer til den danske utgave av 'frokost' som kommer etter 'morgenmad', altså har jeg valgt å kalle det 'formiddagsmat'. Skal ikke forveksles med ientāculum, som er første måltid etter nattens faste, dvs. frokost.

<http://lexica.linguax.com/forc2.php?searchedLG=prandium> 06.11.20 og

<http://lexica.linguax.com/forc2.php?searchedLG=ientaculum> 06.11.20

⁶¹ '*Jeg finner læreren idet han leser gjennom (teksten)*'.

⁶² «6. **Mercedem** non attulisti? Petivi patrem et dixit: ego ipse veniam ibi noviter. volo enim et experimentum accipere. Age ergo diligenter, ut paratus sis. Paratus sum. incendi enim lucernam et nocte meditatus sum. Bene fecisti, modo te laudo.» Hermeneumata Pseudodositheana II. Colloquium Harleianum, http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Dositheus/dos_col2.html

gjennom hele middelalderen, og sees veldig tydelig i det mest brukte grammatikkverket i samme periode, Donatus' *Ars Minor*, som åpner slik:

«Hvor mange er talens deler? Åtte. Hvilke? Navn⁶³, pronomen, verb, adverb, partisipp, konjunksjon, preposisjon, interjeksjon. Om Navn: Hva er navn? del av talen med kasus, som betyr kropp eller en egen eller felles ting. Hvor mange egenskaper tilfaller navn? seks. Hvilke? beskaften, sammenligning, kjønn, tall, figur, fall. Navnenes beskaftenhet ligger i hva? den er todelt: for enten er det navn på én og kalles egen, eller er det navn på mange og kalles felles.»⁶⁴

Donatus' *Ars Minor* deles inn i underkapitler som tar for seg hver av ordklassene. Under disse punktene kommer definisjoner og hva disse definisjonene innebærer, samtidig som det gis eksempler på ord som inngår i en gitt ordklasse. E.g. under 'pronomen' finner vi hele bøyningsskjema for relativpronomen i alle kjønn, tall, kasus. Under 'partisipp' kommer definisjon, beskrivelser av alle partisipptyper og eksempellister på dem. Utover middelalderen var det ikke ukjent å legge til ekstra elementer som Donatus ikke tar opp, nemlig bøyningen av bibelske navn, og hans eksempler 'renvaskes' for 'hedenskap' i enkelte tilfeller ved å erstatte romerske poetiske vers – brukt i eksempler – med mer kristne vers⁶⁵.

Cassiodorus, en senromersk senator og senere grunnlegger av benediktinerklosteret Vivarium, gir støtte til Donatus' verk som godt utgangspunkt for opplæringen av nybegynnere, samt viser til hans inndeling av grammatica:

«Grammatikk fikk sitt navn av bokstaver⁶⁶, slik som den avledede lyden av ordet i seg selv viser; [...] Grammatikk er sannelig kyndigheten i det å tale vakkert samlet av fremragende poeter og talere [mss., forfattere]. Dens plikt er å sammensette skarp og metrisk diksjon uten feil. Sannelig er målet av finslipt uttale eller skrift, at kyndigheten behager den ufeilbarlige. Men selv om forfatterne av fordums tid skulle diskutert om grammatikkunsten i ulik rekkefølge, og skulle holdt én i hver sin alder for ære, slik som Palaemon, Phoeas, Probus og Censorinus,

---

⁶³ substantiv og adjektiv hører begge to til under 'nomen': nomen substantivum (navn på ting som kan stå alene); nomen adiectivum (navn på ting som tilkommer/beskriver andre ting og kan ikke stå alene).

⁶⁴ *«Partes orationis quot sunt? octo. quae? nomen, pronomen, uerbum, aduerbium, participium, coniunctio, praepositio, interiectio. DE NOMINE nomen quid est? pars orationis cum casu coprus aut rem proprie communiterue significans. nomini quot accidunt? sex. quae? qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus. qualitas nominum in quo est? bipertita est: aut enim unius nomen est et proprium dicitur, aut multorum appellatiuum.»*
http://www.mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?table=Donatus_cps13&corpus=13&allow_download=0&lang=0 – hentet 05.11.20 Aelius Donatus, *Ars Minor*

⁶⁵ Dette forekommer i Bedas *Cunabulae Grammaticae Artis Donati*'

⁶⁶ *Littera* er latin for *grapha*, som betyr strek, slik man får av å tegne i sanden.

foretrekker vi allikevel å ledsage Donatus til midten, som både er særlig egnet for gutter, og for utrente synes han svært passende. Men vi finner også at Sankt Augustin, på grunn av enkelheten i korbrødrenes korte instruering, har skrevet noe om den samme som vi etterlater dere for å leses hyppig,: 'at det ikke skal synes å mangle for de udannede som bør forberedes til tindene av slik en veldig vitenskap'.⁶⁷»

Videre går han rett på sak og ramser opp kategoriene som inngår i grammatikk og forklarer definisjonene deres iflg. Donatus:

«Donatus diskuterer altså slik i andre del: om den uttalte stemmen; om bokstaven; om stavelsen; om verseføtter; om aksenter; om tegnsetting eller inndelinger; og igjen om talens åtte deler; om retoriske figurer; om ordopprinnelser; om rettskrivning. Den uttalte stemmen er utblåst luft, kjennbar ved å høre, så mye det er i den selv; Bokstav er den minste del av den uttalte stemmen; [...] For talens deler er åtte: navn (nomen), i stedet for navn (pronomen), handlingsord (verbum), beskrivelsesord for handlingsordet (adverbium), [...] Nomen er del av talen med fall (kasus), som enten betyr egen eller felles kropp eller ting; egen, slik som Roma, Tiberen; felles, slik som by, elv. [...]»⁶⁸

Altså ble Donatus tillagt stor verdi allerede i sen antikk/tidlig middelalder, og man bruker han aktivt som autoritet og inngangsportale for både gutter og utrente i grammatikkundervisningen. For å tydeliggjøre dette, skal vi se litt på hvordan en brukte verket hans i videre didaktiske verk, som ett skrevet av Alcuinus av York, som var det vi kan kalle utdanningsminister for Karl den Store, formulerte seg slik i sitt grammatikkverk:

---

⁶⁷ «Grammatica a litteris nomen accepit, sicut vocabuli ipsius derivatus sonus ostendit; [...] Grammatica vero est peritia pulchre loquendi ex poetis illustribus, oratoribusque [mss., auctoribus] collecta. Officium ejus est sine vitio dictionem prosalem metricamque componere. Finis vero eliminatae locutionis vel scripturae, inculpabili placere peritia. Sed quamvis auctores superiorum temporum de arte grammatica ordine diverso tractaverint, suique saeculis honoris decus habuerint, ut Palæmon, Phoeas, Probus et Censorinus, nobis tamen placet in medium Donatum deducere, qui et pueris specialiter aptus, et tironibus probatur accommodus. [...]. Sed et sanctum Augustinum propter simplicitatem fratrum breviter instruendam, aliqua de eodem titulo scripsisse reperimus, quæ vobis lectitanda reliquimus: ne quid rudibus deesse videatur, qui ad tantæ scientiæ culmina præparantur.» "De Artibus Ac Disciplinis Liberalium Litterarum," Migne JP (.pdf), 2020, accessed 07.04, 2020, https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0485-0585__Cassiodorus_Vivariensis_Abbas__De_Artibus_Ac_Disciplinis_Liberalium_Litterarum__MLT.pdf.html (Cassiodori liber de artibus liberalium litterarum).

⁶⁸ «Donatus igitur in secunda parte ita disceptat: de voce articulata; de littera; de syllaba; de pedibus; de accentibus; de posituris seu distinctionibus; et iterum de partibus orationis octo; de schematibus; de etymologiis; de orthographia. Vox articulata est aer percussus, sensibilis auditu, quantum in ipso est; Littera est pars minima vocis articulatae; [...] Partes autem orationis sunt octo: nomen, pronomen, verbum, adverbium, [...] Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie, communiterve significans; proprie, ut Roma, Tiberis; communiter, ut urbs, fluvius. [...]» "De artibus liberalium litterarum."

«I lærer Albinus' skole var det to gutter, den ene Franco, den andre Saxo, som veldig nyss trådte inn i grammatikkens tornekraft. Av denne grunn behaget det dem å dra ut små regler fra den bokstavelige viten for minnets skyld gjennom spørsmål og svar.»⁶⁹

«**Dis.**⁷⁰ Først, hvis det måtte behage, lærer, klargjør for oss hvor grammatikken kommer fra eller hva som skal være dens jobb. – **Mag.** Grammatikken er bokstavkunsten⁷¹, og er formynderen av det å snakke og det å skrive rett; som består av innbårne, av fornuftens autoritet, og av sedvane. **Dis.** Hvor mange arter deles grammatikken inn i? – **Mag.** I 26. I lyd, i bokstaver, i stavelser, deler, ord, setninger, avgrensninger, verseføtter, aksenter, punktsetting, noter, rettskrivning [...], analogier, etymologi, marginalkommentarer, forskjeller, barbarismer, solecismer, feil [...], metaplasmer, schemata, troper, prosa, metrikk, fortellinger, historier.»⁷²

Når en ser denne teksten litt i perspektiv av hva man gjorde i perioden mellom, som hovedsakelig var å bevare og å lese gamle tekster, er denne et eksempel på at man starter med noe nytt, at man tilpasser gammel kunnskap til nye formål.

En annen forfatter som er vel så viktig for grammatikkens vedkommende, og også for et av undersøkelsesobjektene i denne oppgaven, er Priscianus Caesariensis. Han er kjent for å skrive 18 bøker om forskjellige grammatiske tema dedikert til en konsul og patrisier ved navn Iulianus⁷³, hvorav de to siste bøkene utgjør de mest brukte i middelalderen, da de omhandler syntaks, eller setningsstruktur, som han kaller '*constructio*'. Bøkene utgjør til sammen ett verk som kalles '*ars Prisciani*', og tar for seg mye av det samme som Donatus, men ofte i rikere detalj, og ofte med hentydning og henvisning til gresk grammatikk, samt med litterære eksempler hvor han viser bruken av ordene. En annen ting som Priscianus gjør, er å vise til uhyre mange bøyningsmønstre av alle slag,

---

⁶⁹ "Grammatica," Patrologia Latina (.pdf), Migne JP, accessed 24.09, 2019, https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0735-0804__Alcuinus__Grammatica__MLT.pdf.html. «*Fuerunt in schola Albini magistri duo pueri, unus Franco, alter Saxo, qui nuperrime spineta grammaticæ densitatis irruperunt. Quapropter placuit illis paucas litteralis [MS., paucis litterulis] scientiæ regulas memoriæ causa per interrogationes et responiones excerptere.*»

⁷⁰ Dis.: Discipuli, sc. Franco og Saxo, elever. Mag.: Magister, sc. Albinus, læreren.

⁷¹ Kan referere til *litterae*, altså brev, isåfall litterærlig kunst.

⁷² «*Dis. Prius, si placeat, magister, unde grammatica sit dicta vel quod sit ejus officium, pande nobis. – Mag. Grammatica est litteralis scientia, et est custos recte loquendi et scribendi; quæ constat natura, ratione auctoritate, consuetudine. Dis. In quot species dividitur grammatica? – Mag. In XXVI. In vocem, in litteras, in syllabas, partes, dictiones, orationes, definitiones, pedes, accentus, posituras, notas, orthographiæ [...], analogiæ, etymologiæ, glossas, differentias, barbarismum, soloecismum, vitia [...], metaplasum, schemata, tropos, prosam, metra, fabulas, historias.*»

⁷³ «*Priscianus Caesariensis grammaticus Iuliano consuli ac patricio.*» - «Grammatikeren Priscianus Caesariensis (til konsulen og patrisieren Iulianus.» (Priscianus Caesariensis, *Prisciani ars*, Grammatici Latini, Corpus Corporum, Universitât Zürich. Hentet 06. november 2020: http://www.mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?table=Priscianus_Caesariensis_cps13&corpus=13&lang=0&allow_download=0

med henvisning til autoritative forfattere (e.g. Sallustius, Cicero) for å demonstrere at de kan anses for å være god latin:

«Noen av ordene er ensformet, det vil si ubøyelige, slik som adverb, konjunksjoner, preposisjoner, interjeksjoner, mens andre er bøyelige, slik som nomina, verb, partisipper, pronomina. Av disse andre flyttes de altså i begynnelsen, slik at pronomina ved å gå over til personer, 'av min, av din, av sin', 'for meg for deg, for seg', 'meg, deg, seg'; 'min, din, sin', 'mine, dine, sine', 'for/av min, for/av din, for/av sin'; sannelig beveger de endelsen i kjønn og tall og i kasus idet de går over, slik som nomina, pronomina også, som skjelner mellom kjønn, slik som 'han, hun, det (der borte)', 'han selv, hun selv, det selv', men også partisipper, som tilfalles nesten alle egenskaper som beskaffer nomina og verb, hvorfra ikke bare i endelsen gjennom kjønn, kasus, og tall, men også i begynnelsen skjer det, når partisippene bøyes i tid, slik som 'vaskende, skal til å vaske', 'varmende, skal til å varme', 'bevegende, skal til å bevege'. Men verb endres både i begynnelsen og i endelsen og i midten, skjønt allikevel er det ikke nødvendig å vise alle endringer i hver enkelt tid, slik som det synes. Det er altså på sin plass å utbedre om disse ved bruk av overensstemmende sammenligning.»⁷⁴

Det er klart at dette verket har en annerledes karakter enn Donatus' *Ars Minor*. Priscianus var en grammatikk for de viderekomne, og er mer en avhandling som diskuterer årsakssammenhenger og forklaringer i den latinske grammatikken fremfor en lærebok. Begge disse ble brukt utover middelalderen der de var tilgjengelige, men etter hvert fikk man andre behov som gjorde at man trengte å forenkle eller å formidle annerledes Priscianus' verker, slik at de tunge, lange sidene som diskuterer ordlære ble lettere å tilegne minnet. Her tenkes det spesielt på et verk som kalles '*dē Doctrināle Puerōrum*' forfattet av en Alexander dē Villā Deī mot slutten av 1100-tallet i Frankrike, som var en gjennomgang av mye av Priscianus' grammatikk, men på verseform - en helt utrolig bragd. Før vi kommer til hvordan dette ble overlevert fra antikken til middelalderen, skal vi se på et eksempel som illustrerer forskjell i sjanger, her først med et utdrag fra Priscianus:

---

⁷⁴ *«dictionum aliae sunt uniformes, id est indeclinabiles, ut aduerbia, coniunctiones, praepositiones, interiectiones, aliae declinabiles, ut nomina, uerba, participia, pronomina. earum ergo aliae in principio mouentur, ut pronomina transeundo in personas, mei tui sui, mihi tibi sibi, me te se; meus tuus suus, mei tui sui, meo tuo suo; in genera uero et numeros et in casus transeuntia finem mouent, sicut nomina, pronomina quoque, quae discernunt genera, ut ille illa illud, ipse ipsa ipsum, nec non etiam participia, quibus omnia fere accidunt tam nominibus quam uerbis accidentia, unde non solum in fine per genera et casus et numeros, sed etiam in principio est quando mouentur per tempora, ut lauans lauturus, fōuens fōturus, mōuens mōturus. uerba autem et in principio et in fine et in medio mouentur, non tamen per singula tempora omnes motus necesse est pati, sicut ostendetur. oportet igitur de his ratione congrua exponere.» (452, Lib. IX, vol 1., GL, 06.11.20, Prisc.)*

«I /go/ med /r/ forangående, hvis ikke de er satt sammen av ‘*rego*’ (‘jeg styrer’), gjør forandringene /go/ til /si/ i preteritum perfektum, slik som ‘*mergo, mersi*’ (jeg senker, har senket), ‘*spargo, sparsi*’ (jeg strør, har strødd), ‘*tergo, tersi*’ (jeg tørker, har tørket). Det sies allikevel òg ‘*tergeo*’ (jeg tørker). Men andre forvandler /go/ i presens til /xi/ og gjør den ovennevnte tid slik: ‘*rego, rexi*’ (jeg styrer, har styrt), ‘*cingo, cinxi*’ (jeg spenner meg⁷⁵, har spent meg), ‘*ango, anxi*’ (jeg trykker sammen, har trykt...), ‘*tingo, tinxi*’ (jeg dypper i, har dyppet i), ‘*pingo pinxi*’ (jeg maler, har malt). De satt sammen av ‘*rego*’ (‘jeg styrer’), selv om de får sammentrekning av den nest siste (stavelse), beholder de likevel den (nest siste stavelse) på grunn av velklang, slik som ‘*porgo, porrexi*’ (jeg rekker, har rukket), ‘*pergo, perrexi*’ (jeg styrer videre, har styrt videre), ‘*surgo, surrexi*’ (jeg står opp, har stått opp).»⁷⁶

I ‘*dē Doctrināle Puerōrum*’ av Alexander dē Villā Deī oppsummeres det Prisciānus sier med fem enkle vers:

<p>«<i>degi dego dabit; quod dat rego xi sociabit.</i> dans <i>go si sum</i> dat, per <i>ctum gi xique</i> supinat.⁷⁷ [...] <i>i</i> vel <i>a</i> si prae <i>go</i> venit <i>n</i> mediante, supino semper <i>n</i> eripitur; <i>stin. cin. tin. an.</i> excipiantur: <i>n</i> retinent <i>ango, cingo tingoque</i> supino.»⁷⁸</p>	<p>«<i>degi</i> skal <i>dego</i> gi; det som gir <i>rego</i> skal knyttes til <i>xi</i>. givende <i>go</i> gir det <i>si sum</i>, gjennom <i>ctum</i> supinerer <i>gi</i> og <i>xi</i>. [...] <i>i</i> eller <i>a</i> hvis før <i>go</i> kommer <i>n</i> i midten, i supinum alltid <i>n</i> fjernes; <i>stin. cin. tin. an.</i> med unntak av: <i>n</i> beholder <i>ango, cingo</i> og <i>tingo</i> i supinen.»</p>
--	--

Ettersom det er enklere å pugge og memorisere ting som er satt til vers og har en viss rytme, kan det tenkes at man kunne bruke ‘*Doctrināle*’ til å feste disse bøyingsreglene som Prisciānus diskuterer til minnet, slik at en lettere kan forstå Prisciānus når en leser eller hører det, fordi man har det for hånden.

⁷⁵ Med et belte rundt livet.

⁷⁶ «*in go r antecedente, si non sint a regendo composita, go in si conuertentia faciunt praeteritum perfectum, ut mergo mersi, spargo sparsi, tergo tersi. dicitur tamen et tergeo. alia uero in xi conuertunt go praesentis et faciunt supra dictum tempus, ut rego rexi, cingo cinxi, ango anxi, tingo tinxi, pingo pinxi. a regendo composita, quamuis in praesenti syncopam e paenultima patiantur, tamen in praeterito perfecto eam euphoniae causa seruant, ut porgo porrexi, pergo perrexi, surgo surrexi.*» (523 Lib. X, vol. 1, GL, Prisc. 06.11.20))

⁷⁷ e.g. ‘*mergo, mersi, mersum*’; ‘*spargo, sparsi, sparsum*’; ‘*lego, legi, lectum*’; ‘*rego, rexi, rectum*’

⁷⁸ Alexander de Villa Dei and Dietrich Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung. Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern* (Berlin : A. Hofmann, 1893), Internet Archive, <https://archive.org/details/dasdoctrinale00alex/page/18/mode/2up>, <https://doi.org/ark:/13960/t7np2zt13>, .pdf.Alexandri de villa dei doctrinale puerorum, Theodoricus Reichling, cap. II, vers. 858-863

Uansett ser man at en fortsatt brukte, diskuterte, og fant nye måter å tilegne seg grammatikk som går tilbake til overgangen mellom antikken og middelalderen.

Om grunnundervisning i middelalderen

Det er nyere forskning som kan hjelpe oss å danne et bilde av hvordan forholdene kan ha vært i Norge i denne perioden, nemlig Nicholas Ormes 'medieval schools', hvor han tar for seg den lange historien bak skoleundervisning i England fra romersk til senmiddelaldersk tid. Ettersom det kan vises til lignende tradisjoner/tette forbindelser mellom England og Norge, spesielt mtp. undervisning og åndsliv, er denne forskningen høyst fruktbar. Om den ikke er direkte overførbart, gir Ormes forskning i hvert fall et klarere bilde av skolelivet i løpet av middelalderen, gjennom et rikt kildemateriale og bearbeiding. Her gjengis en kort oversikt over skolen slik den artet seg, fra perioden før 800 til etter 1300, som vil hjelpe til å belyse en del punkter i perioden denne oppgaven har satt seg fore.

Orme skriver, at lese- og skriveundervisningen i anglosaksiske England (dvs. frem til 800 e.kr.) var basert på romerske tradisjoner⁷⁹, idet landet hadde vært innlemmet i Romerriket i vel 400 år. For de romerske grammatikerne var grunnlaget for språk og litteratur stemmen, bokstaven, stavelsen og ordet. Han mener at dette påvirket hvordan barn lærte å lese, hvorved en elev i England ville lære å uttale eksempelvis /a/ for så å uttale navnene på de romerske bokstavene 'a', 'be', 'ce', i rekkefølge. Dernest ville han eller hun lære å koble hver bokstav med dens skrevne form. Orme nevner at det kan ha blitt gjort ved bruk av en håndholdt tavle, slik dem man finner i den senere middelalderen. Etter å ha lært å gjenkjenne og å uttale bokstavene, ville eleven nok ha øvd ved å sette dem sammen til latinske stavelser og siden latinske ord. En sidekommentar er at han antar de kan ha lært *Pater noster*, Herrens bønn, som noe av det første, ettersom det var det de lærte etter denne perioden.

Når det gjelder hva de lærte av skrivekunst, forteller Nicholas Orme, at vi ikke vet så mye om akkurat hvordan de lærte seg å skrive bokstaver, mtp. oppstilling og utforming av bokstaver, men foreslår at de kanskje begynte med å kopiere alfabetet bokstav for bokstav, og i tillegg brukte grunnleggende bønner fra tavlene de brukte til å lære å lese. Til slutt, etter å ha lært seg å skrive bokstav for bokstav, satte de sammen ord ved å kopiere tekster. Interessant nok finnes det visstnok en slik rest, fra årene mellom 1461-83, hvor man har flere folia hvor noen har kopiert tekst, nærmere bestemt *Disticha Catonis*, noen biter fra engelske og latinske rettighetsbrev og lignende, samt en latinsk gravskrift av en hoffnarr ved navn Scogan. Utover dette skulle elevene sette sammen ord, og begynte gjerne med korte setninger, slik som elevene i en viss Ælfrics grammatikk, og derfra fortsette til mer

---

⁷⁹ Nicholas Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006), 27.

kompliserte øvelser og sammensetninger med større ordforråd. Siste nivå, når det gjaldt setningsdannelse på denne måten, sier Orme var å lære å skrive brev etter mønstrene anført av store retorikere, e.g. Cicero, hvor man skulle fatte seg i korthet, men ha *'vakre og fyldige setningskonstruksjoner og enkle og tydelige metaforer'*. Lærerne ble også oppfordret til å undervise i eksempler av dette jevnlig, som eleven skulle memorere og tilbakeføre så godt han kunne.

Etter at eleven kunne lese ord og setninger, ble de satt til å lære latinske tekster fra bøker eller fra diksjon. Tekster som nok ble brukt var salmene, da det fra tidlig av har vært brukt gjennom dagen ved klostre i daglig tilbedelse. Orme legger til, at salmene nok ikke ble lest opp, men messet, dvs. brukt som sang - dette ser vi eksempler av senere hen i oppgaven, i kapitlet om klosterscholene. Han mener, at sang nok ble lært muntlig, da de ikke hadde funnet opp/utviklet musikkannotasjon enda. Det vises til at mestrene og de som underviste i sang visste det var forskjell på god og slett sang, eksempelvis nevnes Beda Venerabilis, idet han forteller, at det den gang fantes gode messere nord i England; en *'James the Deacon'*, *'Æddi Stephen'*, og *'Abbot John'*, som alle var kyndige messere i romersk stil. Det legges til, at de fleste elever nok lærte sang og lesning utenat, uten nødvendigvis å kunne forstå innholdet.

Salmene eller *'psalterium'* ble iflg. Suzanne Reynolds anbefalt å lære av bibeloversetteren Hieronymus, Pave Gregorius den Store og biskop Ambrosius av Milan.⁸⁰ Det fremkommer at *'rudimentia'* ser ut til å være bokstaver og uttale, samt det å synge salmer og annet, før man går over til Donātus.

Når det gjelder tillæring av latin, nevner Orme, at det var et problem at elevene ikke snakket et romansk språk, og slet dermed med ordforråd i denne tidligere fasen, altså anglosaksisk tid, og at de mest sentrale grammatikkverkene de brukte, nemlig Donātus' *ars minor* og *maior*, var lærebøker ment å instruere de som allerede hadde grunnleggende latinkunnskaper. Nærmere bestemt, at disse verkene er bøker ment å instruere studenten i å analysere språkets deler ved hjelp av selve språket; fra hvordan lyder er byggesteinene i språket, til hvordan ord faller sammen i ulike kategorier, hvordan disse oppfører seg, og riktig bruk av dem. *Ars maior* gjorde alt dette, bare i større omfang, og omfattet også metrikk, aksent, *'barbarismer'*, god stilskriving med eksempler fra Vergilius, osv. Kortversjonen, *Ars minor*, ble et av de mest utbredte grammatikkverkene i vesteuropa i sin tid. Tross dette, hadde den sine mangler. Disse besto, for *'engelsktalende'*⁸¹ sin del av at Donātus ikke hadde sørget for å vise alle deklinasjonsmønstrene i like grad, at man ikke hadde med bøyingsmønstre for bibelske navn, og

---

⁸⁰ Suzanne Reynolds, *Medieval reading : grammar, rhetoric and the classical text*, vol. 27, Cambridge studies in medieval literature, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 9.

⁸¹ De snakket ikke moderne engelsk, men heller anglik/gammelengelsk.

kanskje også at han bare hadde tre verbkonjugasjoner istedenfor de fire vi er bedre kjent med (tredje verbkonjugasjon ble gjort forskjellig på ved 'kort i' eller 'lang i'⁸² ved nest siste bokstav i 2. person⁸³. Disse nevner Orme ble utbedret etter hvert⁸⁴. Dette ser vi hos Beda, som skrev en slikt utdypning av Donātus, hvor han tar med både versføtter, aksent og andre småting og går nøye gjennom hver og en av dem. Verket kalles 'Cunabula Artis Donati a Beda restituta', og finnes i Patrologia Latina.

Orme vurderer dermed, at anglosaksiske latinelever nok brukte en slik utbedret utgave. Dette lærte dem det som kalles 'accidence': ordenes former. Sammen med deres form måtte elevene lære ordforråd og rettskrivning. Her nevner han at Beda Venerabilis skrev en ordbok med forklaringer på latin – *dē Orthogrāphia* – og at man ved inngangen til 700-tallet noen ganger hadde bøker med tilsvarende anglosaksiske oversettelser⁸⁵. Etter de hadde fått et grunnleggende ordforråd og et visst grep om grammatikken, ble de satt til å oversette fra latin, til å skrive latin, og til å lese latin. Han mener de mest vanlige tekstene kan ha vært salmene og bibeltekster, men at det utover det er vanskelig å si hvilke tekster de leste. Han nevner, at de nok kan ha vært senromersk kristen poesi, eksempelvis 'four books of the gospels' av Juvencus og 'the easter song' av Caelius Sedulius, det kan ha vært Arators utgave av 'Apostlenes gjerninger', eller også Prosper av Aquitanias epigrammer.

Et enda høyere nivå, var iflg. Orme å lære seg å skrive på versemål, som er et vanskelig foretak, og som han skriver '*The ability to do so [writing of verse] seems to have been regarded as setting the seal upon one's school career.*' Et utdrag som underbygger dette, som faktisk er fra en islandsk biskopssaga om biskop Laurentius, at «*Da Laurentius var toogtyve vintre gammel, ble han viet til prest av biskop Jørund. Han underviste da i skolen. Så dyktig var han i kunsten å dikte latinske vers, at han kunne gjøre vers i samme tempo som en annen talte raskt på latin.*⁸⁶»

Det er derimot vanskelig å trekke slutninger fra materialet de hadde tilgjengelig, til omgivelsene, sier Orme. Skriftlige kilder fra denne perioden forteller lite om hvordan man organiserte disse anglosaksiske skolene, ei heller hvorvidt de hadde 'skolerom', til tross for de andre rom man vet de hadde, som soverom, spiserom, tilbedelsesrom, osv. Selv om undervisningen ofte foregikk i klostre i denne perioden, vet man ikke sikkert om man brukte klostergangen eller kirken til å undervise

---

⁸² 'i correptam'; 'i productam'

⁸³ «*tertia quae est?* quae indicatiuo modo tempore praesenti numero singulari secunda persona uerbo actiuo et neutrali i correptam uel i productam habet ante nouissimam litteram, passiuo communi et deponenti pro i littera e correptam uel i productam habet ante nouissimam syllabam, ut *lego legis, legor legeris, audio audis, audior audiris*; et futurum tempus eiusdem modi in *am* et in *ar* syllabam mittit, ut *lego legam, legor legar, audio audiam, audior audiar. haec in imperatiuo et in infinitiuo statim discerni possunt, utrum i littera correpta sit an producta. nam correpta i littera in e conuertitur; producta si fuerit, non mutatur.*»

⁸⁴ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 28f.

⁸⁵ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 29., ref. 75.

⁸⁶ Pollestad and Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga*, 38.

elevene. Dette går i mot det som står i katolsk encyclopedi, hvor de sier at man hovedsakelig underviste i klostergangen, men de henviser ikke til hvor i kildematerialet denne informasjonen kommer fra, så de kan ikke brukes som kilde uten videre. Orme hevder, at undervisningen var underlagt kirkenes tidsrammer, altså at undervisningen måtte vike for bønn og andre plikter som måtte gjøres. Når det er sagt, foreslår han, at kirkenes rammeverk kan ha tillatt tre mellomrom for undervisning, hver kanskje to timer lange: to om morgenen og en om ettermiddagen⁸⁷. Undervisningsmidlene kan ha vært tavler som inneholdt alfabetet og Paternoster, samt (voks)tavler til å notere på, samt styluser til å skrive med. Bøkene kan ha kommet fra kirken (som psaltere), eller fra en klostres boksamling (hvis det hadde en). Instrueringen må iflg. Orme ha skjedd på morsmål (engelsk), til elevene ble gode nok til at man kunne forstå og snakke latin flytende. Bedas elev, Cuthbert skrev at Beda visstnok dikterte til elevene mens de skrev, hvorav et av verkene han foreleste var Isidoriī ‘*dē Nātūrā Rērum*’, mens en annen var en engelsk oversettelse av Johannes’ åpenbaring. Orme påpeker, at selv om Cuthbert beskriver dette som et yndig scenario, må nok undervisningen ha vært tidvis mer voldsom, idet kroppslig avstraffelse som disiplineringemetode ble tatt i bruk, særlig idet det iflg. ham anbefales å pryle slemme barn i Benedikts Regel⁸⁸.

Orme postulerer deretter at Cuthberts skildringer gir en innsikt i datidens syn på undervisning og de som utførte det, nemlig at det ble sett på som en plikt fremfor en profesjon, slik det senere ble, og ble utført av en klerk, munk, eller nonne. Men, påpeker han, at denne plikten var anerkjent, da de latinske ordene *lector*, *magister*, *pedagogus* og *praeceptor* ble brukt for å beskrive disse underviserne. Han går så videre til å si, at det var ansett som et gode av både biskoper, abbeder og abbedisser å kunne undervise, noe de hadde anledning til, da de ikke var like plikttyngede som de senere ble, og posisjonen som en underviser ble vel ansett til 1100-tallet.

2.4 Kilder til sognekirkene og deres undervisning

Theodulfus Aureliensis ‘*Capitula ad Presbiterios*’

Det finnes en veldig sentral kilde til hvorfor man skulle drive skoling ved sognekirker, som går tilbake til Karl den Stores tid på tidlig 800-tall, og som senere ble overført fra Frankrike til England på 900-tallet, ifølge Nicolas Orme. Skolevesenet under Karl den Store utviklet seg fort. Det var ikke bare biskopene som skulle tilby undervisning ved sine katedralskoler; det skulle lokale sogneprester også gjøre, og det gratis: Theodulfus Aureliensis, biskop av Orleans, skrev i sine ‘*Capitula ad Presbiterios Pariochæ suæ*’:

---

⁸⁷ Pollestad and Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga*, 31., ref. 85.

⁸⁸ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 32.

«*Capitula 20: At de bør selv holde skoler hvor de burde oppdra de troendes barn gratis. – Prester bør holde skole på landegods og i landbyer, og hvis en eller annen blant de troende vil innrullere sine små til dem for å lære å skrive, skal de ikke nekte å ta dem opp og å undervise dem, men med stor veldedighet undervise dem, idet de legger merke til det som står skrevet: ‘Men de som hadde blitt undervist skinte slik som lyset fra himmelhvelvingen; og de som oppdro mange til rettferd, skinte slik som stjerner til evige tider’ (Dan. XII, 3). Altså idet de underviser dem, at de bør kreve intet av verdi for denne saken, og de bør heller ikke motta noe av dem, med unntak av det foreldre i veldedighetens iver av egen vilje skulle gitt dem.»^{89 90}*

Denne samme forskriften peker Orme på når han forklarer hvordan og hvorfor sognekirkene i England skulle drive undervisning.

Orme skriver at sognekirkene begynte å oppstå/komme fram i England i perioden etter 900. Før dette var det hovedsakelig munkene og klerkene ved ‘*minsters*’⁹¹ som hadde sørget for å spre Guds budskap til folket. Disse tjente store områder, og innebar lange reiser for klerken til landsbyene og omvendt til kirken, selv om det av og til fantes underordnede kirker eller kapeller. Etter 900 endret ting seg, og mange, mindre kirker ble bygget og overtok ‘*the pastoral duties of their bigger and older sisters.*’ Han sier prosessen refereres til i en lovsamling av Kong Edgar i 960-2, hvor man ikke bare snakker om ‘*minsters*’, men om kirker med kirkegårder tilhørende lokale fyrster, og lignende kirker uten kirkegårder. Han nevner videre at det kan ha vært flere momenter som drev fram denne utviklingen, deriblant oppstyking av store landeiendommer, etableringen av flere bygder, og befolkningsveksten i landsbyer, men han holder frem at det ble understøttet av innføringen av ‘*tienden*’, hvorved lekfolkshusholdinger måtte betale en tiendedel av sitt jordbruksutbytte til klerkene i sin (lokale) kirke, hvilket gjorde det mulig å huse en lokal prest. Disse kirkene, sier han, ble gradvis uavhengige kirker med egne sogn. Dette gjorde til at de store landeiendommene skjøttet av klostre og ‘*minsters*’ ble fordelt på flere, mindre sogn, og mange ‘*minsterier*’ krympet til kirker med én geistlig. Orme sier avslutningsvis at det «*klassiske engelske sognesystemet ble utviklet. På landet, unntatt i de*

---

⁸⁹ «*Capitula XX: Ut scholas ipsi habeant in quibus fidelium parvulos gratis erudiant. – «Presbyteri per villas et vicos scholas habeant, et si quilibet fidelium suos parvulos ad discendas litteras eis commendare vult, eos suscipere et docere non renuant, sed cum summa charitate eos doceant, attendentes illud quod scriptum est: Qui autem docti fuerint fulgebunt quasi splendor firmamenti; et qui ad justitiam erudiant multos, fulgebunt quasi stellæ in perpetuas æternitates’ (Dan. XII, 3). Cum ergo eos docent, nihil ab eis pretii pro hac re exigant, nec aliquid ab eis accipiant, excepto quod eis parentes charitatis studio sua voluntate obtulerint.»*

⁹⁰ "Capitula Ad Presbyterios Patriochæ Suæ," *Patrologia Latina* (.pdf), accessed 15.04, 2020,

[http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0750-](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0750-0821__Theodulfus_Aurelianensis__Capitola_[01]_Ad_Presbyteros_Parochiae_Suæ__MLT.pdf.html)

0821__Theodulfus_Aurelianensis__Capitola_[01]_Ad_Presbyteros_Parochiae_Suæ__MLT.pdf.html (Theodulfus Aurelianensis (Theodulf av Orleáns) (tilknyttet Karl den Stores hoff) sender brev til sogneprestene, hvori det bl.a. står at de skal holde gratis skolegang for gutter.).

⁹¹ En løsere klosterorganisering

villere opplandsområdene, var det med korte intervaller en kirke med en prest, som styrte et relativt lite territorium. I landsbyene var det ofte flere slike kirker.»⁹²

Han går i dybden når han skal forklare årsak og virkning av sognekirkenes utbredelse, at denne prosessen hadde et utdannelsesmessig utfall, nemlig at det bl.a. sørget for at man fikk en stor andel klerker – flere tusen innen år 1066 - hvilket forbigikk antallet klerker ved ‘*minsterne*’ og ved klostrene. Dette var visst ikke alle, da Orme mener at hver sogneprest behøvde en klerk for å bistå ham. Han forklarer det med, at kirketjenesten var dialoger for minst to folk, og, ettersom tjenestene ble holdt på latin, trengtes en assistent som kunne minst lese og uttale språket effektivt; på den ene siden måtte sognegeistligheten være utdannet, på den andre siden, når de var trent, hadde de potensialet for å selv fungere som lærere. Han sier deres hovedrolle når det gjaldt undervisning først og fremst var å instruere sin forsamling i bønn og atferd, som ikke innebar lese/skriveferdigheter. Han nevner også at de som litterære menn kunne, hvis sømmelig, instruere andre i denne kunsten, kanskje til formål å starte de på presteutdanning. Orme skriver, at de øvrige kirkelederne la merke til denne tendensen, og søkte veiledning i å håndtere dem via Frankrike, hvor det angivelig hadde fantes en slik sognegeistlighet lenge. Han drar frem Theodulfus⁹³:

«at ingen prest skulle lokke eller motta en klerk tilhørende en annen; at hvis en prest ønsket å sende sin nevø eller annen slektning til skole under biskopens kontroll, sto han fritt til det; at prester, både i landsbyer og på bygden, skulle holde skoler, og hvis folk ønsket at barna deres skulle lære litteras, skulle ikke presten nekte å motta og å undervise dem; at de skulle takke nei til enhver belønning for å gjøre slikt, med unntak av fra det foreldre frivillig måtte ønske å gi dem.»⁹⁴

Orme skriver at Theodulfus’ forordning nådde England, og at den sirkulerte i engelske og latinske utgaver, selv om den tilsynelatende ikke ble etterfulgt formelt av engelske kirkeråd. Han understøtter dette poenget ved å henvise til forordningens mest autoritative gjengivelse gjort ila. de første årene av 1000-tallet av en Wulfstan, erkebiskop av York og biskop av Worcester, hvorav det finnes to utgaver: en latinsk kalt ‘*Sermon to Priests*’, og en engelsk, kjent som ‘*Canons of Edgar*’. Den latinske utgaven forteller prester at «[...] *they should teach boys and adolescents or young men, and receive help from them in ecclesiastical work. Priests ought to be masters and teach pupils: ‘not carnal children but spiritual ones’.*» De engelske kanonene sier at «*‘it is right that priests should readily teach the young and instruct them in skills, so that they may have help in church’* [...] *No priest should*

⁹² Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 38f.

⁹³ "Capitula Ad Presbyterios Patriochæ Suæ." Caput. XX

⁹⁴ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 39.

receive the scholar (scolere) of another priest without permission.» Orme drøfter så forekomsten av ordet 'skole', eller nærmere fraværet av det, i tekstene. Hans poeng er, at man nok ikke burde forvente å se ordet i de engelske utgavene, «*perhaps because the idea of a school outside a religious house was less familiar in England than in France, and the advice to priests to teach is not precisely linked with teaching letters*». Dog nevner han at siden kanonene tar i bruk ordet 'scolere' og snakker om hjelp i kirken, antyder at sognegeistligheten ble '*envisaged as teaching their clerks to read*'.⁹⁵

Avslutningsvis nevner Orme, at det finnes flere senere beviser for, at sogneklerkene var 'noviser' på vei til å bli prester selv, og at man forventet at de oppnådde en viss kompetanse i lesing idet de jobbet sammen med prestene, men at det er mindre sannsynlig at mange sognegeistlige eller klerker ble satt til å undervise klasser med barn. Han framhever at engelske kirkeledere ikke fremla anbefalinger om disse forordningene på 10/1100-tallet, og at selv om man kan finne enkelttilfeller av gutter undervist av prester etter Normannererobringen, er det ikke klart hvorvidt disse prestene var vanlige sognegeistlige eller om det var noen som spesialiserte i undervisning⁹⁶.

Det lar seg heller ikke avgjøre om man finner sistnevnte som tilfelle i Norge heller, altså om sogneprestene utdannet 'klasser', om det bare var en håndfull elever, eller om de hadde med seg noviser under opplæring. For Loms vedkommende kan vi i hvert fall slå fast at forhold lå tilsynelatende til rette for – i hvert fall – periodevis opplæring av elever i latin og annet. Med den opplæringen de kunne tilby, utifra de fragmentene som ble funnet i gulvet, samt at det var en veitslekirke, kan vi forestille oss, at eventuelle gutter som mottok skolering av presten der, hadde som første mulighet å velge katedralskolen i Hamar som neste trinn, da de lå innunder Hamar bispedømme. Om katedralskolens generelle egenart og deres utdanningstilbud skal vi nå se nærmere på.

3.0 Katedralskolene

Om katedralskolene og hvordan de ble så utbredte

Karl den Store, den karolingiske keiseren som ønsket å gjenreise det falne Romerriket tilbake til dens fordums glans, ikke bare militært, men intellektuelt, samarbeidet med Kirken for å utarbeide et vel utdannet verdslig byråkrati og trengte dermed lærde. Pedersen skriver at 'de karolingiske klostre ble rammen rundt en intensivert undervisning over store deler av Europa', men at man grunnet lærermangel også vendte seg til katedralskolene for å få gjennomført prosjektet sitt. Han støtter dette

---

⁹⁵ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 38ff.

⁹⁶ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 40.

poenget om lærermangel ved å vise til pave Eugenius II, som sa at man fra enkelte steder mottok klager på lærer- og skolemangel, og at man derfor skulle la biskopene sørge for å ansette magistre som kunne undervise i studia litterarum og prinsippene for artes liberales, da Gud ble fremstilt og forstått gjennom disse⁹⁷. Dermed kom Karl i 789⁹⁸ med en forordning som påvirket både klerker, kanniker, munk og abbeder, hvor han bl.a. innførte at alle katedraler skulle ha en skole, . I kapitula 71⁹⁹ står bl.a. følgende:

«Og [vi ber om] at det opprettes skoler hvor gutter kan studere salmene, noter, sang, utregning av påsketiden, grammatikk i hvert kloster og bispesete, og omhyggelig rettede rettroende bøker; fordi ofte mens noen ønsker å be til Herren vel, men gjennom urettede bøker ber de dårlig. Og tillat ikke at guttene deres forderver dem enten ved lesning eller ved skrivning. Og hvis det er nødvendig å skrive et evangelium, et psalter og en messebok, bør mennesker av en fullkommen alder skrive dem med all flid.»¹⁰⁰

Dette ser ut til å ha vært et utbredt fenomen da man ser det i England, og det er rimelig å anta, at der det har vært en katedral, har det også vært skole i tilknytning til denne. Ser vi altså på bispesetene som var i katolsk tid i Norge – og i videre forstand, Norgesveldet – kan vi danne oss et bilde over hvor man burde finne disse skolene. Katedralskolenes formål var i all hovedsak å utdanne nye prester.

Leter vi etter kilder, finnes det forskjellig materiale. Vi har sagaberetninger – især fra Håkon Håkonssons saga – som forteller at han gikk i skole; biskop Laurentius' saga gir oss informasjon og et bilde av hvordan en god katedralskole skulle holdes; det finnes brev fra paven med oversikt over bispedømmene i Norgesveldet, ettersom de skulle ha sin Peterspenge. Det finnes også europeisk litteratur, både faglitteratur som gir innblikk i hva de lærte, og også biografiske beretninger, som Johannes av Salisburys tekstutdrag om skolehverdagen ved katedralskolen i Chartres i Frankrike. Ikke minst har vi fragmenter fra Island og Norge som er rester av hva man kunne forvente å bli undervist i

---

⁹⁷ Olaf Pedersen, *Studium generale : de europæiske universiteters tilblivelse* (København: Gyldendal, 1979), 84f.

⁹⁸ Pedersen, *Studium generale : de europæiske universiteters tilblivelse*, 79. - Admonitio generalis. Pedersen foreslår at Alcuinus, som var 'utdanningsminister' for Karl mellom 781-790, kan ha vært med på å utforme denne, s. 81.

⁹⁹ "Capitularia [Ab AD 0769 Usque Ad AD 0814]," *Patrologia Latina* (.pdf), accessed 15.04, 2020, [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0747-0814__Karolus_Magnus__Capitularia_\[Ab_AD_0769_Usque_Ad_AD_0814\]__MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0747-0814__Karolus_Magnus__Capitularia_[Ab_AD_0769_Usque_Ad_AD_0814]__MLT.pdf.html) (Karl den Stores Kapitulærer, altså forordninger, fra 769-814.)– 71. «Sed et hoc flagitamus vestram almitatem, ut ministri altaris Dei suum ministerium bonis moribus ornent, seu alii canonici observantiae ordines, vel monachici propositi congregationes obsecramus, ut bonam et probabilem habeant conversationem, sicut ipse Dominus in Euangelio praecipit: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in celis est; ut eorum bona conversatione multi protrahantur ad servitium Dei. Et non solum servilis conditionis infantes, sed etiam ingenuorum filios adregant sibi que sociant. Et ut scolae [...]*»

¹⁰⁰ «[...]Et ut scolae legentium puerorum fiant. Psalmos notas, cantus, compotum, grammaticam per singula monasteria vel episcopia, et libros catholicos bene emendatos; quia saepe dum bene aliqui Deum rogare cupiunt, sed per inemendatos libros male rogant. Et pueros vestros non sinite eos vel legendo vel scribendo corrumpere. Et si opus est euangelium psalterium et missale scribere, perfectae aetatis homines scribant cum omni diligentia.»

på en katedralskole, avhengig av nivå. Et fragment som skal brukes i diskusjonen er et bifolium av grammatikeren Alexander Dē Villā-Deī, som er best kjent som ‘Dē Doctrināle Puerōrum’ – et over 2600 vers langt dikt, hovedsakelig med utgangspunkt i Priscianus’ grammatikkverk – som ble mye brukt i Europa etter det først ble skrevet rundt overgangen mellom 11- og 1200-tallet.

I dette kapittelet skal en se på hva vi kan finne ut om selve ‘skolerommene’, hvem som gikk på skole, hvem som underviste og hvordan disse var organiserte. I tillegg skal en se på Doctrinālefragmentet og diskutere pensum ved katedralskolene, og til sist se litt på hvordan katedralskolen skilte seg fra sognekirkens undervisning i tilbud og omfang.

3.1 Katedralene – Norske bispeseter og ‘skolerom’

Søkenen etter katedralskolene i Norge begynner ved å først plassere bispesetene. Noen sikre kilder til hvilke bispedømmer som lå under Nidaros, finnes vi i brev DN 8,1¹⁰¹, som er det offisielle bekreftelsesdokumentet for Nidaros bispedømme, og DN 8,3, som ble skrevet i forbindelse med innkreving av avgifter til pavestolen:

«Her begynner boken om Romerkirkens telling, utført av Censius Camerarius, sammensatt etter de gamle fedrenes ‘regesta et memorialia diversa’. I Herrens år, 1192, i Pave Celestinus III’s 2. år. Norge. I erkebispedømmet Nidaros; i bispedømmet Bergen; i bispedømmet Stavanger; Hamar; Oslo; Orknøyene; Suderøyene eller Man; Skálholt på Island; Hólar på Island; Færøyene på Grønland¹⁰²; Gardar på Grønland¹⁰³ [...]»¹⁰⁴

---

¹⁰¹ DN 8,1, hentet 3. desember 2020 fra: https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=7361&s=n
«Et ne de cetero prouincie Noruegie metropolitani possit cura deesse. commissam gubernacioni tue urbem Thrudensem eiusdem prouincie perpetuam metropolim ordinavit. et ei Asloensem. Hammarcopiensem. Bergenensem. Stawangriensem. insulas Orcades. insulas (Fareie) Suthraie. insulas Islandensium et Grenelandie episcopatus. tanquam sue metropoli perpetuis temporibus constituit subiacere.»

¹⁰² G.V.C. Young, *From the Vikings to the Reformation: A Chronicle of the Faroe Islands Up to 1538* (Shearwater Press, 1979). <https://books.google.no/books?id=SkeKjJC4GeoC>. – hentet d. 27.11.20 – Kommentar om at pavekirken angivelig på den tiden antok at Færøyene lå på Grønland.

¹⁰³ <http://www.isle-of-man.com/manxnotebook/manxsoc/msvol04/v1p228.htm> - Prof. Munch attesterer at Grotlandia er Grønland. Hentet d. 27.11.20

¹⁰⁴ DN 8,3 hentet 18. november 2020 fra:

https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=7363&s=n *«Incipit liber censuum Romane ecclesie a Censio Camerariocompositus secundum antiquorum patrum regesta et memorialia diuersa. Anno incarnationis dominice .m. c. xc. ij. pontificatus Celestini pape .iij. anno secundo. Norwagia. In archiepiscopatu Nidrosiensis. In episcopatu Bergensi. In episcopatu *Stanuengrensi. [...] Hamarensi. [...] Asloensi. [...] Horchadensi. [...] Sudereiensi alias Manensi. [...]. Scalotensi in Islandia. [...] Holensi in Islandia. [...] Pharensi in Grotlandia. [...] Gardensi in Grotlandia. [...]»*

Her har det sannsynligvis vært katedralskoler, med mindre det finnes unntak fra regelen om at alle katedraler skal ha skole. Denne oppgaven begrenser seg i hovedsak til kildemateriale fra Norge og Island for å belyse katedralskolene i disse områdene, pga. deres tette bånd i høymiddelalderen.

Norske domkapitler

Hva angår de norske kannikenes forhold, ser det ut til at domkapittelet ved Nidaros var organisert slik: Det fantes ett domkapittel til hver katedral, og de fungerte i Norge etter hvert som en maktefaktor og holdt ofte biskopene i sjakk. Selv om domkapitlene i utgangspunktet ble organisert som regelbundne samfunn etter mønster fra klostrene, slik Chrodegang instituerte, var de norske domkapitlene på 1100- og 1200-tallet sekulære. Domkapitlene ved katedralene ble iflg. Lars Hamre fasttømret som korporasjoner med krav om makt og kompetanse overfor biskopene, som kan ses ved at deres rådgivning i de fleste tilfeller var obligatorisk, og at biskopen måtte ha samtykke fra sitt domkapittel for å fatte avgjørelser.¹⁰⁵

I Norge hadde man tilsynelatende bofellesskap for de residerende kannikene, dvs. en tredjedel av kapitelsmedlemmene og prelatene. De fleste kannikene var også sogneprester for prestegjeldene domkapittelet hadde kallsrett til, såkalte kannikgjeld eller kapittelsgjeld¹⁰⁶. Som tidligere nevnt kunne kannikene finne på å ansette vikarer som var lønnet av den lokale menigheten via tienden. Dette kan ha vært vanlig eksemplvis i Lom, som nevnt i kapittel 2.

Lars Hamre skriver at de yngre kapittelsmedlemmene gjerne ofte var ute på studium, noe som vil si at de gjerne dro til utlandet for å lære seg teologi eller filosofi på et høyere nivå. Videre nevnes det at domkapitlene etter hvert ble et klart oversjikt innenfor presteskapet, og at biskopene ofte ble rekruttert blant kannikenes egne rekker. Kravet for å bli tatt opp i et domskapittel synes å variere fra sted til sted, men det var stort sett krevd at medlemmene skulle ha høyere utdanning enn de andre geistlige.¹⁰⁷

Egne 'skolebygg'?

Nå som vi kan se hvor man hadde katedraler og hvordan kannikene organiserte seg her, er det naturlig å spørre seg: hvor holdt man skole? Var det i et separat bygg, foregikk undervisningen inne i kirken eller et annet sted? For å få et svar på dette ser vi til England, hvor mange av kristendommens impulser

---

¹⁰⁵ Hamre, Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 187.

¹⁰⁶ Hamre, Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 187.

¹⁰⁷ Hamre, Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 189.

kom fra, og hvor man hadde tette intellektuelle forbindelser. Det kan nemlig hende, at forholdene der kan kaste lys over situasjonen i Norge, ettersom det ikke videre finnes eksakte beskrivelser av akkurat det som det spørres etter her.

Orme skriver at det finnes få kilder om 'skolerom', i betydningen bygning spesifikt ment som skole, som sådan. Noe finner vi hos grammatikere som tar i bruk dialoger, (slik som pseudodositheus, Alcuinus), andre finnes nærmere 1500-tallet i egne statutter angående dette¹⁰⁸. Det er vanskelig å si med sikkerhet hvor skolebygg har vært plassert. I England kan det ha vært bygninger til skolebruk i nærheten av hovedgaten, men det varierte fra by til by. Det finnes eksempler på at man har holdt skole i kirkebygg, da det nevnes at noen kirker i Durham og Norham holdt skole der på 1100-tallet. Kirker som drev med undervisning har nok, iflg. Orme, hovedsakelig lært bort grunnleggende materiale.¹⁰⁹

Orme slår fast - variasjonen av bygg til skolebruk tatt i betrakning – at det ikke kan sies å ha fantes noe 'typisk' skolerom. Når man allikevel ser på de skolerom som er spesifikt ment som det, kan en få et inntrykk av hva man, i England, anså som et ideelt rom: rundt 22 x 7 meter, gjerne med vinduer høyt og med en øst-vest orientering, slik som en kirke, men andre steder i nord-sør retning. Dette antyder nok at man tok forhold og beleilighet i betrakning¹¹⁰.

Går man utifra bilder og illustrasjoner av lærer med elever, synes de ofte å vise elevene sittende på benker omkring læreren, alle med bøker i fanget. Benkene, som Orme kaller '*forms*', ser ut til å være allminnelig for disse rommene, noe som han påpeker ved å henvise til i opptegnelser av skolerommens bygging. Fra 1550-tallet viser kilder at disse benkene er plassert langs vegger av tre. Dermed ser det ut til at elevene på det tidspunkt satt langs veggen mens de så innover i rommet, uten pult eller bord, og dermed med bøkene i fanget¹¹¹. Dessverre går ikke kildene lenger tilbake, så man kan ikke vite hvordan det var i perioden 11-1300-tallet.

Ser man på dette, synes det som om at kirkerom kan ha vært vel så egnet til undervisningsbruk som skolene. Eller kanskje, ettersom man hadde brukt kirker til undervisning, utformet man skolerommene som kirker? Uansett er det ikke urimelig å gå utifra at et rom med de dimensjoner og eventuelt inventar kan ha egnet seg for undervisning, også i norsk sammenheng. La oss se et par eksempler på utforming og inventar.

---

¹⁰⁸ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 128.

¹⁰⁹ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 136.

¹¹⁰ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 138.

¹¹¹ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 139.

I boken om Lom stavkirke nevnes det at de hadde benker, men at disse var stilt opp langs hver av skipets langvegger, hovedsakelig beregnet på gamle syke og skrøpelige som ikke kunne stå, ettersom menigheten ofte stod eller knelte under gudstjenesten¹¹². Hovedrommet måles til omtrent 9,50 m langt og ca. 5,20 m bredt¹¹³. Som vi har sett, tyder det på at man har drevet undervisning der, og han hende man har brukt kirkerommet som 'skolerom' til dette. De kan også ha brukt koret, da det er tenkelig en ikke underviste mange, men få, og da kan plassen i koret også være tilstrekkelig. Skolegutter i lære kunne i høymiddelalderen regnes for å være klerker; lekfolk hadde ikke tilgang til koret.

I boken '*Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537*' finnes det i artikkelen, skrevet av Lars Hamre, en illustrasjon, tegnet av Marianne Brochmann, som viser hvordan Nidarosdomen sannsynligvis så ut i erkebiskop Jørunds tid. Her står det under illustrasjonen, at koret i første rekke var for prestskapet, og i katolsk tid var dette fysisk skilt fra resten av kirken med et *lectorium*, dvs. en slags skillevegg. På bildet vises hvordan illustratøren har tenkt seg korsbrødrene (kannikene) sitte på korstoler av det slaget man kjenner fra engelske katedraler. Denne rekonstruksjonen skal være basert på Gerhard Fischers arbeid om Nidarosdomen¹¹⁴. Å tenke seg at det har sittet elever på lignende benker er ikke vanskelig.

Selv om en ikke kan fastslå at kirkerommene ble brukt som 'skolerom', er det ikke urimelig tatt i betraktning hvem som tilbød undervisning på 1200-tallet, og hvem som tilbød undervisning på 1500-tallet, når kildene blir bedre.. I høymiddelalderen var det nemlig Kirken som tilbød undervisning, mens det senere dukket opp egne grammatikkskoler i sine skolebygg, som kan tyde på at sekularisering førte til opprettelsen av 'skolerom', fordi man brukte nettopp andre rom fra før. I tillegg til dette viser illustrasjoner at det synes å være liten forskjell i utformingen av 'skolerom' og kirkerom, i måten de sitter langs veggen på. Men, som sagt er det ikke nok kildemateriale til å trekke noen klar konklusjon, og en må nok utforske dette nøyere for å komme frem til noe entydig svar. Som Orme fremholder, tyder det på at det ikke fantes noe typisk 'skolerom', men det impliserer at man kanskje har hatt stor variasjon av rom som en har brukt. Uansett peker dette på at en ikke kan si for sikkert hvorvidt det var i selve Kirken eller i omkringliggende bygg man holdt skole.

---

¹¹² Henriksen, Kolden, and Lom, *Lom stavkirke*, 16., notat 3

¹¹³ Christie, *Lom stavkirke forteller*, 109.

¹¹⁴ Hamre, Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 188., Gerhard Fischers arbeid: (1965, I:229)

3.2 Hvem gikk i skole og hvor lenge? Håkon Håkonssons saga om norske forhold

Vi har sett litt på spørsmålene om hvor katedralskolene var, og hva som kan ha vært skolerommene. Satt på spissen må det ha vært elever på disse skolene, så det er interessant å se i hvilken alder man begynte på skole og hvor lenge man gikk før man var ferdig. Her skal vi se litt på hva 'domkapitlenes far' Chrodegang av Metz skriver om hvordan man skal behandle skoleguttene, man vet om engelske forhold og om de forplanter seg i Norge.

St. Chrodegangus, biskop av Metz, skrev i år 766 *Kannikenes regler*, et verk hvor han maner til at kannikene affiliert ved biskopenes katedraler også skal innrulleres i et klosterlignende samliv, med mange av de samme forordningene. I verket viser han til mange av Benedikts regler, og enkelte forskrifter bl.a. fra det fjerde konsilet i Toledo¹¹⁵. I kapittel 47, det mest vesentlige og relevante kapittel for denne oppgaven, skriver han om opplæringen og ivaretakelsen av katedralskolens skolegutter:

«Kapittel 47 – Om gutter som skal næres og voktes. ‘Kirkenes rektorer bør vokte klokt, slik at gutter og unge menn, som næres for seg i den sammenstemte samlingen, eller oppdras, slik at de skal temmes med den kirkelige læres åk, slik at deres løselempelige alder, også veldig tilbøyelig til å synde, ikke skal kunne finne noe sted hvor de kan storme fram i syndens ugjerning. Av den grunn skal korbrosoren som skal utpekes til disse som skal på slik en måte voktes, og oppdras åndelig, være av sedelig livsførsel, som utfører deres omsorg med den største giv, og skal holde dem i tøylen så strengt, slik at de skal kunne, etter å ha blitt fylt med kirkelig lære, og ikledd åndelige våpen, og kunne være klare til å rette seg sømmelig til Kirkens bruk, og nårenn verdig forfremmes til de kirkelige gradene.»¹¹⁶

Her står det mer om at unge menn og gutter skal disiplineres, og at sedelige korbrosødre (kanniker) skal ivareta dem inntil de blir utdannet og klare til å ta del i Kirkens hierarki. Med det siste hentydes det kanskje hovedsakelig til vervene diakon og prest, da subdiakon ikke var en stilling på 700-tallet. Det skrives ingenting om i hvilken alder man begynner opplæringen, og heller ingenting om når de anses

---

¹¹⁵ "Regula Canonorum Secundum Dacherii Recensionem [0715-0766]," *Patrologia Latina* (.pdf), accessed 15.04, 2020, http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0715-0766__Chrodeganus_Metensis_Episcopus__Regula_Canonorum_Secundum_Dacherii_Recensionem__MLT.pdf.html (Se tittel).

¹¹⁶ «Caput XLVII. – De pueris nutriendis custodiendisque. «Soliter rectores Ecclesiarum vigilare oportet, ut pueri et adolescenter, qui in congregatione sibi commissa nutriuntur, vel erudiuntur, ita jugibus ecclesiasticis disciplinis constringantur, ut eorum lasciva ætas, et ad peccandum valde proclivis, nullum possit reperire locum quo in peccati facinus proruat. Quapropter in hujusmodi custodiendis, et spiritaliter erudiendis, talis a prælatis constituendus est vitæ probabilis frater, qui eorum curam summa gerat industria, eosque ita arctissime constringat, qualiter, ecclesiasticis doctrinis imbuti, et armis spiritalibus induti, et Ecclesiæ utilitatibus decenter parere, et ad gradus ecclesiasticos quandoque digne possint promoveri.»

som ferdige. For å finne svar på det, og da særlig på hvordan dette kan ha vært i Norge, må vi først til England.

I England finnes det noen få lister over hvem som gikk på skole, men disse er fra 1300-tallet og utover. Det er lite trolig at vi kan forvente å finne lignende lister fra Norge. Utifra materialet som er tilgjengelig, ser Orme det som sannsynlig at guttene – som er de best dokumenterte – begynte på skolen i mellom 5- og 7-årsalderen, men det varierte fra sted til sted¹¹⁷. Kilden som suverent gir ett svar på hvor gammel man var når man begynte i skole, er fra sagaen om Håkon Håkonsson, hvor han ble satt til skole i Bergen av Håkon Galen¹¹⁸:

«5. Da Haakon kongssøn var syv aar gammel [1217], satte jarlen ham til boken. Da han hadde været i skole en stund, spurte jarlen: «Hvad lærer du, Haakon?» «Jeg lærer sang, min herre,» sa han. Jarlen svarte: «Ikke skal du lære sang. Du skal hverken bli biskop eller prest.»¹¹⁹

Dette gir oss innblikk i enkeltes syn på undervisning. Det var på den ene siden viktig å bli sendt i skole, men på den andre siden synes i hvert fall ikke som om Håkon Galen setter pris på metoden de bruker. Det kan være dette utsagnet stikker litt dypere på grunn av Håkonssons ætt, da han var barnebarn av kong Sverre, som ikke hadde et særlig godt forhold til biskopene, for ikke å snakke om, at den andre faksjonen i borgerkrigstiden, Baglerne, var biskopenes. Men, den bekrefter på en måte at de lærte sang, og det er ikke usannsynlig, ikke bare fordi så mange geistlige omtaler viktigheten av dette, men også fordi sagaens publikum ville satt seg til motverge hvis dette ikke var riktig. Det er ingen grunn til å lyve om at sang er noe prestene og biskopene lærer og gjør.

Etter at jarl Håkon Galen døde i 1214, ble kongssønnen tatt imot hos kong Inge i Trondheim, hvor han fortsatte skolegangen sin sammen med kongens sønn, Guttorm. Håkon var da ti år gammel, og har trolig lært en del av de grunnleggende fagene man underviste i. På dette tidspunkt må han altså ha lært å uttale latin, han burde kunne noen bønner utenat, og kanskje lært å skrive og lese.

«8. Haakon kongssøn var ti vintre gammel, da Haakon jarl fik den sygdom, som blev hans bane [1214]. Han lot jevnlig kongssønnen være hos sig, og de ganger, jarlen sat oppe, lot han gutten spise med sig. Det var faa, som jarlen kjendte længer i sin sygdom end Haakon. Jarlen døde og fik en anselig jordefærd (31). Om vaaren efter jarlens død kom kong Inge syd til

---

¹¹⁷ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 129.

¹¹⁸ Helle, Knut: Håkon 4 Håkonsson i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 27. november 2020 fra https://nbl.snl.no/H%C3%A5kon_4_H%C3%A5konsson

¹¹⁹ Tordsson, Sturla, oversatt av Bugge, A. *Haakon Haakonssons saga, Norges Kongesagaer*, Steinersens Forlag 1914. Hentet 16. november 2020 fra: https://heimskringla.no/wiki/Haakon_Haakonssons_saga - Sannsynligvis i Bergen.

Bergen fra Trondheim. Kongssønnen fór da til ham og var stadig hos ham siden i gode kaar. Haakon kongssøn og Guttorm, kong Inges søn, var begge i skole sammen.

Tre år senere, etter kong Inges død, da Håkon var tretten år gammel, gikk tolv menn, utpekt av tinget, dit han var: «*13. Derefter blev det nævnt op 12 mænd av tinget til at gaa dit, hvor kongssønnen var. Men han var da i skole oppe ved Kristkirken*¹²⁰. *De gik ind i skolen.*»

Her er det en interessant formulering som er verdt å merke seg: 'han var da i skole *oppe ved* Kristkirken. De gikk *inn i skolen*. Var skolen ved siden av kirken, eller var skolen *i* kirken? Hvis den var *ved* kirken, antyder det at det var et separat bygg hvor man hadde skole. Hvis teksten eller utsagnet viser det motsatte, antyder det at skolen ble holdt inne i kirken. Det er vanskelig å slå fast hva som er tilfelle, og vil derfor ikke tillegges for stor betydning.

På spørsmålet om når man var ferdig på skolen, gir Orme svar om at i England ble guttene gjerne ferdig på skolen i slutten av tenårene, rundt 18-19 år. Ifølge Orme kunne man først bli vigslat prest som 24-åring, og enkelte valgte å bli på skolen av den grunn, kanskje innrullert som diakon eller subdiakon¹²¹. Dette trenger ikke nødvendigvis å være tilfellet i Norge, da man i Laurentius' saga ser at han ble prestevigslat allerede som 22-åring, og vi ser også at han underviste i skolen på dette tidspunktet.

*«Da Laurentius var toogtyve vintre gammel, ble han viet til prest av biskop Jørund. Han underviste da i skolen. Så dyktig var han i kunsten å dikte latinske vers, at han kunne gjøre vers i samme tempo som en annen talte raskt på latin.*¹²²»

At sagaen legger vekt på hvor god han var til å komponere på versemål, er interessant. På denne tiden hadde man allerede skrevet flere grammatikkbøker på rim, så det er tydelig at det var noe man la vekt på. Man får trolig ikke konkret svar, men det er interessant å spørre seg om han ikke kan ha lest noen av disse grammatikkene. Det at Laurentius ble prestevigslat som 22-åring er ikke bevis på annet enn et unntak fra en foreslått regel. Men det er allikevel trolig at han var ferdig med studiene sine i 18-19-årsalderen, ellers ville han nok ikke blitt vigslat så tidlig.

En stadfestelse av denne regelen kan man se i biskop Arnes saga, som viser at han ble presteviet i en alder av 25, som man ser på årstallene. Arne var født i år 1237 og ble vigslat til prest på Island i

---

¹²⁰ Nidarosdomen.

¹²¹ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 130.

¹²² Pollestad and Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga*, 38.

år 1264 av biskop Sigvard av Skålholt, etter å ha vært diakon noen år. Han hadde tatt deler av utdanning hos klosteret på Thykkvabær under abbed Brand¹²³, og har nok ikke gått på katedralskole.

Denne regel ville nok uansett gjelde England, fremfor i Norge. Det er flere kilder på at man gjorde unntak når det gjaldt prestevigsel i Norge, da i DN 6,25, som det står om brevet, gir Pave Innocentius IV tillatelse til Erkebiskop Sørle om å dispensere 100 uektefødte geistlige i sitt stift fra de mindre manglene ved deres fødsel, slik at de kunne oppnå grader og beneficia i Kirken¹²⁴. I DN 6,40f ser vi en lignende situasjon, hvor Pave Nicolaus III tillater erkebiskop Jon til å dispensere 30 uektefødte personer slik at disse kunne settes til geistlige embeter¹²⁵. Selv om det ikke er snakk om akkurat det samme, altså om hvorvidt man ble presteviet i 24-årsalderen, er det ikke desto mindre et tegn på at man gjorde unntak fra regelen i Nidarosprovinsen da behovet meldte seg. I den forstand er 130 presteemner som får sine medfødte mangler tilgitt, nok fordi man manglet prester, et godt eksempel på at virkeligheten er mer komplisert enn som så. Det man ikke kan si om dem, derimot, er hvor gamle de var da de begynte sin utdanning, eller hvor gammel de var da de fikk bevilget unntak.

Kildene er for få til at man kan trekke absolutte konklusjoner, men de synes å støtte en antagelse om at man begynte på utdannelsen i 6-7-årsalderen og var ferdige som 18-19-åring. Her var det utvilsomt stor individuell variasjon, som i Laurentius' tilfelle.

3.3 Kanniker som magistre – Biskop Laurentius' saga

Katedralskolene ble organisert og drevet annerledes enn klostrene og sognekirkene. Utav denne organiseringen får vi en klar lederskikkelse, som har ansvar for undervisning. Vi skal se litt på hvem disse er, hva vi finner i kildene og litteraturen, om norske forhold og hvor strukturen opprinner fra. Til sist skal vi se på et utdrag fra en beskrivelse av skolehverdagen i katedralskolen i Chartres under *Bernard av Chartres* for å få et innblikk i hvordan en utmerket lærer kunne gjøre en skole storslagen.

Den norske katedralskoleorganiseringen kan ha hatt engelske institusjoner i bakhodet da de organiserte sine skoler. Olaf Pedersen nevner at det i 'institutes' av St. Osmund, muligvis utstedt i forbindelse med organiseringen av katedralskolen ved Salisbury i 1091, nevnes fire verv eller embeter for katedralen; kantoren, skattemesteren, kansleren og archischola:

---

¹²³ Gunhild Stefánsson et al., *Biskop Arnes saga*, Thorleif Dahls kulturbibliotek, (Oslo: Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur, 2007), 22.

¹²⁴ DN 6,26 "*dispensandi cum centum clericis ciuitatis et diocesis tue super defectu natalium quem patiuntur*", https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=5778&s=n – hentet d. 18.11.20

¹²⁵ DN 6,43 https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=5794&s=n – hentet d. 18.11.20

«Kantoren skal lede koret, hva selve sangen angår. Skatmesteren skal sørge for kirkens prydelser. Kansleren skal lede skolen og føre bøgerne, og en archischola skal høre lektierne, determinere, føre kirkens segl, affatte breve og dokumenter og notere lektorene (ved gudstjenesterne) på tavlen, ligesom kantoren gør det for sangernes vedkommede.»¹²⁶

I sitatet fra Pedersen kommer ikke dekanens rolle tydelig nok fram, som hoverhode over de andre:

«Dekanen er lederen for alle kanniker og alle vikarer med hensyn til åndslivsførsel og irttesettelse av skikker. Kantoren bør styre koret hva angår sangen, og kan velge velge sanger. Thesaurarius (skatmesteren) har ansvar for skattekisten og for pryden, samt i fordelingen av voksllys. På likt vis har kansleren ansvar for å styre skolene og å rette bøkene. Erkediakonene har ansvar for sognenes omsorg, og de bestemmer over sjelesorgen.»¹²⁷

Vervene er fordelt på dekanen¹²⁸, kantoren, skatmesteren, og kansleren. Først i et par avsnitt senere opptrer 'archischola'.

«'Archischola' bør høre og bestemme leksjonene, bære kirkens segl, skrive brev og dokumenter, og notere lektorene (under gudstjenesten) på tavlen; likeledes skal kantoren notere ned sangene.»¹²⁹

Kansleren har altså ansvar for undervisningen, domkapitlets bibliotek og skrivestue, men har allerede på dette tidspunktet en medhjelper – *archischola* - ved selve undervisningen. Senere hen skilles vervene slik, at kansleren fungerer som skolens bestyrer, mens en 'magister scholarum' eller skolemester overtar undervisningen. Pedersen nevner at biskopen gir skolemesteren monopol på den offentlige undervisningen i byen, med unntak.

Om dette systemet skriver Piltz mye det samme: at en *domprost* (dekan) forestod som biskopens stedsfortreder, og en av kannikene, kalt 'scholasticus', skulle ha ansvaret for prestenes utdanning. Piltz skriver videre, at biskopen og domkapittelet hans, som ofte bestod av høyt utdannede menn, i

---

¹²⁶ Pedersen, *Studium generale : de europæiske universiteters tilblivelse*, 107.

¹²⁷ A.F. Leach, *Educational Charters and Documents 598 to 1909* (Cambridge University Press, 2010), 72.

<https://books.google.no/books?id=Y1QHi9LKfEC>. - hentet 28.11.20 - «*Decanus omnibus canonicis et omnibus uicariis preest quoad regimen animarum et correccionem morum. Cantor debet chorum regere quoad cantum, et potest cantus eleuare et deponere. Thesaurarius in conseruandis thesauris et ornamentis, et in administrandis luminaribus preeminet. Similiter cancellarius in scolis regendis et in libris corrigendis. Archidiaconi in sollicitudine parrochiarum, et in cura pollut animarum.*»

¹²⁸ Dekanen tilsvare domprost på norsk.

¹²⁹ W.H.R. Jones, *Vetus Registrum Sarisberiense Alias Dictum Registrum S. Osmundi Episcopi: The Register of S.*

Osmund (Cambridge University Press, 2012). <https://books.google.no/books?id=9R1WFjc9T5oC>. - hentet 28.11 -

«*Archischola debet lectiones auscultare et terminare, sigillum ecclesiae portare, literas et cartas componere, et in tabula lectores notare; et cantor similiter cantatores.*»

visse bispedømmer i nordlige Frankrike ble datidens intellektuelle banebrytere.¹³⁰ Det er meget mulig *archischolus*, *magister scholarum* og *scholasticus* gjelder det samme vervet, bare med ulike navn, avhengig av sted og periode. I norsk og islandsk kontekst ser man at det finnes enkelte som har blitt kalt ‘skolemester’, som ser ut til å gå for det samme:

«264. Kong Haakon fór nord i Viken til Tunsberg og gav sine mænd hjemlov og lyste, at han vilde sitte der i Viken om vinteren. Vaaren i forveien var biskop Torkell i Oslo død, og om høsten, da kong Haakon og erkebiskopen var i Viken, blev Haakon¹³¹, som da var skolemester, viet til biskop..»

Håkon, kongens navnebror, var kannik ved domkapittelet i Oslo og fungerte som skolemester da han ble valgt til biskop. En mer utførlig beskrivelse av hva skolemesteren gjør og hvor mange elever og hvilke elever han har hatt, får vi i biskop Laurentius’ saga, når den nyinnviede biskopen ordner til katedralskolen ved Holar:

«Han satte skolemesteren, sira Olav Hjaltesson, til å undervise i *grammaticam*¹³² [sic]. Han fikk mange skolegutter til undervisning, ikke bare rikmannssønner, men også mange fattige, og lot dem få opplæring til de var vel utdannet. Hele tiden mens han var biskop sørget han for en førsteklases skole; også broder Arne underviste mange. Det var jevnlig minst femten skoleelever. De som skulle lese i gudstjenesten måtte kvelden før lese for skolemesteren og motta korreks av ham dersom de sang eller leste feil. Han satte sira Valtjov til *rectorem chori* (dirigent for sangkoret). Han skulle bestemme hva hver enkelt skulle synge.»¹³³

Sira Olav Hjaltesson må ha vært prest, da tittelen ‘sira’ i denne sagaen brukes om sekulære prester, mens broder Arne kan enten ha vært en regulær ordensprest, eller munk, da *broder* brukes her om disse¹³⁴. Sira Valtjov settes også til ‘*rectorem chori*’, som synes å samsvare med ‘*cantor*’ i den ovennevnte firdelingen av domkapitlet. Hans oppgave synes å tilsvare det som står i Osmundus’ *institutio*.

---

¹³⁰ Anders Piltz, *Medeltidens Lärda Värld* (Malmö: Artos & Norma bokförlag, 2007), 44.

¹³¹ «Håkon var biskop i Oslo fra 1248 og ble valgt til erkebiskop i Nidaros etter Einar Smjørnbak, men rakk bare å fungere i noen måneder før han døde. Håkon var skolemester og medlem av domkapitlet ved Hallvardskirken i Oslo da han ble vigslet til biskop der av erkebiskop Sigurd 1248.» Dybdahl, Audun: Håkon i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 27. november 2020 fra <https://nbl.snl.no/H%C3%A5kon>

¹³² I biskop Laurentius’ saga lar oversetteren de latinske termene stå slik de forekommer i originalformatet. Her viser altså sagaforfatter, noenlunde subtilt, sin beherskelse av latinen, ved å bøye den i riktig kasus, akkusativ (direkte objekt). På latin styrer verbet for å undervise (*docere*) akkusativ, og man får en duplisering: ‘*docet discipulos grammaticam*’ – han underviser dem (i) grammatikk.

¹³³ Pollestad and Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga*, 126.

¹³⁴ Pollestad and Einarr, *Kirkeliv i nord før svartedauden : biskop Laurentius' saga*, 26. – diskusjon om oversettelse av latinske og norrøne/islandske begreper til norsk i boken.

Angående titlene på formannskapet i domskapittelet, kunne disse variere stedvis og tidvis; på 1100-tallet var *'dignites'* eller *'prelatur'* en del brukt, mens i senmiddelalderen ble de kalt *'dekanus'* i Nidaros, *'archidiaconus'* i Bergen og Stavanger, og i Oslo *'erkepresbyter'*.¹³⁵ Dette tyder på at man kanskje brukte systemet som beskrevet av Odmundus i 1091, bare med andre navn, eller det kan skyldes ulike unntak som blir for prekære å sette opp i denne oppgaven. Fulgte de derimot det ovennevnte systemet – noe som bevitnes i Håkon Håkonssons saga om skolemesteren i Oslo – er det sannsynlig at hver katedral hadde sin dekan, kantor, skattemester, kansler, og dermed også skolemester.

Mer informasjon vi kan trekke ut av sagautdragene er at skolemesteren underviste i grammatikk. Her står det i sagaen med latinsk bøyning, som understreker at det dreier seg om latin. Skoleguttene oppgis til å ha vært minst 15 i antall, som antyder at de kan hatt flere, og at man tok inn både 'rikfolk' og 'fattigfolk', uten at det spesifiseres hva det innebærer. En interessant detalj er den om de guttene som skulle lese gudstjeneste. Disse mottok korreks når de gjorde feil, som reflekteres i det Johannes av Salisbury sier om sin lærers undervisningsmetodikk under kapittel 24 den første boken i *'metalogicon'*¹³⁶. For sammenligningens skyld, og for å se hva vi kanskje kan utlede fra eksempelet, skal vi se på denne Johannes' beskrivelse av hverdagen under sin lærer Bernard av Chartres ved katedralskolen med samme navn, før vi ser nærmere på de norske kannikene.

«Bernardus Carnotensis fulgte denne skikken, den mest overflommende kilde til De frie kunster i Gallia i moderne tider; han viste både ved lesningen av autoritetene hva som var enkelt, og det som var plassert i regelens forbilde; grammatikkens figurer, retoriske farger, sofistenes fallgroper, og fra hvilken del avsnittet i hans utvalgte lesning som pekte tilbake på andre fag, satte han fram i midten: men allikevel slik at han ikke underviste det hele på en gang, men av hensyn til tilhørerenes kapasitet, fordelte han det oppmålte av læren til dem med tiden.¹³⁷»

---

¹³⁵ Hamre, Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 189.

¹³⁶ Boken omhandler De frie kunster. Første bok beskriver hvilken personlige karakter og av hvilken dygd en lærd må være. Denne idelle lærde sammenlignes med det motsatte, en sløv og ondsinnet 'lærd', som en kritikk på dagsaktuelle utviklinger innen høyere utdanning. Han fremholder sin lærer, Bernard av Chartres som eksempel på det førstnevnte.

¹³⁷ "Metalogicus," *Patrologia Latina* (.pdf), Migne JP, accessed 25.09, 2019, [https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1115-](https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1115-1180_Joannis_Saresberiensis__Metalogicus_[Metalogicum]__MLT.pdf.html)

1180_Joannis_Saresberiensis__Metalogicus_[Metalogicum]__MLT.pdf.html., Lib. I, Cap. 24, *«Sequebatur hunc morem Bernardus Carnotensis, exundantissimus modernis temporibus fons litterarum in Gallia, et in auctorum lectione quid simplex esset, et ad imaginem regulæ positum, ostendebat; figuras grammaticæ, colores rhetoricos, cavillationes sophismatum, et qua parte sui propositæ lectionis articulus respiciebat ad alias disciplinas, proponebat in medio: ita tamen, ut non in singulis universa doceret, sed pro capacitate audientium, dispensaret eis in tempore doctrinæ mensuram. [...]»*

Så han underviste i trivium, altså grammatikk, retorikk og dialektikk og tilpasset leksjonene til sitt publikum, redegjorde for informasjon der han syntes det nødvendig, og spredte pensumet utover et stykke tid. Om metodene hans skriver Johannes følgende:

«Og ettersom minnet styrkes ved øvelse, og intellektet skjerpes, presset han noen til å gjenta det som de hørte, andre ved korreks, andre med ris og straff. De ble drevet til å gjenta fra minnet hver følgende dag noe av det, som de hadde hørt den foregående dag; noen mer, andre mindre: for hos dem var [den ene dagen var den andres læregutt, overs. Piltz, s. 39]. Kveldsøvelsen, som kaltes bøyning, var fullstappet av en så stor mengde grammatikk, at hvis noen vandret i det gjennom et helt år, ville han få evnen til å snakke og skrive for hånden, hvis han ikke hadde vært for sløv, og han ville ikke kunnet la være å kjenne til språkets betydning, som var i felles bruk.»¹³⁸

Slik som skolemesteren Olav Hjalteson korrigerer de som resiterte ordene de skulle si i gudstjenesten de følgende dag, gav Bernard også korreks til enkelte elever. Bernard la stor vekt på pugging og å huske informasjon, for så å gjengi den. Det kan være at oppgaven ikke bare var ordrett gjengivelse, men en oppsummering av det de hadde lært, slik at de lærte å sette ord på det selv, kanskje antydning av at noen måtte gjengi mer, andre mindre. Johannes skriver også at de hadde kveldsøvelse – hvornår er ikke oppgitt – og at denne kaltes for bøyning. Her ligger det i kortene at de kan ha benyttet seg av ulike teknikker for å drive med dette, ikke bare ved å si bøyingsparadigmene høyt, men å bruke fingrene til å bestemme kasus, tall eller annet. At resultatet var både snakking og skriving tyder på at de har gjort litt av begge deler. Ettersom man vet, noe det dessverre ikke går nøyere inn på i denne oppgaven, at nordmenn dro til utlandet på *studium*, er det ikke utelukket at de kan ha tatt med seg noen av disse teknikkene med hjem. Hvis opplegget i Norge og på Island har vært like strengt og innholdsrikt, hvilket avhenger veldig av lærerene, kan man også her forvente dyktige latinister, og de har det vært noen av.

Som eksemplene fra Laurentius og det om Bernard av Chartres, er disse tydelige beskrivelser av gode lærere. En må gå ut ifra at det varierende i kunnskapsnivå og pedagogiske evner hos den enkelte lærer, som nok vil ha bidratt til varierende kvalitet. En katedralskoles renommé som et godt sted å lære

---

¹³⁸ "Metalogicus.", Lib. I, Cap. 24, «*Et quoniam memoria exercitio firmatur, ingeniumque acuitur, ad imitandum ea quæ audiebant, alios admonitionibus, alios flagellis et poenis urgebat. Cogebantur exsolvere singuli die sequenti aliquid eorum, quæ præcedenti audierant; alii plus, alii minus: erat enim apud eos præcedentis discipulus sequens dies. Vespertinum exercitium, quod declinatio dicebatur, tanta copiositate grammaticæ refertum erat, ut si quis in eo per annum integrum versaretur, rationem loquendi et scribendi, si non esset hebetior, haberet ad manum, et significationem sermonum, qui in communi usu versantur, ignorare non posset.*»

var altså tett forbundet med lærernes kvalifikasjoner og omdømme. Dette tilskrives mangelen på lærere, da det tok tid å utdanne nok, og de beste hadde en tendens til å forflytte seg¹³⁹.

3.4 Diskusjon av pensum: Liber Catonianus, Graecismus og Alexander dē Villā-Deī

Introduksjon til tema

Hva lærte de på katedralskolene i Norge? For å få et klarere bilde av dette skal vi først se på forskningen om hva slags undervisning de hadde og om emnet pensum. Dernest skal vi se hvilke kilder vi finner og hvordan disse står opp mot den generelle tendensen. Det vil ses nærmere på hva Doctrinalefragmentet fra Bryggen kan fortelle oss om undervisningslitteratur og tilgang på pensum.

Først et ord om undervisningsmetode og hva vi kan rimeligvis anta om dette i forbindelse med katedralskolene. Grammatikkverk avslører mye; Orme viser til et eksempel hvor biskop Grandisson av Exeter i 1357 snakker om *'replying as to the parts of the speech'* som en nødvendig del av deres undervisning¹⁴⁰; det var en vanlig øvelse å 'parsere', dvs. å legge ut om hvilken ordklasse et spesifikt ord lå under, osv. Dette er sikkert noe elevene ble trent til først etter de hadde lært seg alfabetet, stavelser, ord, litt setningsstruktur og litt sang. En kan se for seg at elevene ble opptrent til å bruke samme språket som en del av grammatikkene til å beskrive ord etter kategorier, hvilket fester disse formuleringene til ryggmargen. Har man øvd på å si samme tingen om og om igjen, med korreks på uttale, ordbøyning og struktur, vil disse sitte. Språk generelt uttrykkes ofte i faste fraser og uttrykk til enhver situasjon, bare tenk de begrensede, men nærmest regelbundne uttrykkene og kotymene vi har bare når vi møter noen: først må man hilse, spørre hvordan det går, kanskje si noe om vær og vind, osv. Dette gjøres etter mer eller mindre faste formler, og når man har gjort det ofte nok ruller det av tungen som en naturlig del av det å uttrykke seg. I denne konteksten ser jeg for meg elevene lære å bruke språket til å beskrive ting og fordele dem i kategorier.

Undervisningen i skolen bestod altså av mye muntlig utveksling, ikke bare som et middel, men som mål, da man trente elevene på å bli gode til å snakke pent og godt latin. Orme skriver også at man ved de beste skolene ble forventet å snakke utelukkende på latin¹⁴¹. Et eksempel som angår norsk-islandske forhold er utdraget fra Laurentius saga, hvor han snakker latin med Jon Flamlending, som ikke var god i norsk. Hvorvidt man brukte utelukkende latin, alltid, er uklart, da det finnes dokumenter hvor geistlige sender brev til hverandre på norrønt, fremfor latin. Kan hende man stedvis brukte latin

---

¹³⁹ Pedersen, *Studium generale : de europeiske universiteters tilblivelse*, 108.

¹⁴⁰ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 147.

¹⁴¹ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 148.

i adskilte tilfeller, som ved undervisning, men det er heller ikke sikkert; verket *Doctrināle* av Alexander dē Villā Deī skriver at læreren må gjerne bruke ‘folkespråket’ til å oppklare ting for elevene, noe en skal komme inn på etter hvert, da dette er en lærebok for de mer viderekomne elever. Det må nemlig først diskuteres hvilke kilder man har på litteratur anvendt i undervisningen i Norge. Denne litteraturen kom ofte fra utlandet, da pensum og undervisning synes å ha vært overraskende uniformt når det gjelder grunnundervisningen.

Suzanne Reynolds skriver at man vet man brukte klassiske forfattere i grammatikkundervisningen for latin på skolen i middelalderen, som Satus, Vergilius, Lucanus, Iuvenal, Horatius, og Ovidius. Disse utgjorde en del steder lærematerialet for de litt erfarne elevene, og hun viser til det den lærde Alexander Nequam på 1200-tallet skrev om hva en skolegutt burde lese og i hvilken rekkefølge han burde gjøre det:

*«Etter han har lært alfabetet og er blitt fylt med resten av de guttlige oppdragelsestekstene, skal han tillære seg Donatus og det moralitetskompendiet som allmuen anmoder er Catos. Og fra Theodulus' Ecloger skal han gå videre til gjeternes egloger, allikevel etter at de har lest visse småbøker nødvendige for underretningen av det grunnleggende. Deretter må han lese satirene og historieverkene, slik at han allerede fra en ung alder av skal kjenne til at lastene må unnvikes og slik at han skal ønske å etterligne de edlere handlinger ... Det har falt i smak hos troverdige menn at kjærlighetsdiktene [til Ovid] ... bør holdes vekke fra unge menns hender ... Idet han skal til å arbeide med Grammatikken la han høre og lese Donatus' Barbarisme og Priscianus' større verk med boken om setningsstruktur ... Når han som mann av modent bryst vil høre den himmelske skrift, la ham likeledes høre det Gamle som det Nye testamentet.»*¹⁴²

I dette utdraget, som hun har hentet fra T. Hunts *Teaching and Learning Latin, vol. I*, ser man hvordan man først etter å ha lært ‘guttlige oppdragelsestekster’ og andre småbøker om det samme, skal de gå videre til Donatus, Cato, og Theodulus. Disse tilsvarer *Ars Minor*, *Disticha Catonis*, *Ecloga Theodulfi*. Det er mulig disse andre ‘småbøkene’ inngår i det som er kjent som *Liber Catonianus* – den Katonianske bok – som er et kompendie med dikt som man har funnet spor av på Island. Nequams tekstutdrag – som er forkortet – nevner ikke de klassiske forfatterne eller verkene man vil at den unge

---

¹⁴² T. Hunt, *Teaching and Learning Latin in Thirteenth-century England: Texts* (D.S. Brewer, 1991), 79. <https://books.google.no/books?id=gdfJ3FOT5yUC>. «*Postquam alphabetum didicerit et ceteris puerilibus rudimentis imbutus fuerit, Donatum et illud moralitatis compendium quod Catonis esse vulgus opinatur addiscat, et ab Ecloga Theodoli transeat ad eglogas Bucolicorum, prelectis tamen quibusdam libellis informationi rudium necessariis. Deinde satiricos et ystoriographos legat, ut vitia etiam in minori etate addiscat esse fugienda et nobilia gesta eroum desideret imitari ... Placuit tamen viris autenticis carmina amatoria [Ovidii] ... subducenda esse a manibus adolescentium ... Gramatice daturus operam audiat et legat Barbarismum Donati et Prisciani maius volumen cum Libro constructionum ... Celestem paginam audire volens vir maturi pectoris, audiat tam Vetus Instrumentum quam Novum Testamentum.*»

eleven skal lese før de går videre: Virgilius' *Aeneide*, Juvenal, Horatius' *Satirer* og *Epistula, ars poetica, Odene* og *Epodene*; Ovids *Metamorfoser* og *Remedia Amoris*; Statius' *Achilleide*, osv. Han går videre til å anbefale bøker for De syv frie kunster, for jus, for medisin, og for teologi. I det hele tatt en solid liste med bøker som anbefales å lese¹⁴³.

Etter de grunnleggende bøkene brukte man altså klassiske forfattere som et ledd i undervisningen, da Reynolds konkluderer med, at '*det finnes lite rom for tvil; [...] spesielt de klassiske forfatterne, var en sentral del av grammatisk opplæring, (og) av opplæring i de tidligere stadiene av det gjelder å lære latin.*' – altså brukte man – i alle fall tendensvis – klassiske forfattere som et ledd i instrueringen av god latin. Det er dessverre ikke kjent for min del hvorvidt man hadde tilgang til disse antikke forfatterne i Norge, men man har allikevel kilder som viser enkelte av bøkens tilstedeværelse og som indikerer hva de har brukt her.

Liber Catonianus

Dette kompendiet kom først i form av en diktsamling av seks forfattere, hvorav alle unntatt en er fra klassisk tid; diktenes forfattere var bl.a. Cato, Theodulus, Avianus, Maximianus, Claudianus, og Statius. Den første teksten '*Disticha Catonis*' var populær allerede i anglo-saksiske England. Denne var en serie moralske vers satt til hexameter. Avianus skrev 42 moralistiske fabler om menneskelige og dyrlige emner. Maximianus skrev 'Elegies', seks dikt om kjærlighet av en desillusjonert mann. Kort fortalt, omhandlet forfatterens dikt moralistiske og mytologiske tema. Han kom på 11-1200-tallet under sterk kritikk av datidens grammatikere, deriblant Alexander dē Villā Deī.

Kompendiet ble ila. 11-1200-tallet delvis byttet ut med andre bøker og tilføyd to til, slik at den bestod av 8 bøker. *Disticha Catonis* og Theodulfi *Ecloga* fortsatte å inkluderes i *Liber Catonianus*, mens Maximianus eksempelvis ble byttet ut. En av grunnene til forandringen var at man ikke syntes temaene var moralsk sømmelige nok for gode kristne; en annen var, som vi skal komme tilbake til, at man hadde endret språkvaner og fokus i pedagogisk sammenheng.¹⁴⁴

Ommundsen skriver at de i 2010 søkte gjennom fragmenter ved Nasjonalmuseet i Reykjavik, hvor hun gjennomgikk alle latinfragmentene i forbindelse med et prosjekt om islandske liturgiske bøker sammen med musikologen Gisela Attinger. Der ble det funnet noen hittil udokumenterte fragmenter, nr. 103 og 104¹⁴⁵, og man oppdaget at det ene av disse (nr. 103) var fra *Esops fabler* på versemål, mens det andre (nr. 104) var fra *Disticha Catonis*. Ettersom disse brukte å være med i *Liber Catonianus* med

¹⁴³ Copeland and Sluiter, *Medieval Grammar & Rhetoric - Language Arts and Literary Theory, AD 300-1475*, 536-41.

¹⁴⁴ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 98; 100.

¹⁴⁵ Þjms. fragm. 103 & 104 - Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*.

åtte forfattere, den versjonen som ble vanlig på 11-1200-tallet, ble dette ansett for bevis på at man brukte dette kompendiet på Island¹⁴⁶. Man har også dokumentert at man kjente til *Disticha* Catonis via 'den første grammatiske avhandling' som ble skrevet på Island rundt 1150¹⁴⁷. Det er da ikke urimelig å anta at man kan ha hatt disse i Norge også rundt samme tid.

Et annet fragment av stor interesse fra 1200-tallet ble også funnet på Island og finnes i Finnur Magnússons samling (f. 1781 Skálholt, Island)¹⁴⁸. Dette er fra et verk kalt Graecismus skrevet rundt 1200¹⁴⁹ av Eberhardus Bethuniensis, en grammatiker som levde på samme tid som Alexander dē Villā Deī. Graecismus har mye samme form som Doctrinale, men innholdet i hvert verk komplementerer den andre. Selv om ikke det er like lett å trekke slutningen om, at man har kjent til dette verket i Norge, er det allikevel interessant å diskutere i forbindelse med den pedagogiske utviklingen innenfor grammatikkundervisningen som foregikk på 1200-tallet, hvor Alexanders verk står sentralt.

Doctrināle, Graecismus og den nye grammatikken

Graecismus ble, som nevnt, forfattet av Eberhardus Bethunensis. Tross sitt navn omhandler den latinsk grammatikk, skrevet på versemål med 4545 linjer, som starter med grammatiske 'figurer' og metrikk, før den gjennomgår ordklassene og kort tar for seg setningsstruktur. Komplementerte *Doctrināle* av Alexander dē Villā Deī, da den fokuserte på ordenes beskaffenhet utenom deres morfologi eller bøyningmønstre¹⁵⁰. I verkets introduksjon skriver Eberhardus om hvorfor han skrev det:

«Da jeg altså la merke til at så mange gjorde slike feil og jeg ikke på noen måte kunne ignorere feilene deres, våget jeg å ta fatt på byrden av dette verket, slik at jeg ville kunne make å slå tilbake deres feilaktige meninger, ikke med irettesettelsens forbitrelse, men med korrekthetens stil. Så mye som mitt intellekts fattigdom maktet å bære satte jeg meg fore, mens jeg tjenestegjorde til alles gagn, å avklare ordenes betydninger, betydningenes forskjeller, dvs. hvor hen ordene stemmer overens og hvor hen de skiller seg ad.»¹⁵¹

Her tyder det altså på, at enkelte synes undervisningskvaliteten i grammatikk ikke har vært god nok. Graecismus markerer sammen med Doctrinale at man var i en brytningstid, hvor man tok i bruk andre

---

¹⁴⁶ Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 249f..

¹⁴⁷ Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 250.

¹⁴⁸ Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 250f.

¹⁴⁹ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 92.

¹⁵⁰ Orme, *Medieval schools : from Roman Britain to Renaissance England*, 92.

¹⁵¹ *Eberhardi Bethuniensis Graecismus*, (in aedibus G. Koebneri, 1887). <https://books.google.no/books?id=-b8UAAAQAAJ>. «Cum ergo animaduarterem quam plurimos sic errare et errores suos nihilo minus ignorare, ut eorum opiniones erroneas correctionis limā, non reprehensionis inuidiā ualeam retundere, huius operis sarcinam ausus aggredi, quantum mei paupertas ingenioli ualuit sustinere, dictionum significationes, significationum differentias, in quibus scilicet dictiones sibi conueniant, in quibus a se differant, utilitati omnium deseruiens proposui declarare.»

media for å formidle visse type kunnskaper, og er et direkte resultat av sin tid. At man har disse verkene på Island og formodentlig i Norge viser, at man i høy grad tok del i denne intellektuelle diskursen. At verket ikke er beregnet på mindre gutter som nettopp har startet med grammatikk kan man nok forstå utifra de første ti versene etter introduksjonen:

Cap. I. De figuris. (a. De figuris metaplasmi.)

Kap. 1. Om metaplasmeriske figurer

Est proprie meta trans Graece, formatio plasma,	I sin egentlige forstand er meta Gresk for 'bortenfor', plasma er 'forming',
Indeque transformatio dicatur metaplasmus.	Og derfra skal 'omforming' kalles metaplasme.
Cumque quid adicitur uel detrahitur ratione	Når og noe legges til eller trekkes fra meningen
Uel transmutatur, ut littera syllaba tempus,	Eller forvandles, slik som en bokstav, en stavelse, en tid,
Tunc habet haec fieri uere proprieque figura,	Da har denne figuren en sann tilblivelse og beskaffenhet,
Quae sub se multas dicatur habere figuras.	Som kan sies å ha mange figurer under seg.
<i>Prothesis</i> apponit caput <i>auferesis</i> que recidit.	<i>Prothesis</i> bringer hodet og <i>auferesis</i> faller bort.
<i>Syncopa</i> de medio tollit quod <i>epenthesis</i> addit.	<i>Syncopa</i> fra midten holder det som <i>epenthesis</i> legger til.
Aufert <i>apocope</i> finem, quem dat <i>paragoge</i> .	<i>Apocope</i> tar bort endelsen, som <i>paragoge</i> gir.
<i>Systole</i> productam breuiat, <i>diastole</i> longat:	<i>Systole</i> korter ned den lange (stavelsen), <i>diastole</i> forlenger:

Dette er altså ment for viderekomne, antakeligvis unge menn på katedralskolen eller lignende. I norsk sammenheng er det interessant det neste vi skal se på, nemlig hva fragmentet av Alexander dē Villā Deī tilknyttet Bryggen kan fortelle oss om både latinsk språkutvikling, om skriveren og om bruker(ene).

Alexander Dē Villā Deī og 'Dē Doctrināle Puerōrum'

Et fragment av grammatikkverket '*Dē Doctrināle Puerōrum*', opprinnelig forfattet av Alexander Dē Villā-Deī rundt år 1200, ble nylig oppdaget og knyttet til Bergen, idet fragmentet ble brukt som omslag på en protokoll brukt av en av hanseatene i Bergen. Det finnes i Lübeck, på '*Archiv der Hansestadt Lübeck, Bergenfahrer nr. 1409 (Streitigkeiten zwischen dem Kaufmann in Bergen und den Ämtern der Hanse in Bergen, insbesondere den Schumachern (s. xv))*'. Prof. Geir Atle Ersland gjorde Åslaug Ommundsen oppmerksom på denne, og er med hjelp av Jonas Wellendorf identifisert som Alexandrī

dē Villā-Deī ‘Dē Doctrināle Puerōrum’¹⁵². Ommundsen mener denne utgaven kan ha vært skrevet på 1300-tallet¹⁵³.

Reichling: Latin som levende språk etter antikken:

For å forklare hvorfor grammatikkverk som Doctrināle og Graecismus ble til, starter Reichling med å skrive om utviklingen av språket fram til 1200-tallet da man komponerte disse imponerende verkene. Han skriver nemlig at latin fra antikken av tidlig ble påvirket av bibelens tekster og kirkefedrenes språk, som ble ansett for å være autoriteter, idet latin nå ble brukt av lærde og geistlige i det kristne Vesten. Dermed fortsatte det å være et levende språk som endret seg etter tidene, hvilket iflg. Reichling fortsatte frem til Humanismens nykonservative og reaksjonære fokus på, at språkets form er viktigere enn innhold. Denne reaksjonen kom idet man, i løpet av den skolastiske filosofis store tidsalder, skapte mange nyord tilpasset deres behov. Behovet for nyord og annet kom sterkest til uttrykk da man gjenoppdaget deler av Aristoteles’ filosofi, som var gått tapt, men kom tilbake i løpet av 1100-tallet via de muslimske områder, enten via korstog eller andre måter. Målet ble dermed å forsøke å nå de hellige skrifers og kirkefedrenes sannheter gjennom filosofiske sonderinger, og latin ble her, gjennom folk som Albertus Magnus, Duns Scotus, Thomas Aquinas, modifisert slik at man kunne oppnå større nøyaktigheter for nettopp dette. Man forsøkte altså å forene filosofi og teologi; ordenes betydning og deres bruk var viktigere enn kunstnerisk stil. Denne bruken av latin, samt det at man nå fikk et større fokus på dialektikk, førte til at også grammatikerne ønsket å formulere bedre lærebøker nettopp tilpasset sin tid og sine forhold¹⁵⁴.

Språkutvikling i latin

Middelalderens grammatikere, selv om de - og mange utover dem - benyttet seg av og var kjent med den gyldne tidsalters litteratur, ønsket å formidle latinen slik de selv i sin egen tid brukte den og dermed måtte lære den. Av denne grunn tok man opp nye ord, former og konstruksjoner i grammatikk og lexicon. Man visste allerede fra Priscianus' tid at man ikke kjente til alle antikkens ord og bilder, eller at noen ord allerede dengang var gått ut av bruk; man satte flittig opp moderne bruk mot gammeldags bruk. E.g. Papias, en av de eldste leksikografene, sa om verbet '*augurari*': «*Auguror commune antiquitus, pro quo modo dicitur [augurare] auguro, as, avi, atum neutrum*».

---

¹⁵² Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 249.

¹⁵³ Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 250.

¹⁵⁴ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, III-VII.

«å tyde varseltegn: «jeg tyder varseltegn var i gamle tider et felleskjønnsverb¹⁵⁵, istedenfor sies bare [å spør], jeg spør, du spør, jeg spådde, der har blitt spådd. Et intetkjønnsverb verb¹⁵⁶.

Verba communia og *neutra* forklares slik i Donatus: ‘*Commune*’ er verb som slutter på /r/ (i 1. pers. sg.), sånn som et deponent verb, men brukes både aktivt og passivt, altså ‘*osculor te*’ (jeg kysser deg) og ‘*osculor a te*’ (jeg kyskes av deg). ‘*Neutrum*’ er verb som slutter på o (1. pers. sg.), som aktive verb, e.g. ‘*curro*’ (jeg løper), og ‘*sto*’ (jeg står), men kan ikke ha r og passivform. Det er feil å si ‘*curror*’ (jeg løpes) og *stor* (jeg står). Forklaringen omhandler altså at man i middelalderen har sluttet å bruke et verb på én måte, og bruker den på en annen måte. Den har endret form og karakter.

Et gyldent eksempel på at man ønsket å beskrive datidens latinbruk, angår aksentlære, som Alexander dē Villā Deī behandlet i *Doctrināle*:

«*Accentus normas legitur posuisse vetustas;*

Non tamen has credo servandas tempore nostro» – *Doctrināle Alexandrī*

«*Det leses at man i gamle regler plasserte aksenter;*

Allikevel tror jeg ikke at disse skal aktes i vår tid» - *Doctrināle Alexandrī*

En Johannes Januensis fremhever mange steder i sin *Catholicon* forskjellen mellom moderne og antikk språkbruk; denne ligger naturligvis i *Vocabularium*. Mange ord brukt i Plautus og Terentius, som forsvant ut av litteraturen allerede i antikken (men forble nok i folkespråket), ble unntaksvis tatt i bruk igjen i middelalderen. Reichling viser til Horatius for å understøtte dette:

'Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque

Quae nunc sunt in honore vocabula: sic volet usus' – Horatius

«*Mangt, som alt er falt, skal gjenfødnes, og de ordene,*

---

¹⁵⁵ Donatus "Ars Minor," Corpus Corporum - Grammatici Latini, accessed 17.04, 2020, <http://mlat.uzh.ch/?c=13&w=Donatu.ArsMino> (Donatus' Ars Minor uten tekstkritisk utgave.): “*genera verborum quot sunt? [...] commune [...] Communia quae sunt? quae in r desinunt, ut deponentia, sed in duas formas cadunt, patientis et agentis, ut osculor ciminor: dicimus enim osculor te et osculor at te, criminor te et criminor a te.*” – Donati Ars Minor. Forøvrig når en snakker om ‘genera verborum’, kunne man kanskje oversette ‘genus’ med det mer franske ‘genre’ – sjanger – for at det ikke skal forveksles med substantivisk kjønn, som hankjønn, hunkjønn, etc.

¹⁵⁶ Ibid. : “*Neutra quae sunt? Quae in o desinunt, ut actiua, sed accepta r littera Latina non sunt, ut sto curro: stor curror non dicimus.*”

som nå er i ynde, skal falle: slik skal bruken ville.» - Horatius

For å illustrere hvordan synet på latin endret seg, viser Reichling til, at Hieronymus' Bibeloversettelse, bedre kjent som Vulgata, var endemålet av all geistlig streben i middelalderen, og ble ansett som den høyeste frukt av den vitenskapelige utdannelse. Dette betydde at den også gjaldt som øverste instans for grammatisk autoritet. Dette sier også Johannes de Garlandia, en tidsfrende av Alexander de Villā Deī:

'Pagina divina non vult se subdere legi

Grammatices, nec vult illius arte regi'

«Den Hellige side vil seg ei bøye for Grammatikkens lov,

ei heller vi den av dens kunst styres.»

En av grunnene til at latinen også endret seg var, at Vulgata var preget av mange hebraiske og greske uttrykk som måtte på en teksttro måte oversettes for å beholde budskapet.

Hvor man før med grammatikkens hjelp søkte å trenge inn i den hellige skrifts trefoldige forståelsesmåter, den historiske, moralske og mystiske (utbrodert av kirkefedrene), begynte man nå å bruke prinsippene fra den nå gjenoppdagede Aristoteliske filosofi på ordene i den hellige skrift og på kirkefedrenes lærdom. Dialektikken fikk høyere rang enn Grammatikken. Med denne nye stillingen, erfarte grammatikken en 'fullstendig omforming' med henblikk på dennes læremetode. Grammatikk var blitt til en ren spekulativ vitenskap. Reichling siterer her Albertus Magnus, Thomas Aquinas læremester: *'Slik som dåren forholder seg til kunnskapen, slik forholder grammatikeren, som ikke kjenner logikken, seg til den (som er) kyndig i logikk.'*¹⁵⁷

Selv om man med denne nytenkningen delvis endte opp med spissfinurligheter kanskje *ad absurdum*, som måtte føre til 'feil', fikk man på den andre siden en mer systematisk grammatikkgestaltning, spesielt innenfor det feilende syntakssystemet.¹⁵⁸

De nye grammatikkene - på hvilket undervisningstrinn de fikk sin plass

Ars Minor viktigste bok i grunnopplæringen. Ettersom denne opprinnelig var ment for latinspråklige, måtte den tilpasses bruk for barn som ikke hadde latin som morsmål. Dette skjedde på en måte slik at

---

¹⁵⁷ *'Sicut se habet stultus ad sapientem, sic se habet grammaticus ignorans logicam ad peritum in logica.'*

¹⁵⁸ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, VII-XII.

man i mange av kompendiene av denne art knapt kunne gjenkjenne den opprinnelige Donatus. Beda Venerabilis' *'Cunabula Grammaticae Artis Donati'* er en slik utbrodering, hvor det etter de første sidene begynner å bli vanskelig å gjenkjenne Donatus' originale. Man brukte, som tidligere nevnt, Priscianus' *Institutiones grammaticae* i grammatikkundervisning på høyere nivå. Denne ble tidlig delt i to deler: *maior* (om alt utenom syntaks) og *minor* (*minor* om syntaks, eller setningsstruktur: *de constructione*).

At mange lærte formlære uten syntaks var, iflg. Reichling, et problem som måtte løses, da mange slet med å sette sammen gode setninger. Alexanders Doctrinale var et forsøk på å formidle dette. Til formlære og setningsstruktur kom, som grammatikkens tredje hovedpart, prosodi og metrikk, hvis betydning Reichling viser til ved følgende sitat som leksikografer og glossatorer ofte likte å legge til:

'Ambulat in tenebris errando clericus omnis,

Qui sine metrorum lege legenda legit'

'Enhver klerk går i mørket mens han streifer omkring,

han som leser det som skal leses uten metrikkens lov.'

Metrikk og diktning på vers ser ut til å stadig ha vært en vesentlig del av undervisningen i middelalderen, og har vært et kjennetegn på en godt skolert mann. Alexander dē Villā Deī er en av de første som har fremstilt en slik mønsterdannende system, langt ut i humanismens tidalder. Dette, igjen, er noe som påpekes i Laurentius saga når det understrekes for dyktig han var til å dikte vers på latin.

Om grunnundervisning viser Reichling til bøker som inngår i kompendiet *'liber catonianus'*¹⁵⁹, Av disse ble angivelig *Disticha Catonis*, *Fabulae Aesopī*, og *Fabulae Avianī* lest først, da disse passet bra for unge gutter, grunnet deres ordforråd, lett oversettbare språk, ordtaks- og fabeldiktninginnhold som var vel egnet for grammatikkinnøvelse, prosodi og metrikk.

Reichling sier at det for elever i de høyere trinn ikke fantes noe universelt pensum, men hovedtrekk i middelalderen er kristne diktere og prosaikere, som *Prudentius* (rundt 400), *Prosper* (rundt 460), og bearbeiderne av gamle- og nytestamentiske historier: *Juvenius* (rundt 330), *Sedulius* (rundt 430), *Arator* (d. rundt 556). Med sine mer enn 15 000 vers omkring bibelhistorier i boken

---

¹⁵⁹ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, XVIIIff..

Aurora, tilhører Petrus de Riga (d. rundt 1209, tidsfrende av Alexander de Villa Dei) disse. Grammatikerne, som Alexander, henviste til disse. Andre bøker som ble lest i skolen, slik som *Elegiae Maximiani* og Ovidi *Ars amandi*, *Remedium amoris*, var også noe av det Alexander ville til pers når han skrev sin *Doctrinale*, hvilket fremgår i åpningen av verket hans¹⁶⁰:

(Prooemium)	Fortale
Scrībere clericulīs parō <i>Doctrināle</i> novellīs, plūraque doctōrum sociabō scripta meōrum. iamque legent puerī prō nūgīs <i>Maximiānī</i> quae veterēs sociīs nōlēbant pandere cārīs. praesens huic operī sit grātia Pneumatis almī; mē iuuet et faciat complēre quod ūtile fiat, sī puerī prīmō nequeant attendere plēnē, hic tamen attendet, quī doctōris vice fungens, atque legens puerīs laicā linguā reserābit; et puerīs etiam pars maxima plāna patēbit. ¹⁶¹	Jeg er klar til å skrive 'en <i>Lærebok</i> ' for de nye småklerkene, og jeg skal dele de fleste av mine læreres skrifter. Snart skal guttene få lese istedenfor Maximianus' vās det de gamle ikke ville åpenbare for sine kjære frender. måtte den nærende Ånds nåde være tilstede ved dette arbeid; måtte den hjelpe meg og måtte den gjøre det fullkomment slik at det måtte bli brukbart, hvis guttene først ikke fullt ut skulle kunne følge med, skal han likevel følge med, han som bekler den lærdes plass, så vel mens han leser skal han med lekfolkets språk åpne det opp for guttene; og for guttene skal en større del allerede være klart og tydelig.

Formålet med verket var altså først og fremst å lage noe som hjalp datidens elever å bedre tilegne seg grammatisk riktig latin. Dette tyder på at latinnivået en del steder og hos en del folk var utilstrekkelig. Resultatet ble da nye grammatikkbøker som tar i bruk andre teknikker enn de man tradisjonelt kan ha brukt, eller kanskje som supplement. Det eksplisitt uttalte formålet var dels å erstatte Maximianus' elegier, som var et verk som inngikk i *Liber Catonianus* sammen med fem andre bøker, dels å gi både lærer og elev et annet grammatikkverk de kunne dra nytte av. *Liber Catonianus* ble endret i løpet av 11/1200-tallet, hvor den beholdt *Disticha Catonis* og Theodulfī *Ecloga*, mens de resterente ble byttet ut, og man fikk lagt til to bøker, hvorav den ene var en versifisert utgave av *fabulis Aesopis*. Maximianus inngikk ikke lenger i kompendiet¹⁶².

¹⁶⁰ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, XIII-XX.

¹⁶¹ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*. Prooemium de doctrinale puerorum Alexandri de Villa Dei

¹⁶² Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 252ff.

Inndeling, innhold, stil, form og kilder til Doctrinale.

Alexander deler i innledningen til Doctrināle selv verket inn i tolv deler, som glossatorene har kalt 'capitula'¹⁶³. I Reichling settes denne oversikten opp¹⁶⁴, og vises her i tabellform. Fragmentet knyttet til Bryggen har med versene i høyre kolonne av denne tabellen:

Kapitteloversikt: Alexander Dē Villā Deī	Fragmentet fra Bryggen i Bergen
1. Deklinasjon (vv. 29 - 363)	
2. Irregulære ord (vv. 364 - 457)	
3. Komparasjon (vv. 458 - 498)	
4. Substantivenes kjønn (vv. 499 - 693)	
5. Perfektumsformer et Supiner (vv. 694 - 949)	vv. 851-919
6. Defektiva og Anomala (vv. 950 - 1047)	
7. Verbformer (vv. 1048 - 1073)	
8. Kasusstyring (vv. 1074 - 1368)	vv. 1185-1250
9. Konstruksjon (syntaks) (vv. 1369 - 1549)	
10. Stavelseslengde (vv. 1550 - 2281)	
11. Aksent (vv. 2282 - 2360)	
12. Figurer (vv. 2361 - 2645)	

Siden starten av 1300-tallet ble verket delt i tre hoveddeler: 1. del: kap 1-7 *Etymologi*; 2. del: kap. 8-9 *Syntax*; 3. del kap 10-12 *Stavelseslengde, Aksent, Figurer*. Hele verket er er ment å ha rundt 2645 vers¹⁶⁵. Som tabellen viser inneholder fragmentet vers omhandlende perfektumsformer og supiner, samt litt om kasusstyring.

Doctrināle er skrevet på Leoninisk Heksameter, som vil si, at man får arsis¹⁶⁶ ved tredje fot, og at nært sagt alle vers har enderim, ofte før og etter cesur. Caesuraen faller hovedsakelig oftest etter tredje fotens arsis, hvorved korte stavelser får en forlengelse¹⁶⁷. Verket var ikke ment å brukes for

¹⁶³ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, 7f., Vv. 11-28

¹⁶⁴ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, LXXI.

¹⁶⁵ Ommundsen, Eriksen, *Intellectual culture in Medieval Scandinavia, c. 1100–1350*, 249.

¹⁶⁶ Ictus, vektlagte stavelsen i en versfot. Arsis er den første stavelsen i en fot, de resterende kalles thesis.

¹⁶⁷ Dei and Reichling, *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei : Kritisch-exegetische Ausgabe mit Einleitung, Verzeichniss der Handschriften und Drucke nebst Registern*, LXXIV.

nybegynnere, og forutsatte kjennskap til Donatus Ars Minor, såvel som lektyrer i Alphabetum minus, som Alexander også hadde forfattet¹⁶⁸.

Om Fragmentet i Bergen: innholdet i bifoliet: (Appendix 2)

Fragmentet er et bifolium som har vært brukt som omslag på en protokoll. Det er skrevet ca. 131 vers på bifoliet, fordelt over 4 sider. Versene svarer til vv. 851-919 og vv. 1185-1250 i Doctrināle. Det er i gjennomsnitt 33 vers per side. Ettersom bøker vanligvis er sammensatt av fire bifolier per legg, som gir 8 ark m/16 sider, kan man, ved å bruke dette tallet, regne seg fram til hvilket blad i legget der er snakk om. Dette kan en illustrere på følgende måter:

Side	1/f. 1r	2/f. 1v	3/f. 2r	4/f. 2v	5/f. 3r	6/f. 3v	7/f. 4r	8/f. 4v
Vers	783-816	817-850	851-886	887-919	920-953	954-987	988-1021	1022-1055
Side	9/f. 5r	10/f. 5v	11/f. 6r	12/f. 6v	13/f. 7r	14/f. 7v	15/f. 8r	16/f. 8v
Vers	1056-1082	1083-1116	1117-1150	1151-1184	1185-1216	1217-1250	1251-1284	1285-1318

Eller:

Forklaring: s. – sidetall i firlegget

H. – Høyre side i legget (*FsH* – forside/høyre side i legget)

V. – Venstre side i legget (*BsV* – bakside/venstre side i legget)

c. – Circa sidetall, utifra 33 vers i gjennomsnitt per side. Noen sider har mindre enn andre.

vv. – fra vers # til vers #

2. blad – Uthevet skrift er det aktuelle fragmentet.

1. blad			
s. 1 <i>FsH</i> .	s. 2 V.	s. 15 H.	s. 16 <i>BsV</i> .
c. vv. 783-816	c. vv. 817-850	c. vv. 1251-1284	c. vv. 1285-1318
2. blad (fragment)			
s. 3 H.	s. 4 V.	s. 13 H.	s. 14 V.
vv. 851-886	vv. 887-919	vv. 1185-1216	vv. 1217-1250

¹⁶⁸ Ibid., LXXIII

3. blad			
s. 5 H. c. vv. 920-953	s. 6 V. c. vv. 954-987	s. 11 H. c. vv. 1117-1150	s. 12 V. c. 1151-1184
4. blad (midtre blad)			
s. 7 H. c. vv. 988-1021	s. 8 V. c. vv. 1022-1055	s. 9 H. c. vv. 1056-1082	s. 10 V. c. vv. 1083-1116

Dersom vi går ut fra at legget har bestått av fire bifolier, har vi altså bevart leggets andre bifolium – det ytterste og de to inneste bifoliene i legget er borte.

Sentrale trekk.

Fragmentet er i delvis god stand, da vi fortsatt har hele bifoliet, skjønt deler av det er veldig vanskelige å lese, enten på grunn av at skriften er forsvunnet, pga. fuktskader; fordi deler er stadig innbundet og dermed brettet, og også fordi bildekvaliteten til tider er uklar. De største faktorene er allikevel utvisket skrift og brettet kant.

Underlaget er pergament med hull i skinnet. Hullet er på s. 3-4, i bunnen av arket. Skriftypen ligner en Gotisk textualis.

Tegnsetting. Utenom '*virgula suspensiva*'¹⁶⁹, som forekommer veldig ofte, er det få andre tegn, om noen – på recto fol. 2 linje 3 kan de se ut til å være en punctus semielevatus, men det kan like gjerne være en utydeliggjort /s/-bokstav.

Marger: venstre marg er en rød strek, med store bokstaver på hver linje, med mellomrom mellom første bokstav og resten av ordet. Det er ikke utlignet eller oppteget marg på høyre side som på venstre. Skriveren begynner under øverste linje. I transkripsjonen er rubrikkene markert med stor bokstav og rød farge.

Det er glosser på alle sidene av bifoliet; noen steder mellom linjene, andre er marginalia. Skriftypen og blekkfargen er en annen enn det avskriver har brukt. På fol. 2 verso, p. 4 (Fig. 4.2.2, app. 2) er det korrigeringer utført av glossator på linje 13, vers 897.

¹⁶⁹ Clemens and Graham, *Introduction to manuscript studies*, 86.

Bemerkelser om transkripsjon

Alle forkortelser er løst opp etter beste evne, men finnes fortsatt i appendix 2. Elementer med strek under er ting som er veldig vanskelig å lese. Elementer i [hakeparantes] er tatt ifra Reichlings utgave der de forekommer, for å bøte på enten tvetydigheter i fragmenter, eller fordi jeg selv ikke klarte å finne ut av hva som skulle stå der. Skrift eller deler av ord der det er utydelig hva som står er markert med strek under. Etersom glossatorens hånd ofte er nesten helt uleselig for mitt vedkommende, har store deler av disse ikke blitt tatt med i transkriberingen; der de er blitt tatt med, har jeg markert dem med en prikkete linje. Virgula suspensiva er markert med ‘||’; disse var vanlige å bruke som *cesur*, og forekommer veldig ofte i dette fragmentet.

Transkripsjonen er stilt opp slik, at på venstre side, ser man hvor dette fragmentet stemmer overens med en annen utgave, markert i Reichling, men som ikke er den han bruker i sin utgave; det er også notert ned om det forekommer en korrigering, et tillegg, er noe merkverdig, eller er en glosse. Neste kolonne fra venstre er verset på bildet, nummerert fra øverst til neders. I midten er den aktuelle skriften. I høyre kolonne er verset det tilsvarer i Reichlings utgave av *Doctrināle*.

Transkribering var vanskelig, ettersom bildene brukt er klare noen steder, uklare andre steder, samt at teksten stedvis er nesten visket bort, eller den gjemmer seg i bretten på dokumentet. Herfra følger noen utdrag fra transkripsjonen som er interessante. Merk vennligst, at disse ikke er alle merkverdighetene ved dokumentet, da det trolig trenger å bli notert i egen person, eller det behøves en scannet utgave som kan forstørres. Bruddstykkene som forekommer her er interessante da de kanskje kan fortelle oss litt om brukeren, samt om utgaven av verket som man hadde for hånden.

Korrigeringer i dokumentet av skriveren selv og glossator; linjehopp. Vv. 875-881, Fig. 6.2.1

Fol. 2 recto, p. 3.

Bemerkninger	Linje	Transkripsjon	Versnr.
!*	8	[N]am psi preterito tu[n]c reddun[t] tp/[pt]umque supino <u>eptu</u>	875
!*	9	S geminat si sum premo dans emo [mi dat et emptum]*	876
<i>Senere korr.</i>	10	X?/[N]o <u>dat [ui]</u> g uel o si presit [et] a [c]ano <u>nata</u>	877-
!hopp i vers	11	A?/[N] precedit in hiis psi ptum dat [ui]que facit [t]um	-881

Vers 876, som virker å ha en marginalgloss til seg, har en korreks i form av ordet *emptum*. Ordet er skrevet til høyre for vers 875 og har en strek som markerer at ordet skal være til linjen nedenfor, fordi denne streken er for utpreget til å være en eller annen makron. Siste del av vers 876 har også meget utydelig skrift. Blekkfargen og skrifttypen er den samme som dokumentet ellers, dermed er det trolig at skriveren selv har gjort denne korreksjonen.

Etter vers 877 hopper den over de i Reichling oppførte tre følgende vers før den fortsetter fra vers 881. Dette kan kanskje være en bevisst redigering fra skriverens/kjøperens side, eller en feil.

Leseren/brukeren har tilføyd ord (dat [ui] g) som kan ha blitt visket ut, eller har korrigert en feil som kan ha vært. Leseren kan altså ha vært kjent med stoffet. At det er en korreks er tydelig, pga. formen på bokstaven /d/, som her er en elegant bue som går over til a. Ellers i teksten forekommer /d/ i en halvbue inn skrått fra venstre, til man kutter av hjørnet og fører pennen rett ned og de pleier ikke å ha noen hale. /a/ i samme ord er også vesensforskjellig fra de andre i fragmentet, som av og til kan ligne et speilvendt tretall med rett strek på høyre del, lignende en ‘a’ og er relativt høy. Det kan kanskje være grunn til å tro at man har forsøkt å reparere skriften, ettersom det, ved nærmere ettersyn, er påfallende kontrast mellom den tydelige og utydelige skriften, når det kommer til blekkets styrke.

I den kritiske utgave skal det visstnok være /N/ i både v. 877 og 881, men i fragmentet ligner de svært lite på samme bokstav. Forskjellen i skrivemåte er, for min del, vanskelig å forklare hvis de skal være samme.

Korrigeringer/glossae av bruker – *Facesso*, uleselige marginalia. Fig. 6.2.2 fol. 2 verso, p. 4

Bemerkninger	Linje	Transkripsjon	Versnr.
<i>facesso</i>	6	So siui situmque facit sed deme capesso <i>capessi</i>	892
	7	Quodsi sumque facit siv uiso sicque facesso	893

Glossene ‘*facesso*’ og ‘*capessi*’ på linje 6, vers 892 synes å være av en annen hånd enn den skriveren har, og den ligner ikke i utgangspunktet på den som korrigererte vers 877, da blekket ser annerledes ut i farge og bokstaven /a/ ser også litt annerledes ut. Kanskje det er mer enn én bruker/kommentator?

Mellom linje 7 og 8 (ikke oppgitt her, se app. 2, fig. 6.2.2.) er det en linjegloss, som ikke er særlig tydelig.

Omplassering av vers i forhold til Reichlings utgave. Fig. 6.2.2 fol. 2 verso, p. 4

Bemerkninger	Linje	Transkripsjon	Versnr.
	10	Datque xui pecto pariter xi sic quoque necto	896
	11	Ante to uerba duo retinent et absque supino	899
Corr.	12	Prebit vi sterto si format <u>sum quoque</u> verto	900
Corr.	13	E duo corripiunt <u>quorum p[er]to vi facit et sum</u>	897
	14	S geminando sui forma meto dein[de] facit sum	898
	15	Dat sisto statui si transeat atque statutum	902
Corr. Add. (sit) Ed. B	16	Sed si ^{sit} neutrale steti nullumque supinum	903
Ed. S P A₃ M e	17	Dat si sum mitto tamen s geminando supino/um	901

Her skjer det mye interessant. På linje 903 ser vi at det er satt inn et ord over linjen, som iflg. Reichling kan være 'sit', men som er ellers vanskelig å lese, da den er nestsiste vers fra bretten på fragmentet. Vi ser både en korreksjon på vers 897, men også en omfattende omrokking av vers, sammenlignet med Reichlings utgave. En sammenligning med Reichling viser forskjellen:

datque xui pecto, pariter xi; sic quoque necto.	896	Datque xui pecto pariter xi sic quoque necto	896
e duo corripiunt, quorum peto vi facit et tum;	897	Ante to uerba duo retinent et absque supino	899
s geminando sui format meto, deinde facit sum.	898	Prebit vi sterto si format <u>sum quoque</u> verto	900
ante to verba duo retinent r, et absque supino	899	E duo corripiunt <u>quorum p[er]to vi facit et sum</u> .	897
praebet ui sterto, ti format sum quoque verto.	900	S geminando sui forma meto dein[de] facit sum	898
dat si sum mitto, tamen s geminante supino.	901	Dat sisto statui si transeat atque statutum	902
dat sisto statui, si transeat, atque statutum,	902	Sed si ^{sit} neutrale steti nullumque supinum	903
et si sit neutrale, steti nullumque supinum.	903	Dat si sum mitto tamen s geminando supino/um	901

Selv om rekkefølgen er slående, er det kanskje ikke noe å legge for stor vekt på, hvis en tenker på grammatikkens gyldighet, da det virker som om hvert vers godt oppsummerer de avsnittene i Priscianus som Reichling viser at de peker tilbake på (*Prisc. 536₅-537₂₅ – de praeterito perfecto tertiae declinationis*). Selv om det hadde vært interessant å se hvilken utgave som best stemmer overens med Priscianus, er det ikke relevant for utfallet: rekkefølgen er annerledes, men innholdet er mye det samme. Hvis disse versene ble brukt til å pugge en regel, kan det være man byttet de om for rimets del. Det er allerede påpekt at man hadde enderim, og kan hende det er årsaken til denne omrokkingen.

Foreløpige konklusjoner

Doctrinalefragmentet knyttet til Bryggen er interessant av flere årsaker, hvor bare noen vesentlige trekk er lagt vekt på. Det finnes flere ting å legge merke til, og disse sonderinger indikerer først og fremst at denne utgaven synes å velge bort enkelte vers og stokke om på andre vers. Den har også kanskje mer enn én person som har gjort korrigerende utover skriveren selv. Det er også blitt observert en vesentlig tydelighetsforskjell skrift og blekkfarge på fig. 6.2.1, hvis man sammenligner den øvrige teksten med de siste tre verselinjer. I tillegg er flere av de litt mer utfyllende glossene ikke rørt ved enda, ettersom skriften på dette tidspunkt er for vanskelig for min del å tyde. Det ville være interessant å tyde glossene og se hvor mange som vurderer innholdet. Det er med andre ord mye å finne ut av; det beste ville nok være å få fatt på en solid digitalisert utgave, slik at en lettere kan tyde innholdet.

Boken fragmentet en gang var en del av kan ha blitt brukt i grammatikkundervisning. Om det stemmer at boken kan knyttes til Bergen, er det ikke urimelig å se mot katedralskolen, da det ikke har vært mange miljøer i byen som underviste latin på dette nivået. Om den har vært brukt av mer enn én person i læringsøyemed er fristende å anta, ettersom det kan tyde på at flere har lagt sine hender på det, og den har vært brukt. Var eieren en biskop? En kannik? Kanskje skolemesteren? Kan hende de som brukte den gjorde det som del av en forelesning, kanskje de forsøkte å imprente grammatikkregler som var viktige inn i hodene på sine elever slik Bernard av Chartres? Uansett vitner boken om at det er mulig man har brukt den her, og i så fall er det en bekreftelse på at man har fulgt med på de intellektuelle strømningene på kontinentet, om det var en kannik fra Norge som dro ned og tok med seg et eksemplar hjem, eller om den kom med tilreisende til Bergen.

4.0 Klosterskolene

Hva klosterskolene var og hvordan de fungerte

Selv om katedralskolene er behandlet først i denne oppgaven, har klosterskolene vært modellen de har bygget både seg og sitt faglige innhold på. De tidligste og mest suksessrike klosterskolene tilhørte Benediktinerordenen, som var klostre organisert etter Benedikt av Nursias regler. I disse stod det bl.a. at munkene, idet de utførte sitt daglige liturgiske arbeid, som inkluderer tidebønner – kalt *Officium Divinum* – også skulle lytte til høylesninger av religiøse tekster. Dette tok en tidsfrende av Benedikt, Cassiodorus ved Vivarium-klosteret i Italia, til hjertet, og laget en liste med teologiske og hellige bøker som var anbefalt lesning. I tillegg til denne leselisten forekom et pensum av bøker fra den verdslige vitenskap, kjent under navnet *Septem Artēs Liberālēs* – De syv frie kunster – som bl.a. kirkefedrene Augustinus og Hieronymus anbefalte alle kristne å kjenne til, da man brukte disse kunnskapene til å tolke alle Bibelens flerfoldige aspekter. Ved kjernen av denne hellige utdannelsen som foregikk ved

klostrene står bokproduksjon sentralt. I kraft av Benedikts regler og Cassiodorus' andre befordringer, gjorde man fremstilling av tekster og bøker til en del av munkenes hverdag, også fordi man bevarte så mye av bibel- og verdslig kunnskap i nettopp disse. Konsekvensen, som vi har sett uten å påpeke det, er en overraskende grad av standardisering og stor grad av enhetlig læring, ihvertfall på grunnivå.

4.1 Klostersvesenets bakgrunn og utvikling i Europa med hensyn til utdanning

Benedikts Regel: Hvordan denne gav åpning for tilpasning

Klosterbevegelsen var sentral i utbredelsen av kristendommen. Benedikt av Nursia har mye av æren for denne spredningen, idet klostrene som fulgte hans Ordensregel stod for mye av dette i den kritiske fasen etter Vestromerrikets fall, men han var ikke grunnleggeren av klosterbevegelsen. Det fantes allerede klostre og klosterlignende institusjoner, men han var den første som formulerte et sett retningslinjer for hvordan klosteret skulle drives, abbeden være og velges, samt munkenes oppførsel, som ikke var for streng. Strenghetsproblematikken oppstod som følge av de geografiske opprinnelsene til de originale klostre og eremitttendensene. De hadde oppstått i Øst og i Egypts ørkner, hvor dag og natt var like lange, det var mindre energikrevende å faste, og forholdene generelt var annerledes. Etter hvert som klostrene trakk nordover, endret forholdene seg: kulde, vekslende døgnlengde, vær og vind var alle faktorer som bidro til at de strenge reglene måtte lempes på. Benedikts regel tok hensyn til behovet for klær og mat og ville samtidig forhindre moralsk forfall, da dette var noe han selv så på som problem, og innførte derfor reglene sine ved sitt kloster ved Monte Cassino i Italia på 500-tallet¹⁷⁰.

I reglene står det bl.a. at munkene skal forbli ved klosteret og ikke forlate det uten skjellig grunn eller tillatelse fra abbeden/abbedissen. Abbeden skal velges av munkene fra en blant sine, men innsettes av biskopen i bispedømmet klosteret er under. På denne måten ble klostrene knyttet til Pavekirken mer direkte. En av de viktigere punktene hans var kravet om, at alle munkesom kunne, skulle delta i arbeidet med å holde klosteret gående, slik at det ble en selvforsynt enhet. Slik knyttet han arbeidet til dygd. Han lagde ingen spesifikke forordninger om at munkene måtte skrive, men han innførte *Lectio Divīna* – hellig lesning – bl.a. av salmene og andre liturgiske tekster, som siden ble utbrodert. Utover det beskriver han hvordan man skal ta opp noviser i klosteret, og hva man skal lære dem, som blir en fortsettelse av grunnleggende skoleundervisning. Regelverket utgjør i det hele 73 forordninger¹⁷¹. Regelen ble meget populær, og mange klostresammfunn tok til seg hans ordensregel.

---

¹⁷⁰ Robert S. Hoyt, *Europe in the Middle Ages*, Second Edition ed. (Harcourt, Brace & World, Inc., 1966), 83.

¹⁷¹ "Ordo Sancti Benedicti," *Patrologia Latina* (.pdf), accessed 09.04.2020, 2020,

http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0480-0547__Benedictus_Nursinus__Regola__LT.pdf.html (St. Benedikts regler).

Hans samtidsfelle Cassiodorus, som grunnla klosteret Vivarium - bare få år etter Benedikt grunnla Monte Cassino¹⁷² - laget forordninger om spesifikke bøker og tekster munkene burde lese og kunne. Det var med ham at lesing og skriving ble til en fast del av klostrenes virksomhet. I verket hans, *Īnstitūtiōnēs divīnārum saeculārium litterārum*, hvor han legger frem teologiske/hellige tekster som bør leses i forbindelse med 'lectio', la han også frem De syv frie kunster og noen av verkene man burde lese i forbindelse med dem. Dette medførte at klostrene ble datidens steder for høyere filosofisk og åndelig lære, noe den samtidige Pave Gregorius den Store satte pris på.

Gregorius hadde selv vært benediktinermunk en tid, og grunnla selv flere klostre for sine egne midler. Han var sentral i å sette i stand mye av Kirkens hierarki og forhold biskoper og prester imellom. Han sørget og for å sende en håndfull benediktinermunker anført av en Augustin til de Britiske øyer, hvor de grunnla klostre og med tiden innførte de Romerske Riter der. Derfra fikk britiske munkere oppgave å misjonere mot sentral- og nordeuropa. Særlig Nord-England ble et kjerneområde for lærdom, skriving og lesing. Beda Venerābilis holdt til ved Jarrow, og hans åndelige etterfølger var ingen ringere enn Alcuinus, hovedarkitekten bak den senere Karolingiske renessanse.

Senere, rundt 1100-tallet, skjer der endringer i klostre, som reaksjon på datidens samfunnsutvikling, hvilket man mener bidro til at katedralskolene forbigikk dem i betydning som undervisnings og læringscentre¹⁷³. Årsakene til dette kan spores tilbake til en reformbevegelse som startet allerede to århundrer før; I 910, i forbindelse med grunnleggelsen av et kloster i Cluny, hvor en viss Berno ble abbed¹⁷⁴, begynte man å søke tilbake til kjernen i Benedikts regler, ettersom man i den foregående perioden hadde stedvis mistet den disiplin og fasthet som disse reformistene mente man trengte¹⁷⁵. Til munkeløftene om fattigdom, lydighet og sølibat, ble et fjerde løfte om 'absolutt taushet' foretatt, som kun abbeden kunne bryte. Denne reformbevegelsen, kalt cluniacenserne, ble raskt populære og bredte seg ut. Omkring år 1100 fantes det rundt 1450 cluniacenserkløstre med rundt 10 000 munkere¹⁷⁶.

En annen reformbevegelse, cistercienserne, kom til rundt 1100-tallet, med utgangspunkt i klosteret Clairvaux i dagens Frankrike. Navnet deres kom fra moderklosteret Cîteaux, som het *Cistercium* på latin. Cistercienserne spredte seg så raskt at deres generalkapittel i 1151 forbød

---

¹⁷² Pedersen, *Studium generale : de europeiske universiteters tilblivelse*, 49.

¹⁷³ Piltz, *Medeltidens Lärda Värld*, 19.

¹⁷⁴ L. M. (Lucy Margaret) Smith, *The early history of the monastery of Cluny* (London ; New York [etc.] : H. Milford ; Oxford University Press, 1920), 10, <https://archive.org/details/earlyhistoryofmo00smit>.

¹⁷⁵ Pedersen, *Studium generale : de europeiske universiteters tilblivelse*, 100f.

¹⁷⁶ Pedersen, *Studium generale : de europeiske universiteters tilblivelse*, 101.

opprettelsen av nye klostre en tid, for å bremse utviklingen¹⁷⁷. Ifølge historiker Sverre Bagge hadde de innlemmet omkring 525 klostre i ordenen sin rundt 1200¹⁷⁸. Cistercienserne kjenner vi igjen fra Lyse kloster utenfor Bergen, Tautra i Trondheimsfjorden og Hovedøya utenfor Oslo. Med hver nye reform tok ikke de den plassen de kunne tatt i utviklingen av høyere utdannelseinstitusjoner, som bidro til at katedralskolene tok forrang når det gjaldt både undervisning og videre forskning¹⁷⁹. I Norge forsvant klostrene og skolene deres etter Reformasjonen.

4.2 Klostervesenet kommer til Norge

Benediktinerne og Cistercienserne

I Norge hadde man i løpet av første halvdel av 1100-tallet allerede opprettet flere klostre, hvorav Benediktinerklostrene, Selja, Munkeliv i Bergen og Nidarholm (Munkholm) utenfor Trondheim var blant de eldste. Cistercienserne holdt tritt og kom så tidlig som 1146 med Lyse kloster utenfor Bergen og på Hovedøya utenfor Oslo i 1147¹⁸⁰. Det har vært inntil 27 klostre i Norge, hvorav halvparten av dem var fordelt mellom benediktinerne og cistercienserne, samt noen andre som augustinere og premonstratensere. På 1200-tallet kom tiggerordensklostre til landet, da både dominikanere og fransiskanere.

Det ser ut til kanskje å ha vært litt konflikt mellom spesielt benediktinerne og cistercienserne, noe et privilegiebrev utstedt av pave Eusebius III til Munkeliv kloster i Bergen attesterer:

«[...] Pave Eugenius hilser abbed Orm og de kjære brødrene ved St. Mikaels kloster i Bergen, [...]. [...] På grunn av dette, kjære sønner i Herren, vedkjenner vi barmhjertig deres rettmessige krav, og antar det ovennevnte hellige Mikael erkeengelens kloster, [...], under den hellige Peters og vår beskyttelse, og vi befester med privilegiet av den nærværende skriften, [...], at den monastiske Ordenen av Benedikts Regel skal bevares der uvoldet til evig tid.»¹⁸¹

¹⁷⁷ Pedersen, *Studium generale : de europæiske universitetets tilblivelse*, 102.

¹⁷⁸ Sverre Bagge, *Europa tar form : år 300 til 1350*, 2. utg. ed. (Oslo: Cappelen akademisk forl., 2004), 192.

¹⁷⁹ Pedersen, *Studium generale : de europæiske universitetets tilblivelse*, 106.

¹⁸⁰ Bagge, S., Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*, 53.

¹⁸¹ "Epistolae Et Privilegia," *Patrologia Latina* (.pdf), Migne JP, 1145-1153, accessed 28.05, 2020,

https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1145-1153__SS_Eugenius_III__Epistolae_Et_Privilegia__MLT.pdf.html (Brev og Privilegier; Munkeliv kloster i Bergen får privilegiebrev i 1146)., 1092 - «*Privilegium pro monasterio S. Michaelis Bergensis (Anno 1146, Jan. 7.) [Thorkelin, Diplomat. Arna-Magn., II, 1.] Eugenius episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis ORMO abbati monasterii Sancti Michaelis Bergensis, ejusque fratribus, [...]. [...] Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris justis postulationibus clementer annuimus, et præfatum Beati Michaelis archangeli monasterium, [...], sub beati Petri et nostra protectione suscipimus, et præsentis scripti privilegio communimus, [...], ut Ordo monasticus secundum beati Benedicti Regulam perpetuis ibi temporibus inviolabiliter conservetur.*»

Bakgrunnen for dette kan nok ha vært grunnleggelsen av cistercienserklosteret på Lyse ved Os utenfor Bergen. Biskop Sigurd av Bergen (d. 1156) skal ha eid nok arvejord til å stifte et kloster på Lyse (1146) – med hjelp fra engelske munkere fra Fountains Abbey, nær York, som var et utbryterkloster fra St. Mary's abbey fra samme område, og det kan tenkes, utifra formuleringen, at abbed Orm ved Munkeliv ønsket bekreftelse på sine rettigheter overfor biskopen i Bergen, som var hans overhode. Det er ikke nødvendigvis godt kjent hvilken karakter klosterskolene i Norge kan ha hatt, men vi kan danne oss et inntrykk ved å se på hva kildene sier om sitt faglige innhold, samt se til klosterhold andre steder.

4.3 Klosteret i utdanning

Artes Liberales: bakteppet for munkenes dannelsesreise mot de Hellige skrifter.

Olaf Pedersen skriver at munkene i perioden etter antikken stadig blir utdannet i samme rammeverk som antikke romerske rhetorer, men i nytt skinn – i Bibelen, grammatikken, retorikken, matematikken og astronomien. Med Bibelen som hovedmål brukte de fremdeles De frie kunster som dannelsesgrunnlag¹⁸², noe en ser i deres måte å holde skole.

Et nærliggende eksempel for klosterskoleutforming og kvalitet kan sees hos Beda Venerabilis. Han var en av de viktigste personene i klosterutdannelseshistorie. Han skrev bøker om mange emner knyttet til Kirken og klostervirksomhet, deriblant *Historia Ecclesiae*, samt en rekke lærebøker. Han var tilknyttet et kloster i Jarrow i Nord-Øst England, som allerede i hans tid var et stort læresentrum. Hans åndelige etterkommer Alcuinus, som nøy godt av Bedas store produksjon og områdets tradisjon for læring, skulle senere bli kjent som Karl den Stores utdanningsminister og var med å sette føringer for utdanningssystemene utviklet i Frankerriket i karolingisk tid. Om to fremragende lærere forteller Beda, at benediktinerne Theodor og Hadrian begge var:

*«så lærde både i den profane litteratur og den Hellige Skrift, at de tiltrak et stort antal studenter, i hvis sjæle de dag efter dag indgød den sunde kundskabs vande. Foruden at undervise deres elever i den Hellige Skrift lærte de dem også poesi, astronomi og beregningen af den kirkelige kalender. Beviser herfor er, at nogle af deres disciple er i live den dag i dag [...] og lige så kyndige i græsk og latin som i deres modersmål.»*¹⁸³.

Beda var nok heller ikke en særlig dårlig lærer. Han skrev, som sagt, mange lærebøker; disse er et vitnesbyrd både om hans egne og omgivelsenes kreativitet når det kom til pedagogisk framlegning av stoff på fremmedspråk. Deriblant har man en utbrodert utgave av *Donati Arte Minori 'Cunabula*

---

¹⁸² Pedersen, *Studium generale : de europæiske universiteters tilblivelse*, 58.

¹⁸³ Pedersen, *Studium generale : de europæiske universiteters tilblivelse*, 57. - Pedersen nevner dog, at det siste bør tas med en klype salt

Grammaticae Artis Donati’, en bok om rettskrivning som også var en ordbok – ‘*De Orthographia*’ – og en bok om metrikkens kunst, kalt ‘*de Arte Metrica*’. I disse tre ser man fag som omkranser kjernen av klosterlivet: korrekt latinsk språk i tidebønnene, riktig takt og tone i salmene, og rettskrivning til bokproduksjon. Disse tre bøkene er bare et utsnitt av hva man også skulle lære – grammatikk, retorikk, dialektikk, regning, geometri, astronomi, og, ikke minst, musikk. Nå er det dog sånn, at grammatikk, astronomi og musikk tok forsetet hos munkene i klostrene, da disse hadde betydning for de dagligdagse gjøremål, men de andre ble også praktisert i forbindelse med bibelteksternes tolkninger.

Fra England kom dette omfanget av viten til kontinentet via Alcuinus. Da Alcuinus var trukket tilbake fra embetet han hadde hatt under Karl den Store, mottok han Hrabanus Maurus som student i klosteret ved Troyes. **Hrabanus Maurus** hadde studert teologi og frie kunster under Alcuinus rundt 800. Han ble prest i 814, og i 822 valgt til abbed for klosteret i Fulda. Han var en anerkjent lærer i sin tid, og skrev flere verk. Av disse er det enkelte som skiller seg ut, nemlig hans bøker om kirkelig lære (*dē ecclēsiasticā disciplīnā librī trēs*), som handler om hvordan prestene, diakonene og kannikene burde være dannet og utdannet nok i kristen doktrine til å kunne forkynne Guds Ord på riktig måte:

«Og slik han som skal til å undervise ham om hver enkelt orden, på hvilken måte han burde ordinere prestene så vel diakonene og de andre gradene, og hver enkelt person og alder, og kjønn, instruerte han utfyllende å undervise og å oppdra. Hvorfra det er nødvendig, at de som du ønsker å forflytte til guddommelig virke (kloster), og du underviser flittig og med disiplin oppdrar dem, slik at de får vite hva slags tjenerne av det guddommelige ord bør gjøres, og hva som sømmer seg dem å vite og å ha, slik at når de skal ha blitt ordinert og trådd over dørstokken til de hellige ordener, er mer til gagn enn til skade for Guds folk.»¹⁸⁴

Og boken om klerkenes institusjon, ‘*dē clericōrum institutiōne*’, som tar for seg hva klerkene må forholde seg til, og hvordan Kirken er delt inn, hva sakramentene er, og annet nødvendig for de geistlige å vite; den fungerer altså som et slags leksikon for kirkelige termer og andre ting en som ny klerk trenger å holde styr på.

---

¹⁸⁴ "De Ecclesiastica Disciplina Libri Tres [0788-0856]," *Patrologia Latina* (.pdf), accessed 16.04, 2020, http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0788-0856__Rabanus_Maurus__De_Ecclesiastica_Disciplina_Libri_Tres__MLT.pdf.html (Hrabanus Maurus tre bøker om kirkelige regler og normer. Han var sentral i fremhevelsen av Fulda-klosteret som et læringscenter; har lest under Alcuinus). «*Et sic de singulis ordinibus eum instituturus, quomodo presbyteros atque diaconos ceterosque gradus ordinare deberet, singulasque personas atque aetates, necnon et sexus, docere atque erudire pleniter instruxit. Unde necesse est ut eos quos ad divinum officium promovere concupiscis, diligenter doceas atque cum disciplina erudias, ut sciant qualiter divini verbi ministri fieri debeant, et quid eos scire et habere conveniat, ut cum ordinati fuerint et sacris ordinibus sublimati, magis populo Dei prosint quam noceant.*»

Første av bøkene i *'dē clericōrum īnstitūtiōne'* omhandler begreper og viktige merkedager i Kirken. Andre bok går nøyere inn på ulike riter som må overholdes i Kirken. Tredje bok går dypere inn på det teologiske ved de Hellige Skrifter, samt en gjennomgang av de frie kunster. Det står innledningsvis i kapittel 18 i bok 3 en definisjon på grammatikk:

«Grammatikk er vitenskapen å tolke poeter og historikere, og ferdigheten i det å skrive og å snakke rett. Denne er både opprinnelsen og grunnmuren til de frie kunster. Dermed sømmer det seg å studere dette på Søndagsskolen, fordi innsikt i å skrive og snakke rett inneholder mening i seg selv.»

Videre legger han frem argumenter for hvilke elementer fra grammatikken som er essensielle i hellig lesning, nemlig alt fra troper, allegorier, enimgaer, paraboler, og at disse trengs for å trenge gjennom og å skille mellom tilsynelatende tvetydigheter i de Hellige Skrifter. Utover det måtte en kjenne til metrikk, ettersom man finner versføtter og andre rytmiske konstruksjoner både i salmene, mosebøkene, Salomons høysang og hos Job. Dette punktet bringer han opp igjen i et senere kapittel om musikkunsten:

«[...] Men at metrikken, som læres gjennom grammatikkfaget, er nobelt å kunne, fordi Salteret hos hebreerne nå løper den jambisk, nå gjenklanger den alkaisk, nå svulmer den sapphisk, nå stumper den inn på halv fot. Ja sannelig den Femte Mosebok, og Isaïes sanger, og Salomon og Job, springer hos dem sammensatt med heksametriske og pentametriske vers (slik som Josef og Origines skriver).»¹⁸⁵

Her prises musikk som noe rent himmelsk og brukbart for kirkeembetetenes formål.

« [...] Altså er denne kunsten så edel, så brukbar, at den som skulle mangle denne, vil ikke klare å fylle det kirkelige embetet feilfritt. For hva nå enn som uttales sømmelig i preknene, og hva nå enn av salmene som søtt synges i kirken, bestemmes det av denne kunstens viten slik, og ikke bare gjennom denne leser vi og synger salmer i kirken, faktisk fyller vi hele gudstjenesten i henhold til riten. Musikkunsten adspres på dette viset altså gjennom alle våre livs handlinger:

---

¹⁸⁵ *[...] Metricam autem rationem quæ per artem grammaticam discitur, non ignobile est scire, quia apud Hebræos Psalterium (ut beatus Hieronymus testatur) nunc iambo currit, nunc alchaico personat, nunc sapphico tumet, nunc semipede ingreditur. Deuteronomium vero, et Isaïæ canticum, necnon et Salomon et Job, hexametris et pentametris versibus (ut Josephus et Origines scribunt) apud suos composita decurrunt.»*

hvis vi en gang ønsker å utføre Skaperens bud, la oss óg tjene ham med rene sinn, i henhold til reglene som er stadfestet av Ham.»¹⁸⁶

At musikk har stor betydning for formidling, liv og lære, er utvilsomt, hvis man følger dette utsagnet. De frie kunster er altså veien til å kunne utfylle sitt kirkelige embete i full kraft, og det er gjennom disse man får tilgang til de dypeste innsiktene og mysteriene i katolsk doktrine. For å få et inntrykk av hvordan dette kunne utspille seg og hva det kunne føre til i norsk sammenheng, skal vi se i en engelsk beretning om en norsk klerk, som etter lang tids skoloring, etter en litt for stor mengde drikke ble både blind, døv, stum, og fikk en forferdelig tendens til å ustyrlig hive rundt på hodet sitt.

Kilder til Norge – den norske klerken

Denne beretningen er hentet ut fra en bok om St. Cuthberts mirakler, da denne klerken endelig ble fri for sin blindhet, stumhet, døvhet og ukontrollerbare risting etter å ha vært på pilegrimsreise til mange steder, for endelig å komme til Durham, hvor St. Cuthberts levninger lå. Dette utdraget tar kun for seg klerkens utdanning i Norge; det som skjer etter dette avsnittet er at blir med en for å drikke, hvorpå han får de ovennevnte problemer.

«Kap. 112 – Om en viss norsk klerk, som levde stum, døv, blind, og hadde for vane å miserabelt og utrøttelig hive hodet frem og tilbake: på hvilket vis han skal ha blitt kureret.

«Det fantes i nordmennes land en viss ungdom av umakelig medfødt beskaffenhet; han nedstammet fra foreldrenes adelige ætt av selveiende bønder fra dette samme land - hvis faderlige livsførsel oftere fant sted i den medfødte jorden i Bergen by; fordi landets beste og landmenn annenstedsfra gikk hverandre i møte der, hadde byen for vane å være mer kultivert og folkefylt. Faren var en særlig fremragende prest blant norske geistlige, fordi det skjenket hans høye byrd og den frukt bærende rikdom ham med lovens naturrett. Derfra besluttet han at hans høyt elskede sønn skulle instrueres i de størstes dannede skikker og i språkernes eleganse: han sendte sønnen til kong Inge, han bestemte at sønnen skulle utdannes av kongelige tjenestemenn. Der, etter seks år hadde forløpt, hadde han blitt utdannet ved mye læres eksempler; for der lærte han både instruktørens visdom, og det udannede morsmålets tyngde byttet han ut med Romermålets smidighet og skjønnhet. Men fordi den modnere alderen

---

¹⁸⁶ *«Caput XXIV. De musica. Musica est disciplina quæ de numeris loquitur qui ad aliquid sunt, id est, his qui inveniuntur in sonis [...]. Hæc ergo disciplina tam nobilis, tamque utilis, ut qui ea caruerit, ecclesiasticum officium congrue implere non possit. Quidquid enim in lectionibus decenter pronuntiatur, ac quidquid de psalmis suaviter in ecclesia modulatur, hujus disciplinæ scientia ita temperatur, et non solum per hanc legimus et psallimus in ecclesia, imo omne servitium Dei rite implemus. Musica ergo disciplina per omnes actus vitæ nostræ hac ratione diffunditur: primum si creatoris mandata faciamus et puris mentibus, statutis ab eo regulis, serviamus.»*

allerede var mer skikket for høyere viten, flyttet faren ham fra de kongelige embeter og betrodde ham til en viss lærer for å bli instruert i litterære studier i fem år. Han lærte på kort tid det grunnleggende i de fleste fag; for hans gjennomtrengende intellekts skarpsindighet og smidigheten av hans ubesudlede sinn viste seg å være lettere og jevnere å polere og å dyrke. Etter han ble underholdt av denne lærdommens fylde en passe mengde tid, overlevertes han til munkenes mer modne undervisning i et kloster i Stavanger, for å bli utdannet. Etter å ha vært innrullert i disse elementærkunnskaper i fem år, sendes han nok en gang til en meget lærd lærer, slik at han i sin alder skal holdes for å være mer velversert og gjennomført i verdslig kunnskap.»^{187 188}

Ettersom det oppgis at han ble kurert den 30. april i år 1172¹⁸⁹ kan en gjøre et interessant eksperiment: å prøve finne ut hvor gammel denne klerken var, samt si noe om hvilken konge og hvor gammel han var. Hvis vi regner sammen årene det oppgis at han var i lære, finner vi at han kanskje startet på skolen i 1149. Den eneste kong Inge som var da, var Inge Krokrygg, som oppgis til å være født et sted mellom 1134/35, hvilket betyr han må ha vært rundt 14 år når gutten begynte i skole hos hans tjenestemenn. Hvis vi antar gutten var et sted mellom 5-7 år gammel, noe som er nevnt kan være den vanlige alderen man sendte gutter i skole, ser man at klerken har gått i skole til han var mellom 21-23 år gammel. Det er ikke oppgitt hvor lenge han gikk i lære hos den siste læreren før han ble syk, men det fremstilles som om det er kort etter, så et slingringsmonn mellom 21-23 år virker rimelig i dette tilfellet.

¹⁸⁷ Oversettelsen støtter seg på Aidan Contis oversettelse, men alle svakheter i formidling/ordvalg/grammatikk forblir mine; Beverley Ballin Smith et al., *West over sea : studies in Scandinavian sea-borne expansion and settlement before 1300 : a festschrift in honour of Dr. Barbara E. Crawford* (Leiden ; Boston: Brill, 2007), 216f. f

¹⁸⁸ Reginaldus Monachus, *Reginaldi Monachi Dunelmensis Libellus de Admirandis*, 1 (Durham, Eng. [etc.] Andrews [etc.]), 248f, <https://archive.org/details/publications01surtooft/page/248/mode/2up>.
CAP. CXII – De clerico quodam Norwagensi, qui mutus, surdus, cæcus, exstitit, et capud miserè et indefessè jactare consuevit; quo ordine curatus sit. «Erat quidem in terrâ Norwagendorum perpulchræ indolis juvenis, de nobili accolarum terræ ipsius oriundus styrpe parentum: cujus paterna conversatio in genitali solo crebrior in civitate Berhensi exstitit; quia optimatibus terræ et colonis occurrentibus regionis alienæ, illa cultior et celebrior esse consuevit. Pater cujus [Thurolfd nomine in margine] sacerdos inter Norwagienses prælatos præcipuus exstitit, quia id generositas sanguinis, et copia opum fertilis, naturali legis jure illi concessit. Unde filium sibi dilectissimum, urbanis magnorum moribus et fascetiis sermonum decrevit institutendum: Regique Ingoni commisit, regiis deputavit ministeriis informandum. Ubi, sex annis expletis, multæ doctrinæ informatus erat exemplis; nam et ibi ministeriorum prudentiam didicit, et rudem maternæ lingæ gravedinem in facilitatem et pulcritudinem lingæ Romanæ commutavit. Sed quia jam adultior ætas majoris scientiæ capacior exstitit, hunc pater a regiis semotum officii cuidam magistro per quinquennium litteralibus studiis imbuendum commisit. Qui in brevi rudimenta per pluris disciplinæ didicit; nam acris ingenii subtilitas, et defæcate mentis agilitas se levius et lenius expoliendam et colendam exhibuit. A cujus doctrinæ uberibus per modicum temporis sublatus, monachorum maturioribus institutis in coenobio Steingravensi, traditur informandus. [...] In quibus rudimentis quinque annis evolutis, rursus alteri litterato plurimum magistro committitur, ut ætas provecior sæculari peritiâ perfectior haberetur.»

¹⁸⁹ Ballin Smith et al., *West over sea : studies in Scandinavian sea-borne expansion and settlement before 1300 : a festschrift in honour of Dr. Barbara E. Crawford*, 224., “These things happened in the 1,172nd year from the inarnation of our Lord, sunday night, 30 April, after seven full years had been spent in this illness together with.”

Oppstilt motsatt vei ser vi, hvis vi antar han var 7 år da han begynte på skole, at han var ferdig hos kong Inge som 13-åring. Da hadde han allerede lært å snakke latin. Etter dette ble han satt i lære hos en lærer i fem år, som hvilket betyr at han kan ha vært 18 år gammel før han ble sendt i kloster, hvor han etter fem år til kom til en ny lærer. Da kan han ha vært 23 år gammel. Men, det må nevnes et lite forbehold, nemlig at han hos den første læreren, hvor han skulle være i fem år, i løpet av kort tid skal ha lært det grunnleggende, for så å bli sendt videre. Kan hende han ikke var der i hele fem år, allikevel. Den biten er dessverre uklar – men om han var der ett år, burde han i så fall ha vært ferdig i klosteret som 19-åring, som ikke synes å være langt unna det Orme oppgav som en vanlig alder å være ferdigutdannet. Dette gir allikevel et stort problem: det betyr at fødselsdatoen til klerken får et slingringsmonn på fem år, som også påvirker når han kan ha begynt hos kong Inge, som da blir alt fra tidligst 1149, til senest 1155. For enkelhets skyld, går vi utifra at klerken gikk i lære hos den første læreren i de fem nevnte år. Før vi nevner hvorfor denne beretningen som kilde er problematisk å ta for gangbar etter norske forhold, skal vi se litt på hva hans utdanning han ha bestått i.

Han skal ha lært å snakke latin etter seks år hos kong Inge, som av det vi har sett på, impliserer Donatus og *Liber Catonianus*; i henhold til når den sistnevnte ble gjort om på, snakker vi nok disticha Catonis, *Ecloga Theoduli*, *Fabulae Aviani*, *Elegies Maximiani*, osv. Han må også, da musikk og tilbedning av Gud synes å være en viktig del av utdanningen, ha lært noen salmer og bønner. Det kan ha vært ved katedralskolen, for selv om domkapitlet der ikke ble instituert før Nikolas Breakspears tid, kan man allikevel ha organisert skole der. Olav Kyrre fikk jo bud om å sende menn til å bli utdannet allerede i 1078¹⁹⁰, og han påbegynte byggingen av Kristkirken, som jo ble katedral, mens utregningen plasserer den unge klerken rundt 1149. Ettersom teksten oppgir at han sendes til Inges tjenestemenn, er det nok snakk om at en i kongens portefølje underviser ham, men det finnes nok ikke noe klart svar på dette.

Neste delen setter ham i lære hos en som skal instruere ham i ‘litterære studier’, som antakeligvis er noe i tilknytning til De frie kunster, eller kanskje en fordypning i klassisk litteratur. At det heller mot det første, kan tydes i påfølgende setning, når det angis at han på kort tid ble god i det grunnleggende i *mange* fag. Etter et kort opphold – eller fem år – sendes han til et kloster i Stavanger. Den mest sannsynlige kandidaten for dette ser ut til å være Olavsklosteret i Stavanger sentrum, ettersom det nærmeste andre, Utstein, ble grunnlagt rundt midten av 1250-tallet, som er utenfor tidsrommet. Her er det spennende, da dette klosteret oppgis å ha eksistert i 1160¹⁹¹. Ifølge denne

---

¹⁹⁰ DN 6,1.

¹⁹¹ Helle, K. (1975): Stavanger fra våg til by. Stavanger. - hentet 1. desember 2020 fra: http://www.katolsk.no/praksis/klosterliv/artikler/kap_14 -

beregningen var studenten ferdig hos sin mester etter kort tid, eller fem år, så mellom 1155 og 1160, som ikke påvirker datoen han begynte i kloster, siden en må regne seg bakover fra 1172; siden han gikk i kloster i fem år *etter* å ha vært hos denne læreren i en uavklart periode, og vi antar han ble syk rundt 1165 hos sin neste lærer, står vi fast med 1160. Uansett en meget interessant observasjon.

Det er dog et par problemer med denne beretningen, som er hvorfor en må være forsiktig med å anta for mye. Beretningen er fortalt i forbindelse med St. Cuthberts mirakler, altså tilhører den en viss sjanger, nemlig helgensjangeren, hvor en gjerne utbroderer litt for å uttrykke det fantastiske ved mirakler. Den er ikke skrevet i Norge, men i England, som betyr at forfatteren må enten ha god kjennskap til norske forhold, har hørt om denne klerken fra troverdige kilder som har lagt vekt på utdanningsforløpet hans, eller han har basert seg på hva som kan ha vært allminnelig – eller ualminnelig – i England på den tiden. Det er altså mulig å trekke opplysningene om årene han har gått i skole i tvil, i tillegg til den tvetydige passasjen hvor han først innrulleres hos en lærer i fem år, men etter et kort opphold drar videre. Det kan også hende klerken ikke har fantes i det hele tatt, men vært brukt som et eksempel på en fantastisk, fremmed person, som man sannsynliggjør ved å plassere ham i tid og rom, men uten å oppgi navn. Hvis han finnes, hvorfor ikke kalle ham ved navn? Selvfølgelig kan det innvendes med at sjangerens beskaffenhet setter St. Cuthbert først, ettersom ingen andre oppgis ved navn. På den andre siden høres det tilforlatelig ut som et anekdotisk bevis, uten at en skal gå for langt med å hevde noe der. Kort fortalt er det hensyn å ta, dersom en ønsker å bruke denne beretningen i videre forskning, men det er et interessant tilfelle, uten tvil.

4.4 Skolering mellom bønnetidene, Davidssalmene.

Officium Divinum

Innledningen til klosterskolene nevnte i kort hva *Officium Divinum* – tidebønner – er. Dette er en av pliktarbeidene som står nevnt i den 16. forordningen av Benedikts regler, som handler om, at den tro kristne skal, som profetenes bok sier, be syv ganger daglig. Til hver bønn skulle man si spesifikke bønner med variasjon hver dag. Til dette bruker man mange ulike bøker, som salmebøker (psaltarier), antifonarier, legendarier, breviarier, osv.¹⁹² På denne måten kom man gjennom de hele 150 Davidssalmene i løpet av en uke, hver uke, hele året. Tidebønnene har sine navn etter når på

---

¹⁹² H. Buvarp and B. M. Børsum, *Appendix to Breviarium Nidrosiense*, trans. R. I. Christophersen (Oslo: Børsums Forlag og Antikvariat A/S, 1964), Appendix, 15.

dagen de forekommer; man har de nattlige bønnene, bønnene ved den første av dagens timer¹⁹³, den tredje, sjette, niende, kveldsbønnene og de avsluttende bønnene:

«Regel 16: På hvilken måte det hellige arbeid skal utføres i løpet av dagen: Slik sier Profeten: 'Syv ganger om dagen sa jeg hyllest til deg'. Som det hellige syversefotstallet fylles slik av oss, hvis vi fullbyrder våre tjenesteskaps plikter ved Nattens tid, Den første times tid, Tredje, Sjette, Niende, Kvelds og Avsluttende times tid, fordi Profeten sa om disse dagens Timer: Syv ganger om dagen sa jeg hyllest til deg. For om De nattlige våkentimer sier Profeten selv det samme: 'Midt på natten stod jeg opp for å prise deg'. La oss altså gjengi hyllesten til vår Herre ved disse tidene i henhold til sin vurderingene av sin rett, det vil si ved 'Matutin, Prim, Ters, Sekts, Non, Vesper, Completorium'¹⁹⁴, og la oss stå opp om natten for å prise Ham.»¹⁹⁵

Det å si tidebønner er å anse som 'passiv' læring av både latin og av de Hellige skrifter, ettersom man ved den stadige repetisjonen får latinske fraser og uttrykk hamret fast i sinnet, som man kan benytte seg av i undervisningen. Med spesiell oppmerksomhet rettet mot den kjente metoden av å 'parsere', dvs. angi et ords ordklasse og dennes beskaffenheter med presisjon, for ikke å nevne deres betydning og kontekst, ser vi allerede i de første linjene i den første salmen eksempler på:

1 Beatus vir (nominell kongruens i 2. deklinasjon, entall, nominativ kasus, hankjønn), **qui** (relativpronomen i innskutt leddsetning) **non abiit** (verb av irregulær konjugasjon, tredje person entall, indikativ modus, aktiv aspekt, sammensatt verb (av 'ab' og 'ire') med negerende adverb 'non') **in consilio** (preposisjon som tar ablativ kasus med substantiv i 2. deklinasjon intetkjønn) **impiorum** (Partitiv genitiv, flertall 2. deklinasjon av 'impius' – ikke troende) **et** (sammenbindende konjunksjon) **in via peccatorum non stetit.**

Som tydelig demonstrert får man mye å bryne grammatikkunnskapene sine på, bare i noen få linjer – tenk så hva 150 salmer kan gi? For ikke å snakke om hvordan en kan knytte det til metrikk, som man

---

¹⁹³ Den gang var dag og natt delt i tolv timer, hvorav lengden på en time varierte etter tiden på året.

¹⁹⁴ Halvorsen, Per Bjørn: tidebønner i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 1. desember 2020 fra <https://snl.no/tideb%C3%B8nner>

¹⁹⁵ "Ordo Sancti Benedicti." «Caput 16: Qualiter divina opera per diem agantur Ut ait Propheta: Septies in die laudem dixi tibi. Qui septenarius sacratus numerus a nobis sic implebitur, si Matutino, Primæ, Tertiae, Sextæ, Nonæ, Vesperæ Completorii tempore nostræ servitutis officia persolvamus, quia de his diurnis Horis dixit: Septies in die laudem dixi tibi. Nam de nocturnis Vigiliis idem ipse Propheta ait: Media nocte surgebam ad confitendum tibi. Ergo his temporibus referamus laudes Creatori nostro super iudicia iustitiæ suæ, id est Matutinis, Prima, Tertia, Sexta, Nona, Vespera, Completorios, et nocte surgamus ad confitendum ei.»

kan knytte til musikk og matematikk; eller retorikk, med tanke på stil, ordenes orden, språklige figurer, som man kan knytte til historiefortellinger eller tolkningsmuligheter – bare fantasien setter grenser!

Regularis Concordia – et mønster for de norske klostrene?

Det er ikke lett å vite hvordan man organiserte klostrene i Norge, heller ikke er det lett å vite om hvordan man la forhold til rette for læring her. Men, ettersom norske klostre har sine røtter tilbake i England, er det trolig at disse kan ha bragt tilpasningene som innførtes for engelske klostre ved konsilet i Winchester i 970 med seg¹⁹⁶. Hvis disse reglene ble innført, kan det enten ha vært de samme som i England, eller ha blitt tilbasset til norske forhold. Selv om dette ikke lett lar seg slå fast, er det allikevel interessant å se hvordan disse la opp til lesning og lektyrer i forbindelse med *Officium Divinum*. Det må også nevnes, at de også hadde egne forordninger hvor man tilpasset tidebønnene til at det ble mørkere på vinterstid, samtidig som man godtok at man kunne varme opp flere rom, hvis det ble for kaldt – noe som ikke trenger å ha vært et problem lenger Syd. Ettersom Norge ligger enda lenger mot Nord enn England, er det sannsynlig at de må ha hatt noen lignende tilpasninger. Man kan her finne informasjon om hvordan tilretteleggingen av lektyre foregikk, orientert rundt tidebønnene:

*«Derifra etter å ha gitt tegn synges **Matutinae** (morgenbønnene), som hvis **Matutinae** skal ha blitt ferdiggjorte ved dagens lys, slik som det sømmer seg, la de brødrene som går ut til kirken sko seg, la de vaske seg, og etter å ha gjennomført tre taler i kirken, la de som sitter i klosteret gjøre tid til lesning, helt til tegnet ved **Prima** skal ha blitt hørt. Sannelig hvis det ennå ikke skal ha blitt dag, og slik når det skal ha blitt sett av prioren, etter å ha gitt tegn, la de som vil ta pause fra lektyrene¹⁹⁷ sine helt til morgenen er blitt gjort la dem så gjøre slik som før er nevnt. For gjennom hele sommeren, med unntak av Søndager og helligdager, etter at **Prima** er blitt ferdigsunget, og matutinalimessen er blitt feiret, når kapittelmøtet er gjennomført, la bordet så bankes slik som før er nevnt, og la hva nå enn som må gjøres bli gjort, helt til tegnet for **Tertia** skal ha blitt hørt. Etter at **Tertia** er gjennomført, og den påfølgende messen er holdt, slik som regelen foreskriver, la de brødrene som sitter i klosteret gjøre ledig for lesning, helt til midten av den femte time, når det første tegnet til **Sexta** skal ha blitt hørt. Når det er gjort, la så **Sexta** synges, la dem derfra, etter å ha vasket hendene, gå til bords: og forfrisket slik etter å ha tatt pause fra lektyrene sine helt til midten av den åttende timen, når det første tegnet til*

---

¹⁹⁶ Disse tilpasningene etter konsilet ved Winchester diskuteres i Orme, s. 36f i forbindelse med klosterlivets gjenoppblomstring på 900-tallet, etter en nedgangstid i forbindelse med vikingenes ødeleggelser i England.

¹⁹⁷ *Lektyre* betyr her 'Hellig/liturgisk lesning', av 'lectio Divina'. Jeg har valgt å oversette det med lektyre, da ordet har et element av obligatorisk virksomhet samt et forelesningselement. Det ser ut til å ha blitt lest opp høyt foran munkene, som måtte lytte, noe som vektlegges senere i delen om auditoriet. Jf. *Benedicti Regulae* "Lectiones sanctas libenter audire.", Cap. IV.

*Nonæ skal ha blitt hørt; når det er blitt hørt, la dem så reise seg og vaske seg: og la dem slik synge Nona etter å ha gått inn i kirken: etter Nona er blitt feiret og begrene tømt, la så verset 'Deus in adjutorium' prekes, på den vandte måten, og hva som nå enn skal ha vært nødvendig skal da gjøres; for etter de resterende timene, ifølge regelens forskrift, da er det på tide med lektyre. Så lenge de gjør ledig til lektyre, la dem med flittig omsorg vokte over stillheten i klosteret, for la også stillheten, i all den tid fra første slaget av **kveldens avslutningsbønn**¹⁹⁸, holdes i klosteret helt til kapittelmøtet las fullføre den neste dag, med unntak av på auditoriets sted; som og i ordets rette forstand menes bokstavelig talt, at der skal en lytte til det, som enn måtte besluttes av læreren, ja sannelig sømmer det seg ikke, med tanke på fabler, eller unyttige ting der, eller noensteds å gjøre ledig til snakk: da regelens autoritet maner at man alltid må ivre etter stillhet. Allikevel tillater vi ved passende anledninger, grunnet tingenes nødvendighet, å bytte ut stillhetens tyngde med snakking, slik vår salige velgjører Benedikt tillater: ikke med høy, men med en lavmælt stemme; [...]»¹⁹⁹*

Det har vært tilrettelagt med lektyrer mellom matutina og prima, mellom tertia og sexta, og etter nona. Den etter nona skulle foregå i stillhet, tilsynelatende med unntak av i auditoriet, skjønt lytterne skulle være stille; denne siste virker å hinte til meditering, fremfor aktiv deltakelse. Det står at man skal sette av tid til lektyre, men om dens innhold tier dette utdraget om, men trolig bestemte foreleseren hva man skulle høre, skjønt han nok forholdt seg til retningslinjer i forbindelse med valg av tekster. Om lektyren utenom den i auditoriet var felles eller individuell, står det heller ingenting om. Det er tenkelig at de voksne munkene sto mer fritt til valg av tekster og innhold enn de yngre, da de nok kunne mye av det

¹⁹⁸ Synaxis eller Completorium

¹⁹⁹ "Concordia Anglicae Nationis - Regularis Concordia," *Patrologia Latina* (.pdf), Migne JP, 970, accessed 10.09, 2020, https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0909-0988__Dunstanus_Cantauriensis_Archiepiscopus__Concordia_Anglicae_Nationis__MLT.pdf.html (Regulærkonsilet i Winchester i 970 med forordninger angående klosterregler og lignende). «Dehinc facto signo canuntur Matutinæ, quod si luce diei, ut oportet, Matutinæ fuerint finitæ, egredientes ecclesiam fratres calcient se, lavent, peractisque in ecclesia tribus orationibus, sedentes in claustro vacent lectioni, usque dum signum Primæ auditum fuerit. Si vero necdum dies fuerit, sicque priori visum fuerit, facto signo, qui voluerint lectulis suis pausent usque dum mane facto agant ut supra dictum est, tota enim æstate, exceptis Dominicis et festivis diebus, Prima decantata, matutinalique missa celebrata, capitulo etiam peracto pulsetur tabula ut supra dictum est, et quidquid agendum est agatur, usque dum primum signum Tertie sonuerit. Tertia vero peracta, et missa subsequente celebrata, uti regula præcipit, sedentes in claustro fratres vacent lectioni, usque dum mediante hora quinta primum signum Sextæ fuerit auditum. Quo peracto canatur Sexta, dehinc manibus lotis adeant mensam: sicque refecti lectulis suis pauserint usque dum mediante octava hora primum Nonæ auditum fuerit signum; quo audito, surgant et se lavent: sicque ecclesiam ingressi Nonam cantent: Nona vero celebrata poculisque haustis, dicatur versus Deus in adjutorium, more solito, et quidquid necesse fuerit etiam tunc operentur; cæteris enim horis, secundum regulæ præceptum, quia tempus lectionis est, lectioni tantummodo vacantes, silentium diligenti cura in claustro custodiant, nam et omni tempore a primo pulsu vesperinalis synaxis silentium tenatur in claustro usquequo capitulum finiatur alterius diei, excepto auditorii loco; qui et ab hoc maxime eo censetur nomine, quod ibi audiendum sit, quid a præceptore jubeatur, non vero fabulis, aut otiosis ibi, aut alicubi vacari loquelis oportet: nam cum regulæ auctoritas omni tempore silentio studendum dicat, opportuno tamen tempore de rebus necessariis pro taciturnitatis gravitate uti patronus noster beatus Benedictus non alta, sed submissa voce loquendum permisimus; [...]» (s. 12 pdf, 497 PL)

grunnleggende som ble undervist gutter og unge menn, og at man dermed kunne bruke tid på annen inderlig meditasjon. Utdraget er likevel interessant, ettersom det klart viser at man ved disse forordningene disponerte tid til å lære; dersom de norske klostrene var lagt opp etter et lignende mønster, kan man forestille seg, at klostrene tilrettela for lesning av hellige tekster, men også for latinundervisning på et høvelig nivå.

5.0 Konklusjon

Hvordan latinundervisning knytter seg til europeisk læretradisjon

Kristendommen bragte latinundervisningen med seg til Norge, og gjorde seg på kort tid gjeldende som grunnlaget for høyere utdanning, ikke bare her til lands, men i det katolske Europa i sin helhet. I sin tidlige fase kom den i stor grad fra England, og man har nok i den forbindelse importert en del av skikkene, metodene og vanene derifra. Man holdt oppe denne kontakten med England, både i handel og vandelsøyemed, men også i undervisningsøyemed. I denne forbindelse har man i denne oppgaven sett dithen for å forsøke å knytte sammen det norske kildematerialet og for å kaste lys over det kildene våre ennå ikke avslører.

Etter kildene å dømme, har man hatt tilgang til det en kan anse for grunnleggende og viderekomment pensum i latinsk undervisningstradisjon; Donatusfragmentet fra Lom og rester fra Liber Catonianus på Island, er bøker som går igjen i europa i forbindelse med grammatikkundervisning. Man har også kilder til grammatikkundervisning på viderekomment nivå, nemlig Graecismus på Island, og, ikke minst, knytter man et fragment med *Doctrinale* til Bergen. Disse to er beviser på at enkelte har hatt tilgang til nyvinningene i doktrine og lære som foregikk spesielt fra 1100-tallet og fremover. Håkon Håkonssons saga attesterer sangundervisning fra tidlig alder, som Hrabanus Maurus understreker viktigheten av i kapittel 4.3. I biskop Laurentius saga ser vi hvordan undervisningen ved domkapitlet på Holar er organisert noenlunde etter mønster fra England, hvor de har korleder og skolemester – den sistnevnte gjelder også for biskop Håkon, som var skolemester ved domkapitlet i Oslo før han steg i gradene.

Kapittel 2.3 gjør rede for hvordan middelalderens grammatikk har røtter tilbake i antikken; hvordan skoleundervisningen kunne foregå i antikken og hvordan man allerede den gang brukte spørsmål-svar-metode i grammatikken, demonstrert i Pseudodositheanus' tredje '*colloquium*'. Her legges det også frem hvordan *Doctrinale* av Alexander de Villa Dei på mange måter er en versifisert utgave av deler av Priscianus Caesariensis' grammatikk. *Doctrinale* blir også diskutert i kapittel 3.4 i forbindelse med latinsk språk- og lærdomsutvikling på 1100-1200-tallet. At det å lage vers var noe prisverdig, kommer frem i Laurentius' saga, når hans latinkunnskaper understrekes ettertrykkelig i forbindelse med hans evne til å lage latinske vers like raskt som en annen kunne tale raskt på latin. En kan tolke dette som at det var et verdig foretagende for norske og islandske geistlige å kunne ta i bruk det latinske språk på en god måte.

Hva fragmentene og andre kilder kan fortelle oss om undervisning:

Donatusfragmentet fra Lom gir oss innsikt i at norske sognekirker, så fjernt de enn måtte ligge, kan ha drevet grunnleggende latinopplæring. I diskusjonen om fragmentet vises det at tidligere antakelser om hvor kyndige utenlandskse kopister eller norske prester var, er blitt trukket i tvil. Med ekstra forbehold, som bemerkningen om at Lom sognekirke ble visitert av biskopen og at kannikene ved Hamar domkapittel har hatt ansvar for den, indikerer at man tross eventuelle mangler i bøker, hadde mulighetene til å rette opp i dette. Det må dog understrekes at undervisningen ikke nødvendigvis var feilfri av den grunn. Som alt som handler om mennesker, vil det være store individuelle forskjeller, ikke bare stedvis og tidvis, men en person vokser jo med alderen ofte i visdom og erfaring.

Når det gjelder katedralskoler har vi sett at disse nok har vært stedene i Norge hvor man kunne gå for å få høyere utdanning. Det versifiserte grammatikkverket til Alexander de Villa Dei, som kan ha vært brukt ved miljøet rundt katedralskolen, gir bare et lite innblikk i både den intellektuelle innovasjonen som oppstod i perioden, og de pedagogiske mulighetene som lå ved utdanningsmessighetene i Norge. Det er helt klart at flere hender har rørt ved dette fragmentet, noe forskjell i skrifttype og blekkfarge indikerer. I tillegg har fragmentet en annen måte å sette opp versene på enn den man kanskje kan forvente i andre manuskripter. Om pedagogiske og utdanningsmessige muligheter antyder Graecismusfunnet det samme for Islands tilfelle, og Laurentius' utdanningsreise til Trondheim viser hvordan man samlet til seg kyndige menn fra utlandet ved disse stedene. Det tyder altså på mer enn bare ren vareflyt over hav og strand; det tyder på tankestrømninger og en internasjonal deltakelse. I hvor stort omfang dette gjelder, er ikke mulig på nåværende tidspunkt å si, men Donatusfragmentet fra Lom og Doctrinalefragmentet tilknyttet Bergen åpner opp flere dører enn de lukker. Det må også nevnes, at undervisning var tett knyttet til lærerens egne ferdigheter og hva de hadde av tilgjengelig litteratur, slik som i Johannes av Salisburys skildring av Bernard av Chartres – at han opphøyer læreren sin på en slik måte, tyder på at han kanskje er et unntak, heller enn en regel.

I denne oppgaven er klostertidene viet mindre oppmerksomhet enn de ovennevnte typer skoler, men de har nok også spilt en rolle i latinutdanning i Norge i sin tid. Dette har vi sett med utgangspunkt i klostrenes mål, spredning og standhaftige overlevelse gjennom århundrene fra Benedikt og Cassiodorus og middelalderen gjennom. Det norske klostervesen kan ha brukt lignende forordninger som i de engelske, men de er ikke utforsket i dybden i denne oppgaven. Undervisningsmessig har en måttet lene seg en del på hva store skikkelser innen klostervesenet har vektlagt, og der kommer det fram hvilken framtrædende plass både grammatikk og musikk har. Helgenfortellingen om den norske klerken som ble kurert av St. Cuthbert har åpnet opp interessante

muligheter for å bedømme et mulig utdannelsesforløp i Norge, med tanke på hvor lenge man gjorde hva. På den annen side er det en del argumenter mot å vektlegge denne for mye i norsk utdannelsesforløp, ettersom helgensjangeren har et annet formål enn sagalitteraturen når det gjelder formidlingen, som understrekes i kapittelet om klosteret i utdanning.

Skolevesenets organisasjon

Som diskutert i andre kapittel, er det ikke usannsynlig at man tidvis underviste elever ved sognekirkene, skjønt omfang og antall elever forblir usikkert. Sognekirkene kunne i noen tilfeller, særlig der de ble drevet av en kannik, regne med bispevisitas og en slags form for kvalitetskontroll. Ettersom sognekirkenes prester utgjorde nemlig den største gruppen 'boklærde' i landet, kan man begynne å danne seg et bilde av utdannelsepotensialet som lå i de norske sognene.

I forbindelse med katedralskolenes fremvekst, er det blitt vektlagt bl.a. Karl den Stores ønske om et utdannet byråkrati, og henvendte seg utover klostrene til katedralskolene. Med tiden ble katedralskolene viktige utdannelsestentre, ved siden av klosterskolene. På det tidspunktet katedralskolene og deres dertilhørende domkapitler kom til Norge, var disse enkelte steder begynt å overgå klostrene i utdannelses tilbud, dog dette ikke har vært lagt særlig vekt på i oppgaven. I Norge og på Island ser man hvordan man har organisert kannikene i en sekulær retning, som førte til at biskopene og kannikene fikk mye makt og innflytelse. Det er utover dette, blitt forsøkt å se om det går an å si noe om 'skolerom', men der tier kildene, og det som hovedsakelig framkommer der, er sannsynligheten for at man brukte kirkelige bygg i undervisningen, men fremfor alt rår usikkerheten når det gjelder dette spørsmålet.

Klostrene i Norge ble anlagt av ulike ordener, deriblant Benediktinerne og Cistercienserne. Disse har nok vært organisert etter mønstre fra deres ordensregel, men kan også være påvirket av *Regularis Concordia*, da særlig med tanke på struktureringen av daglige gjøremål, illustrert i utdraget derfra.

Det norske 'skolevesen' orienterer seg i denne oppgaven hovedsakelig rundt disse tre ovennevnte skolene, og en ser tegn til at de tilbyr undervisning på ulike nivå når det gjelder grammatikk; dette med utgangspunkt i fragmentene diskutert i kapitlene 2 og 3. I fare for gjentakelse må det understrekes at kildematerialet tilgjengelig gir ikke mulighet for å trekke absolutte slutninger, men det er en klar forekomst av forskjell, som avhenger av individer og hvilke forutsener de har.

Bibliografi

DN = Diplomatorium Norvegicum

Manuskripter og arkivmaterieell

Lübeck, Archiv der Hansestadt Lübeck, Bergenfahrer nr. 1409

Oslo, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, C 34738/B305/605

Primærkilder

Benedikt av Nursia, "*Ordo Sancti Benedicti*." Patrologia Latina, accessed 09.04.2020, 2020, http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0480-0547__Benedictus_Nursinus__Regola__LT.pdf.html (St. Benedikts regler).

Cassiodorus, "*De Artibus Ac Disciplinis Liberalium Litterarum*." Migne JP, 2020, accessed 07.04, 2020, https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0485-0585_Cassiodorus_Vivariensis_Abbas__De_Artibus_Ac_Disciplinis_Liberalium_Litterarum__MLT.pdf.html (Cassiodori liber de artibus liberalium litterarum).

Chrodegang av Metz "*Regula Canonorum Secundum Dacherii Recensionem [0715-0766]*." Patrologia Latina, accessed 15.04, 2020, http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0715-0766__Chrodeganus_Metensis_Episcopus__Regula_Canonorum_Secundum_Dacherii_Recensionem__MLT.pdf.html (Se tittel).

Dei, Alexander de Villa, and Dietrich Reichling. *Das Doctrinale Des Alexander De Villa-Dei : Kritisch-Exegetische Ausgabe Mit Einleitung, Verzeichniss Der Handschriften Und Drucke Nebst Registern*. Berlin : A. Hofmann, 1893. .pdf, Internet Archive. <https://doi.org/ark:/13960/t7np2zt13>. <https://archive.org/details/dasdoctrinaledes00alex/page/18/mode/2up>.

DN 6,1: Hentet 18. november 2020 fra dokumentasjonsprosjektet:
https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=5752&s=n&str=

DN 6,26: Hentet 18. november 2020 fra dokumentasjonsprosjektet:
https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=5778&s=n

DN 6,43: Hentet 18. november 2020 fra dokumentasjonsprosjektet:
https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=5794&s=n –

DN 8,1, hentet 3. desember 2020 fra dokumentasjonsprosjektet:
https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=7361&s=n

DN 8,3: 18. november 2020 fra dokumentasjonsprosjektet:
https://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=7363&s=n

Donatus, A., "*Ars Minor*." Corpus Corporum - Grammatici Latini, accessed 17.04, 2020, <http://mlat.uzh.ch/?c=13&w=Donatu.ArsMino> (Donatus' Ars Minor uten tekstkritisk utgave.).

- Donatus, A., *Ars minor*, Keil, CC, Grammatici Latini. Hentet 19. november 2020 fra Corpus Corporum, Universität Zürich:
http://mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?tabelle=Donatus_cps13&corpus=13&lang=0&allow_download=0
- Dunstanus Cantuariensis, "*Concordia Anglicae Nationis - Regularis Concordia*." Patrologia Latina, Migne JP, 970, accessed 10.09, 2020, https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0909-0988__Dunstanus_Cantuariensis_Archiepiscopus__Concordia_Anglicae_Nationis__MLT.pdf.html (Regulærkonsilet i Winchester i 970 med forordninger angående klosterregler og lignende).
- Eberhardi Bethuniensis *Graecismus*. in aedibus G. Koebneri, 1887. <https://books.google.no/books?id=b8UAAAAQAAJ>.
- Eugenius III, "*Epistolae Et Privilegia*." Patrologia Latina, Migne JP, 1145-1153, accessed 28.05, 2020, https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1145-1153__SS_Eugenius_III_Epistolae_Et_Privilegia__MLT.pdf.html (Brev og Privilegier; Munkeliv kloster i Bergen får privilegiebrev i 1146).
- Hermeneumata Pseudodositheana, *Colloquium III*. Hentet 05. november 2020 fra Bibliotheca Augustana: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Dositheus/dos_col3.html
- Hrabanus Maurus, "*De Ecclesiastica Disciplina Libri Tres [0788-0856]*." Patrologia Latina, accessed 16.04, 2020, http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0788-0856__Rabanus_Maurus__De_Ecclesiastica_Disciplina_Libri_Tres__MLT.pdf.html (Hrabanus Maurus tre bøker om kirkelige regler og normer. Han var sentral i fremhevelsen av Fulda-klosteret som et læringssenter; har lest under Alcuinus).
- Hunt, T. *Teaching and Learning Latin in Thirteenth-Century England: Texts*. D.S. Brewer, 1991. <https://books.google.no/books?id=gdfJ3FOT5yUC>.
- Johannes av Salisbury, "*Metalogicus*." Patrologia Latina, Migne JP, accessed 25.09, 2019, [https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1115-1180__Joannis_Saresberiensis__Metalogicus_\[Metalogicum\]__MLT.pdf.html](https://documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1115-1180__Joannis_Saresberiensis__Metalogicus_[Metalogicum]__MLT.pdf.html).
- Jones, W.H.R. *Vetus Registrum Sarisberiense Alias Dictum Registrum S. Osmundi Episcopi: The Register of S. Osmund*. Cambridge University Press, 2012. <https://books.google.no/books?id=9R1WFjc9T5oC>.
- Jonsson, K. et al, oversatt av Storm, G. & Bugge, A., *Sverres saga*, Norges Kongesagaer, I.M. Stenersens Forlag, Kristiania 1914. Hentet 26. november 2020 fra: https://heimskringla.no/wiki/Sverres_saga
- Karolus Magnus, "*Capitularia [Ab Ad 0769 Usque Ad Ad 0814]*." Patrologia Latina, accessed 15.04, 2020, [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0747-0814__Karolus_Magnus__Capitularia_\[Ab_AD_0769_Usque_Ad_AD_0814\]__MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0747-0814__Karolus_Magnus__Capitularia_[Ab_AD_0769_Usque_Ad_AD_0814]__MLT.pdf.html) (Karl den Stores Kapitulærer, altså forordninger, fra 769-814.).
- Leach, A.F. *Educational Charters and Documents 598 to 1909*. Cambridge University Press, 2010. <https://books.google.no/books?id=Y1QHi9LKefEC>.

- Monachus, Reginaldus. Reginaldi Monachi Dunelmensis *Libellus De Admirandis*. Durham, Eng. [etc.] Andrews [etc.]. <https://archive.org/details/publications01surtuoft/page/248/mode/2up>.
- Pollestad, Kjell Arild, and Hafliðason Einarr. *Kirkeliv I Nord Før Svartedauden : Biskop Laurentius' Saga*. Oslo: Cappelen, 2001.
- Priscianus Caesariensis, *Prisciani ars*, Grammatici Latini, Corpus Corporum, Universität Zürich. Hentet 06. november 2020: http://www.mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?tabelle=Priscianus_Caesarensis_cps13&corpus=13&lang=0&allow_download=0
- Seneca Minor, libri XIV-XV, ep. 94, v. 48: *XCIV. Seneca Lvcilio Svo Salvtem*. Hentet 5. november 2020 fra The Latin Library: <http://thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep14-15.shtml>
- Stefánsson, Gunhild, Stefánsson Magnús, litteratur Det Norske akademi for språk og, and kulturbibliotek Fondet for Thorleif Dahls. *Biskop Arnes Saga*. Thorleif Dahls Kulturbibliotek. Oslo: Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur, 2007.
- Theodulfus Aurelianensis, "*Capitula Ad Presbyterios Patriochæ Suae*." *Patrologia Latina*, accessed 15.04, 2020, [http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0750-0821__Theodulfus_Aurelianensis__Capitola_\[01\]_Ad_Presbyteros_Parochiae_Suae__MLT.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0750-0821__Theodulfus_Aurelianensis__Capitola_[01]_Ad_Presbyteros_Parochiae_Suae__MLT.pdf.html) (Theodulfus Aurelianensis (Theodulf av Orleáns) (tilknyttet Karl den Stores hoff) sender brev til sogneprestene, hvori det bl.a. står at de skal holde gratis skolegang for gutter.).
- Tordsson, Sturla, oversatt av Bugge, A. Haakon Haakonssons saga, Norges Kongesagaer, Steinersens Forlag 1914. Hentet 16. november 2020 fra: https://heimskringla.no/wiki/Haakon_Haakonssøns_saga

Sekundærlitteratur

- Boudinhon, A. (1911). *Priest*. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Hentet 26. oktober 2020 fra New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/12406a.htm>
- Buvarp, H., and B. M. Børsum. *Appendix to Breviarium Nidrosiense*. Translated by R. I. Christophersen. Oslo: Børsums Forlag og Antikvariat A/S, 1964. Appendix.
- Clemens, Raymond, and Timothy Graham. *Introduction to Manuscript Studies*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 2007.
- Copeland, Rita, and Ineke Sluiter. *Medieval Grammat & Rhetoric - Language Arts and Literary Theory, Ad 300-1475*. Edited by Ineke Sluiter. Edited by Rita Copelan. USA: Oxford University Press, 2009.
- Christie, H., Skaare, K., Gjerløw, L., Huglo, M., Hohler, C., Liestøl, A., Bø, O. *Lom Stavkirke Forteller*. Fortidsminner (Trykt Utg.). Vol. 65, Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, 1978. pp. 170-175

- Dei, Alexander de Villa, and Dietrich Reichling. *Das Doctrinale Des Alexander De Villa-Dei : Kritisch-Exegetische Ausgabe Mit Einleitung, Verzeichniss Der Handschriften Und Drucke Nebst Registern*. Berlin : A. Hofmann, 1893. .pdf, Internet Archive.
<https://doi.org/ark:/13960/t7np2zt13>.
<https://archive.org/details/dasdoctrinaledes00alex/page/18/mode/2up>.
- Dunford, D. (1908). *Canon*. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 fra New Advent:
<https://www.newadvent.org/cathen/03252a.htm>
- Eriksen, Stefka Georgieva, Wei, I. P., Hauglid, K., Bandlien, B. Vadum, K. Copeland, R., Ommundsen, Å., mfl. *Intellectual Culture in Medieval Scandinavia, C. 1100–1350. Disputatio*. Vol. vol. 28, Turnhout: Brepols, 2016. pp. 243-261
- Fanning, W. (1912). *Tonsure*. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 fra New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/14779a.htm>
- Fortescue, A. (1910). *Liturgy*. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 fra New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/09306a.htm>
- Gunnes, Erik. *Erkebiskop Øystein - Statsmann Og Kirkebygger*. Oslo: H. Aschehoug & Co., 1996.
- Haugen, Odd Einar, and Åslaug Ommundsen. *Vår Eldste Bok : Skrift, Miljø Og Biletbruk I Den Norske Homilieboka*. Bibliotheca Nordica. Vol. 3, Oslo: Novus forl., 2010.
- Helle, K. (1975): *Stavanger fra våg til by. Stavanger*. - hentet 1. desember 2020 fra:
http://www.katolsk.no/praksis/klosterliv/artikler/kap_14
- Henriksen, Vera, Anne-Mette Kolden, and sokneråd Lom. *Lom Stavkirke*. Lom: Lom sokneråd, 2000.
- Hoyt, Robert S. *Europe in the Middle Ages. Second Edition* ed.: Harcourt, Brace & World, Inc., 1966.
- Imsen, S., Bagge, S., Haug, E., Sigurdsson, J. V., Crawford, B. E., Smith, B., Woolf, A., Hamre, L., Hamre, A. M., Brendalsmo, J., Hansen, L. I., mfl. *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 : Søkelys På Nidaroskirkens Og Nidarosprovinsens Historie*. Skrifter (Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet. Senter for Middelalderstudier : Trykt Utg.). Vol. nr 15, Trondheim: Tapir akademisk forl., 2003. pp.183-213; 255-277
- Karlsen, Espen. "Latin Og Gresk." Chap. 6.3 In *Norsk Språkhistorie 2*, edited by Brit Mæhlum, 459-73. Oslo: Novus forlag, 2018.
- Kennedy, D. (1912). *Sacraments*. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30. oktober 2020 fra New Advent:
<https://www.newadvent.org/cathen/13295a.htm>

Nova Vulgata, Liber Psalmorum, *psalmus 1*. Hentet den 18. november 2020 fra:

http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_psalmorem_lt.html#PSALMUS%2067

Orme, Nicholas. *Medieval Schools : From Roman Britain to Renaissance England*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006.

Pedersen, Olaf. *Studium Generale : De Europæiske Universitetes Tilblivelse*. København: Gyldendal, 1979.

Piltz, Anders. *Medeltidens Lärda Värld*. Malmö: Artos & Norma bokförlag, 2007.

Prof. Munch attesterer at Grothlandia er Grønland. Manx Soc vol IV, VII & IX; [Vat. lat 8486.], the " Liber censuum Romanae ecclesiae," composed by Cencius Camerarius, AD. 1192. Hentet d. 27. november 2020 fra: <http://www.isle-of-man.com/manxnotebook/manxsoc/msvol04/v1p228.htm> -

Reynolds, Suzanne. *Medieval Reading : Grammar, Rhetoric and the Classical Text*. Cambridge Studies in Medieval Literature. Vol. 27, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Salmenes bok, 1:1,2 Bibelen på Norsk (1930)

Skoglund, S., Riksantikvaren, *Kirkesteder fra middelalderen*, Oslo 26.-27. november 2019. Hentet 11. november 2020 fra: https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2020/01/Kirkesteder-fra-middelalderen_SRa_10122019.pdf

Smith, B., Beverley, Crawford, B. E., Taylor S., Williams, G., and Conti A. *West over Sea : Studies in Scandinavian Sea-Borne Expansion and Settlement before 1300 : A Festschrift in Honour of Dr. Barbara E. Crawford*. Leiden ; Boston: Brill, 2007.

Store norske leksikon. Dybdahl, Audun: *Håkon* i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 27. november 2020 fra <https://nbl.snl.no/H%C3%A5kon>

Store norske leksikon. Halvorsen, Per Bjørn: *subdiakon* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 26. oktober 2020 fra <https://snl.no/subdiakon>

Store norske leksikon. Halvorsen, Per Bjørn: *tidebønner* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 1. desember 2020 fra <https://snl.no/tideb%C3%B8nner>

Store norske leksikon. Halvorsen, Per Bjørn; Stensvold, Anne: *den katolske kirke* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 26. oktober 2020 fra https://snl.no/den_katolske_kirke

Store norske leksikon. Helle, Knut: *Håkon 4 Håkonsson* i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 27. november 2020 fra https://nbl.snl.no/H%C3%A5kon_4_H%C3%A5konsson

Store norske leksikon. *Kannik* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 26. oktober 2020 fra <https://snl.no/kannik>

Van Hove, A. (1910). *Hierarchy*. In The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. Hentet 30.10.20 fra New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/07322c.htm>

Young, G.V.C. *From the Vikings to the Reformation: A Chronicle of the Faroe Islands up to 1538*. Shearwater Press, 1979. <https://books.google.no/books?id=SkeKjJC4GeoC>.

Appendix 1. Donatusfragment fra Lom

Bildene er gjengitt her med tillatelse fra Åslaug Ommundsen

6.1 Ars minor, Donatusfragment fra Lom

Fig. 6.1.1 Side 3, høyre side av 'baksiden'

1	que in o desinunt et acceptat littera faciunt ex se passiuā. Passiuā que sunt? ut lego legor	
2	Que in r. desinunt et ea dempta redeunt in actiua· ut legor lego, neutra que sunt?	
3	Que in ó. desinunt ut actiua sed accepta R. littera latina non sunt ut sto curro nam stor	
4	curror non dicta sunt preterea neutra passiuā ut gaudeo gausus sum audeo audeo	
5	ausus sum. soleo solitus sum· fio factus sum fido fisus sum. Deponencia que sunt? Que	
6	singulariter ut passiuā in r desinunt sed ea dempta latina non sunt ut <u>sto curro</u> luctor locor	
7	secor nascor orior. Communia que sunt? que in r. littera singulariter desinunt ut deponencia	
8	sed in duas formas ea dicunt patientis et agentis ut osculor criminor dicimus enim . oscu-	
9	lor te et osculor á te. criminor te et crimor á te. Numeri uerborum quot sunt? duo	
10	qui singularis ut lego pluralis ut legimus figure uerborum quot sunt <homoioteleuton> tres que presens	
11	ut lego preteritum ut legi furutum ut legam. Quot sunt tempora in declinatione uerbo	
12	rum? quinque. que present ut lego preteritum· imperfectum ut legebam preteritum perfectum ut legi	
13	preteritum plusquamperfectum ut legeram futuro ut cum legam. persone uerborum quot sunt?	
14	tres que prima ut. lego secunda ut legis tertia ut legit --...--...--...	
15	<A>Duerbum quit est. pars oracionis que adiecta uerbo significacionem eius expla	
16	nat atque implet aduerbio quot accidunt? tria que? significacio. comparacio	
17	figura significacio aduerbiorum in quo est? quia sunt aduerbia loci aut temporis	
18	aut numeri aut negandi aut afirmandi aut demonstrandi aut optan	
19	di aut ortandi aut ordinis. aut interrogandi. aut similitudinis	
20	aut qualitatis aut quantitatis. aut dubitandi. au personalia. aut	
21	uocandi aut. respondendi. aut separandi aut iurandi. aut eligendi. aut	
22	congregandi. aut prohibendi. aut euentus. aut Comparandi. Da aduerbia	
23	loci: ut hic. uel ibi intus uel foris. illuc. uel inde. intro. uel foras. Da temporis ut ho-	
24	die nunc. nuper. eri. cras. aliquando . olim. tunc . tum . idum. iam. semper. da numerandi ut	
25	semel. bis. ter. quarter. Da negandi: ut non. Da afirmandi: ut etiam quinni	

Fig. 6.1.1 Oslo, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, C 34738/B305/605

Foto: Ann Christine Eek.

Fig. 6.1.2 side 4, venstre side på ‘forsiden’ av bifoliet.

1	Da demonstrandi: ut eu ecce. da optandi ut <u>utinam</u> . Da ortandi ut eia da ordinis	
2	ut deinde deinceps. Da ínterrogandi ut cur quare quamobrem. Da similitudinis	
3	ut quasi ceu tanquam ueldi ueluti sic <u>siccum</u> sicuti. Da qualitatis ut multum paruum mo	
4	dicum inimicum minime. Da dubitandi ut forsán forsitan fortassis fortasse;	
5	Da personalia ut mecum tecum secum nobiscum vobiscum. Da vocandi ut heu. Da responden	
6	di ut heus. Da separandi ut seorsum t(r?)etrorsum; Da iurandi ut edepol castor ercle me-	
7	dus fidius. Da eligendi ut potius immo. Da gongregandi ut simul una pariter.	
8	Da prohibendi ut ne. Da euentus ut forte fortuitu. Da comparandi ut magis uel.	
9	tam maxime. Comparatiuo aduerbiorum in quo est: in tribus gradibus comparationis <u>positivo</u>	
10	comparatiuo suppellatiuo. Da adverbiorum <u>positivi</u> gradus ut docte. Da Comparatiuí ut	
	docius.	
11	Da suppellatiui ut doctissime. <u>Figure</u> aduerbiorum in quo sunt: due que(quibus): simplex ut	
12	docte prudenter. Composita ut indocte imprudenter. Aduerbia localia sunt uel in loco	doct ² e
13	uel. de loco. uel ad locum. sed in loco et de loco eandem significationem habent. ut	
14	intus sum intus exeo. foris sum foris uenio. Ad locum autem et per locum aliam significa-	
15	cionem habent ut intus eo foras eo de intus autem et de foris sic non dicitur quomodo? ²⁰⁰ ad	
	foras	
16	uel in foras per locum autem ut hac illac	
17	/P/ ARTICIPIUM quit est: pars orationis partem capiens nominis partemque uerbi	
18	Recipit enim á nomine genera et casus a uerbo tempora et significaciones	
19	ab utroque numerum et figuram. Participio quot accidit. Sex aut genera. casus. tempora.	
20	significaciones numerus et figura. Genera participiorum quot sunt? quatuor que mascu-	
21	linum ut hic lectus. femininum ut hec lecta. neutrum ut hoc lectum. commune ut hic et hec et	
22	hoc legens. Casus participiorum quot sunt? sex qui nominatiuus hic legens genitiuus ut huius	
23	legentis. Datiuus ut huic legenti. Acusatiuus ut hunc legentem vocatiuus ut ó legens abla	
24	tiuus ut ab hoc et ab hac et “hoc ab” legente uel. legenti. tempora participiorum quot sunt?	
25	tria que: presens ut legens. preteritum ut lectus. futurum ut lecturus. uel legendus. Significaci-	

²⁰⁰ spørsmålstegn nr 10 i Latin Paleography, s. 170

Fig. 6.1.2 Oslo, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, C 34738/B305/605
 Foto: Ann Christine Eek.

Appendix 2. De Doctrināle Puerorum, Alexander de Villa Dei fragment fra Bergen.

6.2 De Doctrināle Puerorum, Alexander De Villa Dei

Fig. 6.2.1 Fol. 2 recto, p. 3

IMG_2780, Høyre side, s. 58f, vers 868-886

Bemerkning	Linje	Tekst	Vers
	1	Duplex repetit muta(m) si muta p(re)ibit	868
! versefot/ord	2	Tollo tuli psallo psalli salo q(u)oq(ue) salli	869
! (M e)	3	L simplex dat t[um]s(ed) su(m) gemi(n)ata supi(n)o	870
	4	[T]u(m) u(el) itu(m) dat alo caret om(n)i maloq(ue)	871
! A1 A2 M	5	Psalle(re) nollo/[e] caret aljenu(m) dat t(ibi) tollo	872
! virgula susp.	6	Mo dat [ui] dat itu(m) p(re)mo p(re)t(er) emo [ ] [s(ed)] illa	873
	7	Exipias q(ui)b(us) ex/[est] p(er) se pe(n)ultima lon[ga]	874
!*	8	[N]am psi p(re)t(er)ito tu[n]c reddu(n)[t] t[pt]u(m)q(ue) supi(n)o <i>eptu</i>	875
!*	9	S ge mi(n)at si sum p(re)mo dans emo [mi dat et emptum]*	876
Senere korr.	10	X?/[N]o dat [ui] g u(e)l o si p(re)sit [et] a [c]ano nata	877-
!hopp i vers	11	A?/[N] p(re)cedit in hiis psi ptu(m) dat [ui]q(ue) facit [t]u(m)	-881
	12	Po dat ui dat itu(m) brevis e si p(re)ue(n)it m pi	882
!hopp i vers	13	Ptu(m) remota facit psi [cet(er)a ptu(m)q(ue) dedere]	883-
	14	Ro ac tu(m)q(ue) facit g[e.] cur[.] e[xcipiendo ver. u. q(ue)]	-885
	15	Dat si [stu(m)]q(ue) gero [u(el) et consero uique situm dat]	886
*		<p>Teksten er nesten helt uleselig, og det ligner ikke at det står ‘emptum’ på slutten, men det ser ut som om det står ‘emptum’ etter linje 8, og at den er markert inn i linjen nedenfor.</p> <p>Det kan utifra meteret tolkes to ulike forslag, den ene ligner på ‘originalen’...</p> <p>“S gemi nat sī sum prē mō dāns ēmo mi datque”</p> <p>“S gemi nat sī sum premo dāns emo mī dat et emptum”</p> <p>Alternativ 2 virker rimeligere, hvis man tar med biten fra linje 8, og man legger merke til at man ikke bruker ‘virgula suspentiva’ for å markere cesur, som de har gjort i linje 2, 6, 11, 12, 13</p>	

Fig. 6.2.1 Lübeck, Archiv der Hansestadt Lübeck, Bergenfahrer nr. 1409

Foto: Åslaug Ommundsen, med tillatelse.

Fig. 6.2.2 fol. 2 verso, p. 4

IMG_2776, Venstre side, 59f, vers 887-903

Bemerkning	Linje	Tekst	Vers
	1	Cursu(m) ri u(e)l <u>lb/[si]</u> verro u(e)rsu(m) supi(n)o	887
	2	Quero q(ue)siui q(ue)situ(m) reddi supinum	888
	3	A sero co(m)po[si]ta serui sertu(m)q(ue) dedere	889
	4	Insero sic for(ma)t (et) (con)sero viq(ue) situ(m) dat	890
	5	Sic sero for(ma)uit p(ri)us (et) sensu(m) duplicauit	891
<i>facesso</i>	6	S o siui situ(m)que f(a)cit s(ed) deme capesso <i>capessi</i>	892
	7	Q(uod)si su(m)q(ue) f(a)cit siv uiso sicq(ue) facesso	893
	8	Pinso p(re)t(er)itu(m) p(er) vi for(m)ina(n)do dat istu(m)	894
Corr. Add. (to)	9	Ante to c ve(n)iens i(n) xi ^{to} mutat (et) in xu(m)	895
	10	Datq(ue) xui pecto p(ar)it(er) xi sic q(u)o(que) necto	896
	11	Ante to u(er)ba duo retine(n)t (et) absq(ue) supi(n)o	899
Corr.?	12	P(re)bit vi st(er)to <u>si</u> for(ma)t <u>sum.g(u)og(ue)</u> verto	900
Corr.	13	E duo corripui(n)t <u>quo(rum) p[er]to vi f(a)cit (et) su(m)</u>	897
	14	S ge(mi)nando sui for(ma) meto dein[de] facit sum	898
	15	Dat sisto statui si t(ra)nseat atq(ue) statutu(m)	902
Corr. Add. (sit) Ed. B	16	Sed si ^{sit} neutrale steti nullu(m)que supinu(m)	903
Ed. S P A3 M e	17	Dat si su(m) <u>mitto</u> tame(n) s gemi(n)ando supi(n)o <u>um</u>	901

Fig. 6.2.2 Lübeck, Archiv der Hansestadt Lübeck, Bergenfahrer nr. 1409

Foto: Åslaug Ommundsen, med tillatelse.

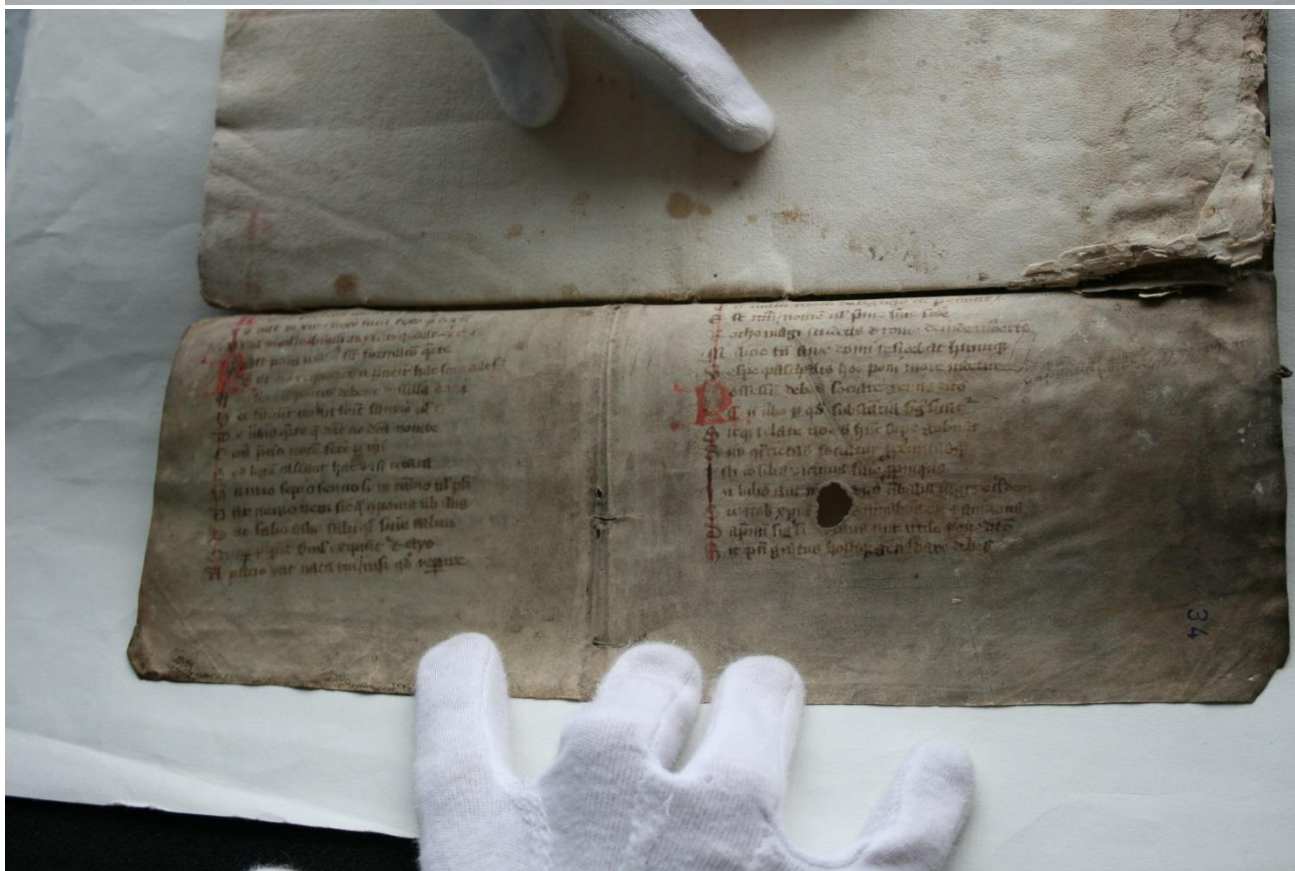
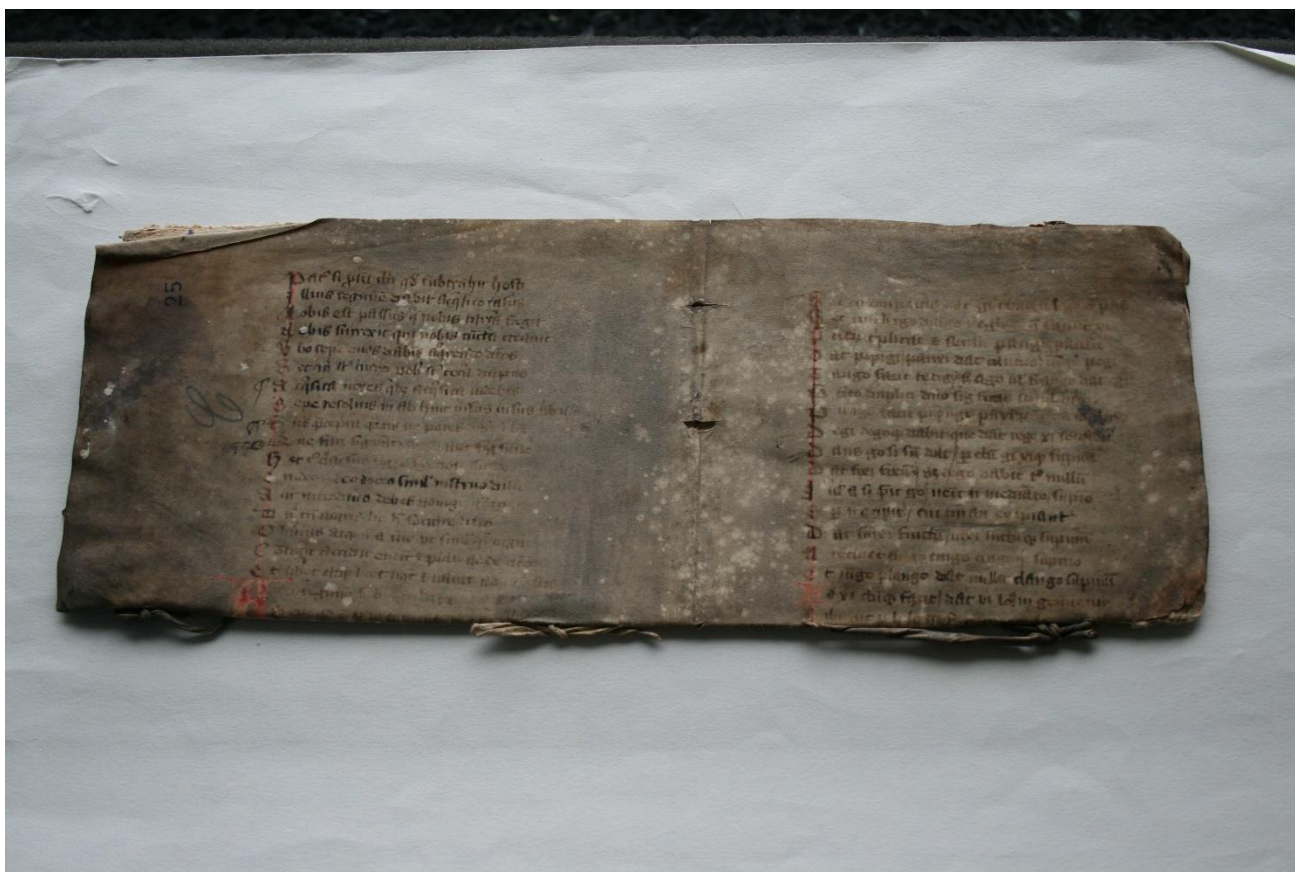

Fig. 6.2.3 og 6.2.4 Lübeck, Archiv der Hansestadt Lübeck, Bergenfahrer nr. 1409

Foto: Åslaug Ommundsen, med tillatelse.